

RECENZNÍ ČLÁNEK

Od proletářů k Maovi:
levicové výzvy v odcházejícím světěFrom Proles to Mao:
Leftist Challenges in a Disappearing World

SVATAVA RAKOVÁ

Tony JUDT

Falešné ideje, cizí krev. Francouzská inteligence 1944–1956

(Přeložil Martin Pokorný.)

Praha, Prostor 2018, 383 s., ISBN 978-80-7260-379-4.

Poslední velká práce Tony Judta (1948–2010)¹ náleží do rodu intelektuálních dějin a její formát je výmluvnou obhajobou existence této kdysi kvetoucí, nyní poněkud pozapomenuté disciplíny historické vědy. Má vše, co veřejnost právem od dějepisců očekává: současnosti silně rezonující téma, čitelný morální (ideový, politický) postoj, břitkou analýzu, nepřetržitý proud jasnozřivých postřehů a přiznaně stranické vývody, jež se však opírají o strukturovanou (místy až empatickou) argumentaci; o vzorné (byť přirozeně selektivní) faktografické výbavě a citační disciplíně netřeba hovořit. Již z tohoto profilu je zřejmé, že si Judtova obžaloba jednoho historického selhání zaslouží širší odbornou pozornost; případná polemika nemá nic společného se „zastaráním“ jeho opusu, nýbrž s jevy a kontexty, jimž recenzent přikládá větší váhu ve vývojovém komplexu než proslulý autor.

Sukus práce a její poselství by se daly shrnout v jedné větě: poválečné levičáctví a revoluční euforie naprosté většiny francouzských (v té době evropských, případně světových) intelektuálních autorit a jejich přitakání stalinským zločinům, jmenovitě stranickým procesům ve východní Evropě způsobily neodčinitelné politické i faktické zlo,

1 V orig. Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944–1956*, New York – London 2011.

kteřé je nejen diskreditovalo v jejich přisvojené roli avantgardy, ale nadlouho deformovalo tvářnost poválečného vývoje.² Vedle samotného morálního vzkazu (a varování) je ovšem neméně poučná i anatomie cesty, kterou autor zvolil k přiblížení a prokázání své teze. Činí tak v úvodu a čtyřech tematicko-chronologicky organizovaných oddílech, jejichž jednotlivé kapitoly mohou sloužit jako samostatné studie k pochopení geneze a evoluce tohoto fenoménu s důsledky sahajícími daleko za národní hranice či vcelku exkluzivní okruh aktérů. Dlužno dodat, že své palčivé j'accuse nepronáší mentorsky ex cathedra, ale důsledně je dokládá citáty či parafrázemi relevantních textů.

V úvodu provádí Judt vivisekci reflexí, jimiž francouzská intelektuální elita odpovídala na pozdější (zhruba od osmdesátých let 20. století) kritiku jejího revolučního fanatismu,³ eventuálně se snažila omluvit a vyvinut z toho, jak „bezstarostně se vyjadřovala tváří v tvář násilí, lidskému utrpení a bolestným morálním dilematům“ (s. 15). Z valné většiny se jednalo o osobnosti mimo okruh KSF, která v tomto diskursu pomazaných (snad s výjimkou Aragona) hrála jen okrajovou roli; navzdory četným paralelám a analogiím se tím francouzská situace podstatně lišila od zemí východní Evropy, k nimž se autor často vztahuje.

Judt se ovšem zřekl prvoplánového zavržení Sartra a spol. Chce nejen přijít na kloub tomu, proč kulturní guruové zastávali „tak pitomé názory“, ale především zjistit, proč i nadále zůstávali „uctívanými prominenty“. S vášní pro metodické třídění dokládá různé obranné strategie, z nichž ovšem mnohé vycházely z historické či psychosociální reality: rozčarování z „prohnilé“ či „dekadentní“ třetí republiky, vítězství Stalinova SSSR, dominantní doleva směřující „duch doby“, čisté úmysly, přirozený radikalismus mládí. Tento motivační komplex, dobře známý i z českého disentního rejstříku, činí původní iluzi odpustitelnou – nikoli však v očích autora, který pod pletivem „utopií, mýtů, bludů a lží“ odhaluje neochotu filozofů a literátů přijmout odpovědnost především za „zklamané naděje intelektuálů východní Evropy“. Třetí klíčové *proč* se týká vřelé francouzské vstřícnosti vůči totalitě – dle autora výjimečné alespoň ve srovnání s anglosaskou kulturní a akademickou scénou, jejíž nesporné marxisticko-revoluční výhonky ovšem cudně opomíjí. Úvod knihy uzavírá konstatování, že tehdejší revoluční výzvy a soudy neodrážely reálný svět, nýbrž způsob, jakým jejich autoři usilovali vnutit tomuto světu vlastní deformované ego se všemi freudovskými traumaty, frustracemi a ambicemi.

Ačkoli Judt nejednou vznáší výhrady vůči alibismu v podobě odvolání se na národní tradice, historickou setrvačnost apod. (čtenář ocení zmínku o politické objednávce u nás kdysi populární dlouhé vlny Emmanuela Le Roy Ladurie), přiznává, že nemůže na tato *proč* odpovědět bez návratu k Francii třicátých let 20. století i za cenu odklonu od kultu textů, jimž jinak připisuje primární význam důkazního materiálu. Činí tak v prvním oddílu (jeho název *Síla okolností* končí Judt otazníkem s příznačným zpochybněním polehčujícího významu vnějších faktorů) s připuštěním, že kromě osobnostní konfigurace působily na poválečné (nové) intelektuální autority i „okolnosti“.

2 Levici ve francouzské filozofii a politickém myšlení i akci se Judt zabýval dlouhodobě, viz Tony JUDT, *Marxismus and the French Left: Studies in Labour and Politics in France, 1830–1981*, New York 1986.

3 Patrně nejostřejší Michel-Antoine BURNIER, *Le Testament de Sartre*, Paris 1982.

Byla to především deziluze a odmítnutí „měšťáckého bahna“ parlamentní republiky, jejíž hédonismus a důraz na individuum proti kolektivu vedl nakonec ke kolapsu systému. Autor snáší hojnost příkladů existenciálního odcizení publicistů, kteří výrazně ovlivňovali ráz veřejné diskuse, od všech struktur institucionální i sociální vlády a na druhé straně i od každodenních starostí běžných lidí. Po celá třicátá léta se ve vlivných kruzích humanitní inteligence s rostoucí silou projevuje tato „nenávisť k Francii“, kritická propast provázená požadavkem radikální změny, a šíří svůj negativismus do veřejného života.

Jako spouštěč zdánlivě neodvratného procesu, ústícího do poválečného revolučního profétismu, vidí Judt přijetí liberalismu za dominantní ideologii pozdní třetí republiky. Lidskoprávní vize, nadřazující jedince celku, pomíjely zásady kolektivní odpovědnosti a morálky a vedly k úpadku politiky i společnosti: k tomuto závěru došli nezávisle konservativci, katolíci i příslušníci nekomunistické levice. Neschopnost radikální obrody ještě podpořil diktát pacifismu; mír za každou cenu, ipso facto rezignace na tíhu konfliktu, se stal takřka příkazem dne. Judt vypočítává další etapy na osudné cestě: přivítání porážky 1940 a Vichy jako katarze a příležitost obnovit sociální zdraví a mravní integritu národa pod autoritativním praporem Pétainovy „národní revoluce“, k níž se upínala zejména katolická levice, nové zklamání, vystřízlivění a příklon k myšlence odboje. Tomuto kroku přikládá autor rozhodující váhu, a to nikoli z hlediska politické či osobní etiky, nýbrž proto, že po desetiletí důsledné opozice, kritiky a s nimi spjatých dilemat mohli intelektuálové konečně přijmout pozitivní program: z *proti* přešli na *pro*. Jejich svět se zjednodušil a ze spleti protichůdných emocí se vynořil čitelný příkaz akce, vyžadující více než slova a texty.

Škála rebelujících, tzv. nonkonformních intelektuálů, na něž se Judtova studie soustřeďuje, sahá od konservativců (Jean Paulhan, raný Claude Roy) přes katolickou levici (Emanuel Mounier a časopis *Esprit*), existencialisty kolem Merleau-Pontyho, Sartra a *Les temps modernes* a různé stranické afilianty (socialisté, gaullisté) až po nezávislé (Albert Camus). Toto názorové spektrum spojoval postoj, vycházející (s příznačnou výjimkou komunistů) z více či méně vědomého traumatu jejich válečné osobní i profesní existence, v řadě případů vcelku tolerované kolaborujícím i nacistickým režimem a s dosti dubiozním podílem na odboji:⁴ manichejské vidění světa se pojilo s touhou přidat se demonstrativně k vítězům a s voláním po radikální změně, jež se vzhledem k selhání politiky Lidové fronty i Pétainova experimentu nedala dosáhnout jinak než revolucí. Kategorický imperativ revoluce pak zplodil přitakání východoevropským komunistickým převratům a omlouvání či schvalování procesů, které přicházely z různých politických a názorových orientací. Hlavní tíha viny za revoluční agitaci, zcela nezodpovědnou při obecné znalosti stalinského teroru, nicméně dle Judta jednoznačně padá na bedra J. P. Sartra, primi inter pares a diktátora módních filozofických ekvilibristik.⁵

4 Francouzský termín *résistance* znamená také odpor, čímž se škála účastníků rozšiřuje daleko za aktivní bojovníky; o povaze odporu (např. asociální jednání bez politického akcentu) se vedou debaty po každé změně režimu.

5 Judt patrně právem nezmiňuje Sartrovu krátkou zkušenost válečného zajatce. Jeho odbojové sympatie stejně jako Merleau-Pontyho a řady dalších považuje za „romantické angažmá“, odehrávající se převážně v „teoretické rovině“ (s. 48).

Tyto postoje do značné míry převzaly ideové a zejména rétorické dědictví odboje (odporu) včetně souvztažné symboliky, již Judt demaskuje jako „náhradní revoluci“. Fenoménu resistance věnuje samostatnou kapitolu, neboť právě v něm vidí nejhlubší kořen traumat a latentních pocitů selhání intelektuálů, jichž většina nanejvýš „hrála hry“ v pozici „otevřené ilegality“ (s. 62), a v důmyslné analýze odbojového syndromu specifikuje jeho literární tropy. První místo mezi nimi zaujímal teror, násilí a neomilitarismus, jehož vůdčí téma boje všech proti všem petrifikovala Sartrova verze existencialismu. Další v pořadí byla sexuální metaforika s genderovou dělbou jinak všemožně relativizované morálky, v níž se ženy, ztělesňující zlo (hřích) kolaborace, staly obětmi mužského vytěšňování viny (ženy byly hlavní cílovou skupinou tzv. očistných tribunálů). Judt v tomto tradičním vidění podléhajícího ženství spatřuje – možná právem – freudovskou projekci filozofujících ideologů, jejichž podvědomí chtělo obsazením uvolněné maskulinní role (okupant) kompenzovat válečné ponížení.⁶

Podobně Judt problematizuje i tropus zrady, neboť v poválečné politické a sociální turbulenci se vymezení tohoto klíčového pojmu hnutí odporu (střety kolem popravy Roberta Brasillacha) stalo kořistí vítězů. A konečně předvídavě zaznamenal výhonky počínající vlny protiamerických nálad, v nichž byly sympatie vůči USA jako „nástupní autoritě“ ve freudovské perspektivě opět delegovány na submisivní ženství. Vedle jasně deklarovaných postojů Mouniera, Sartra, de Beauvoir a dalších, jež odrážely zklamání z promarněného odkazu resistance i příkazu radikální proměny včetně veřejné očisty, prosvítá z hlubších textových vrstev klíčový význam nikoli politického názoru, nýbrž samotné moci – tématu, na němž založil svou proslulost Michel Foucault.

Tropus kolaborace a zrady se stal překlenovacím můstkem k argumentu revoluce, která si dle mínění nonkonformistů zasloužila paramarxistické filozofické zasítování. Ve stínu faktu, že velikáni jako Éluar, Mounier, Trioletová či Aragon publikovali v podmínkách okupační cenzury, že se během války hrála Sartrova dramata a jeho kariéra „postupovala milovými kroky“ (s. 72), bylo nutno nasvítit choulostivou mravní situaci z jiné strany: intelektuál byl povinen „zradit vlastní třídu“ a přiklonit se na stranu „pracujících mas“.

Jakým způsobem se tento definiční úklon prováděl, dokládá Judt v obsáhlé pasáži věnované výrobě dehonestujících seznamů z dílny očistných komisí, v nichž zasedala plejáda prominentních jmen, vedle Sartra například Raymond Queneau a Vercors: zatímco mezi spisovateli šlo nezdědka o vyřizování osobních účtů, pro komisaře nezbytní nakladatelé vyvázli vesměs lacino. Politické klima v zemi se ostatně rychle měnilo. Albert Camus, jeden z nemnoha aktivních účastníků odboje, se přiklonil k linii smíru a tlusté čáry, kterou zvolil jako řešení národní krize Charles de Gaulle – podobně jako jeho soupevník Konrád Adenauer.

V další kapitole se pak Judt věnuje filozofii nekomunistické levice v období nadcházející studené války a rozděleného světa, v níž hlavní úlohu obsadil existencialismus. Jeho architekti Sartre a Merleau-Ponty i epigoni – de Beauvoir, ale zčásti i Bataille, Lacan, Raymond Aron a Alexandre Kojré – si každý po svém osvojili lekce z německé filozofie, zejména z Hegela, o němž v předválečné Paříži přednášel Alexandre Kojéve. Pozitivismem

6 Nietzschevský kult mužné síly se odráží i v tropu „zženštilého kolaboranta“ (Sartre), jenž tak prokazuje blízký ideový základ vítězů a poražených.

zklamaní Francouzi byli tak „vydání na pospas“ nejen Nietzschevi a Heideggerovi, ale především dobově atraktivní hegelovské dialektice a její ambivalenci pána a otroka se všemi důsledky politické akce. Symbióza existencialismu a marxismu je obecně známá; v myšlence konfliktu a násilí jako stavu imanentního lidskému bytí a v podmíněnosti morálky byla otevřená třídní strategie obkroužena existenciálními abstrakty o věčném zápase „o sebeuznání... o to, jak nás vnímají druzí“ a morálka se stala kořistí anonymních „vítězů“.

Ve srovnávacím pohledu se vlastně jednalo o přetavení tropů rezistenčního syndromu do filozofických postulátů, které podobně sloužilo k legitimizaci revolučního teroru. Vzpoura, revolta, obsazení panských pozic otroky, to vše výborně souznělo s mnohem prostší rétorikou třídního boje a proletářské revoluce. Judt neváhá sáhnout k přímému obvinění „autentického existencialismu“ z totalitního myšlení: popíráním univerzálních hodnot Sartre stejně jako komunista Aragon pomáhal vytvářet „etické vakuum“. Postoj, jenž nepochybně pramenil z okupačních traumat, však „od fašistického pokřtectví oddělovala jen nebezpečně tenká membrána“ (s. 104).

Ve druhém oddíle knihy, nazvaném *Cizí krev*, se Judt dostává k vlastnímu tématu selhání francouzské kulturní levice tváří v tvář vývoji v satelitní východní Evropě a dokládá způsob, jakým její mluvčí vyplnili existenciální bílko šek na revoluční teror. Po rekapitulaci domácímu čtenáři známých převratů a procesů od Kostova a Rajka po Rudolfa Slánského autor předestírá konfrontaci s výroky a citáty z různých stran a v různých argumentačních odstínech od metafory lesa a třísek po zúctování se „zrádci“ a v tomto výčtu znovu padají jména prominentů Sartra a Mouniera. Vedle připomínky skutečnosti, že intelektuální diskuse se týkaly takřka výlučně procesů s komunisty a pomíjely represe vůči občanské společnosti, stojí za zaznamenání postřeh, podle něhož se alespoň některé oběti stalinských čistek skutečně provinily názory odlišnými od Moskvy, avšak v zájmu disciplíny bylo nutno „složitě konstruovat náhradní obvinění“ (s. 131).⁷

V závěru této partie Judt ještě podrobněji rozvádí roli existencialismu jako nástroje využitého k obhajobě stalinismu nebo – ponecháno na úsudku čtenáře – přímo k tomuto účelu stvořeného. Na reflexích profilových osobností, které se plně ztotožnily s ideou proletářské revoluce v sovětském provedení a byly konfrontovány se zločinnou praxí, Judt prezentuje všechny typy reakcí od prostého popírání přes pragmaticky i ideologicky motivovanou obhajobu po takřka entuziastický souhlas – postoj, který si Sartre uchoval i po budapeštském masakru.⁸

Vedle „pseudohegelovské“ legitimizace teroru, zastírající ovšem ryze politické cíle, poukazovali uvážlivější a mravně citlivější autoři (Merleau-Ponty, Mounier) na zločiny kapitalismu, jež měly komunistický pendant vyvážit. K tradičnímu vykořisťování práce se ve světle hlavního dramatu poválečného vývoje, totiž emancipace tzv. třetího světa, dostává do popředí brutalita koloniální praxe a její nejkřiklavější případy – moment, který pro

7 Z hlediska poselství knihy poněkud vybočuje označení agenta Kominterny A. Simona (O. Katze) jako pokrokového novináře (s. 135).

8 Stejná existenciální legitimizace násilí by se dala samozřejmě aplikovat i na nacistické zločiny; Judt v tomto směru nezmiňuje žádný Sartrův výrok, zato přináší hojně důkazy o jeho radikálních postojích v otázce očistných procesů včetně přehmatů a křivd.

futuro vykázal mnohem brizantnější revoluční potenciál než bída bělošského proletariátu. Diskuse kolem satelitních procesů tak v Judtově historické souvztažnosti vytvořila filozofickou půdu pro budování mostu mezi Marxem a Frantzem Fanonem.

Nové velké téma zjevně poskytlo francouzské intelektuální levici více než vítané východisko z dilematu Marxova ideálu a stalinské praxe a otevřelo mediální prostor, v němž bylo znovu možné (a nutné) jasně zaujmout stranu a obnovit manichejské vidění světa, postupně rozhlodané lágry, procesy a rokem 1956. Revoluční zápas o budoucnost převzala od neúspěšných proletářů národně osvobozenecká hnutí. Tuto linii, jež ponechávala východní Evropu včetně pozdního československého jara svému osudu jako slepou uličku, však Judt již nijak nerozvíjí. V úvodu třetího oddílu, věnovaného „zradě intelektuálů“, hledá odpověď na souvislost mezi Sartrovými postoji, manifestujícími až bigotní „revoluční“ amorálnost a popírání základů evropské humanity („absence svobody slova, jak ji chápeme my, je dokladem... kulturního osvobození“, s. 185), a jeho neotřesitelným postavením prvního mezi (ne)rovnými, jež zaujímal až do své smrti.

Zdrojů popularity komunismu zpočátku nebylo málo: odbojové dědictví KSE, poválečné prosovětské sympatie, víra v možnost „francouzské“ verze komunismu a především neochota intelektuálů odloučit se od dějinné eschatologie, jež slibovala „opětovné zakouzlení světa“ (s. 195).⁹ S odlivem ochoty k revoluci, hospodářským rozvojem a růstem životní úrovně střední třídy, ale i dělnictva však burčující rétorika ztrácela smysl. Běžní lidé nemohli slyšet na „koncentrák“ Billancourtu či na průměr jejich každodennosti k Osvětím (Mounier) – toto srovnání se Žida Judta muselo zvláště dotknout.

Na druhé straně se rodila nová propaganda, jež kalkulovala s obecnou snahou chránit dosažený materiální status a podporovat mocenskou rehabilitaci nacisty ponížené země. Antiamerikanismus, jenž měl ve Francii vždy živnou půdu, byl teď vztahován k agresivitě imperialistické supervelmoci. „Nonkonformní“ publicisté sázeli na strach z opakování dějin v podobě války či fašismu a demonizovali politiky jako válečné štváče. Inherentní této strategii bylo ovšem všemožné očerňování západní reality a omluvy či nadšení pro tábor socialismu.¹⁰ Judt v řadě pasáží saturuje bytostnou potřebu vyrovnat si definitivně účet s pokrytectvím, dvojím metrem, mravní bezpáteřností a účelovou slepotou, jež francouzská nekomunistická levice a především Sartre (plus de Beauvoir, jejíž přizvukování však Judtovi nestojí za mnoho pozornosti) vykazovali vůči veškerým křivdám východních režimů. V této souvislosti je třeba zaznamenat odvahu, s níž se bývalý sionista Judt postavil k ožehavé otázce antisemitismu. Ten byl v některých procesech nesporně přítomen, nicméně mezi komunistickými vedoucími kádry bylo mnoho Židů, kteří se buď na represích přímo podíleli (proces s Rajkem) nebo bylo obtížné je při ryze mocenských čistkách obejít. Velkému zastoupení Židů ve vedení i členstvu východoevropských

9 Judt tu poznamenává, že i VŘSR byla „revolucí intelektuálů“, což považují za výrok s platností omezenou na část revoluční elity.

10 Jako extrém Judt uvádí výroky de Beauvoir klasifikující westerny z přelomu 40. a 50. let jako psychologickou přípravu na válku, nicméně morální a ideové poselství tento žánr v americkém provedení nesporně přinášel.

komunistických stran Judt připisuje svůj díl i na poválečném lidovém antisemitismu, jenž měl ovšem v řadě zemí hluboké dějinné podloží (s. 213n.).¹¹

Mnohem více pozornosti věnuje autor tématu od západní recepce východních procesů poměrně odtazitéjšímu, totiž Spojeným státům. Po shrnutí hlavních rysů ambivalentního náhledu Evropanů na Ameriku, jak se vyvíjel od koloniálních dob, se pokouší zakomponovat tento fenomén do ideového vření poválečné Francie – USA nikoli jako politická síla, ale jako symbol hrozeb anglosaského kapitalismu uprostřed příslibů revoluční očisty. Nového globálního hráče kompromitovala v očích levice řada okolností: francouzské ponížení poraženého prosebníka, Marshallova podpora německé obnovy, amerikanizace společnosti na konzumní model, technologická a kulturní invaze. Nicméně v tomto ohledu zela mezi filozofy a veřejností nejhlubší propast. Konfrontace s obrazem Ameriky tak Judtovi slouží k uvádění dalších důkazů o „odtrženosti intelektuální komunity od zbytku (sic!) země“;¹² k bizarní projekci táborů smrti do všední existence průměrného Francouze vytvořili její mluvčí mezinárodní protějšek, totiž „hypostatizovaný a koherentní“ protiamericky naladěný pracující lid, jenž má raději „volit Východ“ (s. 235).

Dalším střípkem do mozaiky psychického, ideologického a mravního komplexu francouzské nekomunistické levice jsou dilemata intelektuála a jeho předpokládaná potřeba ztotožnit se s jednoznačně definovanou a myšlenkově ucelenou dějinnou silou. Judt prozíravě zachycuje dvojlomnost vztahu „pokrokové“ inteligence vůči proletariátu – kolísání mezi službou jeho zájmům a cílům a nadřazeným, arogantním ochranitelstvím, povolaným vysvětlovat infantilním „pracujícím“ podstatu jejich boje a určovat mantinely jejich cesty. Prostředníkem a komunikátorem měli být komunisté, s nimiž je nutné těsně spolupracovat (Sartre), jejichž vůdci však měli – jak Judt upozorňuje – pro myslitele plné pochyb a krizí jen pohrdání a posměch a nijak neoceňovali jejich „vstřícný, ale odtazitý postoj“ sympatizujících nestraníků.

Mezi dalšími, poněkud esejisticky rozběhlými tématy výrazněji vystupuje mírové hnutí ve spojení s rostoucí lidskoprávní agendou, jehož mohutná celosvětová agitace a organizace byla stejně jako v meziválečném období z velké míry v rukou komunistů, využívajících „pokrokové intelektuály“ k šíření podpory Sovětského svazu a myšlenky socialismu. Judtův kritický postoj bytostného demokrata konservativního ražení (ač se sám hlásil k sociální demokracii) nicméně nemůže obejít obrovský vliv, kterým tyto ideové proudy a aktivity se stoupající účastí protikoloniálních a národně osvobozeneckých sil působily na dynamický vývoj tzv. třetího světa.

Artilerie poslední, čtvrté části s názvem Říše středu, jímž Judt metaforicky obdařil liberalismus, opět míří do terče myšlenkové a morální chatrnosti cílové skupiny, tentokrát ovšem z vnitrofrancouzské perspektivy. Texty, jež je možno s výhradou charakterizovat jako historicko-politologické úvahy (vyhýbám se nezávaznému výrazu eseje), se opět

11 Problém komunismu a židovství Judt nijak nerozvádí, jeho terčem je opět Sartre a jeho mlčení či vyhýbavost v této věci. Za zmínku by možná stála „polonizace“ PZPR a vypuzení „moskevských“ Židů z jejího vedení po polovině 50. let s následnou změnou v pátrání po válečných zločinech.

12 Tvzení, že „američtí intelektuálové mají ve vlastní kultuře okrajové postavení“ (s. 235), považuji za polemické.

z nejrůznějších poloh vracejí ke kategoriím pro autorský výklad klíčovým, totiž k pojmům *liberalismus* a *intelektuál*. Judtův výklad geneze a „národních“ podob patrně nejoshišnějšího stavebního kamene politologického slovníku, svou pružností a přizpůsobivostí daleko předstihujícího jiné kultovní pojmy (kapitalismus, socialismus, demokracie, autoritářství), nelze v recenzi podrobněji rozebírat. Za pozornost stojí zejména jeho francouzská *Sonderweg* poznamenaná deformacemi a posléze úbytky, jež Judt – patrně právem – připisuje dědictví revolučního republikánství; posvátnému odkazu roku '89 Francie vděčí za mnohem větší toleranci vůči představě totalitního teroru, pokud slibuje kýženou permanentní očistu. Politická filozofie republikánství, které kolektivní cíle včetně sociálních nadřazovalo zájmům jednotlivce, vyžadovala státní dirigismus a podřízení (přirozených) práv zákonem (tj. mocí) stanoveným občanským povinností; (anglosasky chápaný) liberalismus byl vytlačen na okraj politického spektra, kde zákonitě podlehl degeneraci.¹³ Není snadné sledovat tok prolínajících se a krouživých Judtových argumentů, ale na tomto místě se recenzent nemůže ubránit pocitu jisté nedůslednosti: kolektivismus s jeho sociální odpovědností, jenž měl v realitě 30. let sehrát ozdravnou roli proti „měšťácké rozbředlosti“ a sobectví, v abstraktním nadhledu působí jako negativní ideologie, otevírající jakési totalitní předpolí.

Role republikánského (i v císařském hávu) státu a důraz na angažovaného občana pak v Judtově výkladové logice vedou k analýze geneze a vlastností svébytného fenoménu francouzského intelektuála jako morálního vůdce sui generis („státní intelektuál“ či „disentující státní zaměstnanec“, s. 287), jenž si přisvojil výsadu jménem společnosti (národa, lidu, případně celého lidstva) formulovat a pronášet trvale platné soudy. Ani tento nepochybně zasvěcený text však neodpovídá na záhadu vytrvale výjimečného statusu osobností, které se ve svých filozofických vyznáních, adoracích násilí s jeho „erotickým nábojem“ (s. 338) i v politických sympatiích (stalinismus) tak evidentně a hluboce mýlí.

Navzdory kulturní povýšenosti a provinčnímu šovinismu elity domácí humanitní inteligence (s. 302) a tváří v tvář mnohem více konzistentnímu vývoji italské levice, který Judt líčí obšírně a pochvalně, se Francouzům podařilo nejen podržet předválečnou mezinárodní prestiž, ale dokonce posílit své výsadní postavení; výplody Malrauxe, Camuse, Sartra, Mouniera a jejich kolegů, „mnohdy nedostatečně informované, líně formulované a ignorantské... měly váhu prostě jen proto, že je napsali oni“ (s. 337). Autor konstatuje, že po Sartrově podpoře všemožných blízovýchodních (revoluce ajatolláhů) a asijských diktatur, angažmá francouzských maoistů (včetně Sartra) v tzv. revolučních tribunálech a sympatiích historiků vůči teroru („od Louise Blanca až po Michela Vovella“) ustoupila adorace násilí, potvrzená legendou května '68, z hlavního proudu relevantního diskursu až s odhalenými hrůzami Pol Potova režimu.¹⁴

13 Judt se důsledně vyhýbá užití termínů přirozeného a historického práva, běžných v anglosaské tradici, a nezaznamenala jsem ani explicitní diskusi mezi pojetím práv (rights) a svobod (liberties), i když v kontextu se této otázky dotýká ve výčtu kolektivních „práv“ (vzdělání, zdravotnictví, sociální welfare).

14 Jistý podíl na zmírnění propagace násilí francouzských maoistů a „nonkonformistů“ měl i masakr židovských sportovců na OH v Mnichově 1972.

Od poloviny knihy se z textu de facto vytratila východoevropská „cizí krev“ (název, připomínající předrevoluční novinové titulky, je ostatně nakladatelskou inovací, v níž původní „intelektuály“ kdovíproč nahradila „intelligence“), ledaže padá na hlavu francouzských revolucionářů od stolu; je to však záležitost především jejich mravního selhání, neboť vývoj satelitů jednoznačně diktovala Moskva. Judt nalézá stále nová slova pro jejich dehonestaci, nicméně solipsismus, „neschopnost pochopit“, „malý svět levého břehu... symptom Zvonokos“ (s. 333) nejsou schopny vysvětlit „nevidaný intelektuální monopol“, jemuž se údajně těšili v letech 1945–1975. Autor přitom zcela a vědomě opomíjí fenomenální nástup kulturních autorů francouzské postmoderny do čela tentokrát již globální „tyranie inteligentů“. Jeho odtazitý, až opovrhlivý postoj k této nové diskursivní smetánce je pochopitelný s ohledem na její adaptovanou (jinakost) verzi „levičáctví“. Foucaultův otevřený útok na Sartrovo postavení mandarína by však dodal jeho ostřelování další municí.¹⁵

Širší vývojový kontext tak v knize reflektuje až závěrečné shrnutí, v němž po povstáních 1956 byli „Poláci a Maďaři ponecháni vlastnímu osudu“ a ideologové levice se začali „ohlížet po svěžích pastvinách“ (s. 328). Přesměrování západní levice od vlastních proletářů k „barevnému“ třetímu světu, o jehož postkoloniální orientaci se vedl poválečný velmocenský zápas, se však ve skutečnosti datuje mnohem dříve a ve Francii spíše než s destalinizací souviselo s masakry v Alžíru, na Madagaskaru a v rovníkové Africe. Alžír, Suez, Palestina a další mediálně prominentní témata odsouvala již od poloviny padesátých let dinosauří režimy východního bloku definitivně stranou zájmu vzrůstající se protestní vlny a mnoho na tom nezměnilo ani de facto protisměrné pražské jaro. Pohotové obsazení „svěžích pastvin“ maoismu a revoluce tricontinentalu, jichž se chopila řada francouzských proroků revolučního násilí, jim umožnilo prolongovat tradiční postavení intelektuální avantgardy o další dekádu. Oslnivá osobnost Michela Foucaulta je nicméně ve světové filozoficko-politické konkurenci postupně vytěsnila.

V této partii zvláště se objevuje celá řada sporných tvrzení (Foucault, Lacan, Derrida, Levinas, Barthes aj. jako okrajoví, ve Francii prakticky neznámí teoretikové – „postmoderní kočka Šklíba“, s. 340) či tematických opomenutí (fenomén Vietnamu), pro jejichž diskusi nezbyvá místo. Judt se však většinou až úzkostlivě vyhýbá černobílému vidění a násilnému vměstňávání látky do předem připravených matic; výjimku je snad jen osobnost J. P. Sartra, pro něhož nenalézá žádnou polehčující okolnost. Ať však čtenář s Judtovými nesmlouvavými postoji a rezolutními odsudky souhlasí či nikoli, polemika s důmyslnými argumenty jej povede k tříbení vlastního názoru. Sled vynikajících postřehů a nezvyklé nasvícení souvislostí pak činí z tohoto autorova odkazu takřka povinnou četbu odborníků a jeho výzva přistupovat k dějinám, této „nostalgii po prožitcích cizích lidí“, s největší odpovědností a poctivostí sahá daleko za hranice historické profese.

15 Rivalita obou osobností byla zjevná od počátků Foucaultova vstupu do intelektuální arény. Ten svou první průlomovou knihu *Folie et déraison* (1961, česky *Dějiny šílenství*, překlad zkrácené verze z roku 1964) pojal jako výzvu Sartrově *Bytí a nicoté* (podle James MILLER, *Michel Foucault*, New York 1993, s. 98), zatímco Sartre označil bestseller *Slova a věci* (1966) v recenzi v *L'Arc* za „eklektickou syntézu... poslední barikádu, kterou buržoazie ještě může postavit proti Marxovi“ (tamtéž, s. 159).

RECENZE

Anna AURAST

Fremde, Freunde, Feinde. Wahrnehmung und Bewertung von Fremden in den Chroniken des Gallus Anonymus und des Cosmas von Prag
Bochum, Verlag Dr. Dieter Winkler 2019, 337 s., ISBN 978-3-89911-274-0.

Byl-li vložen do záhlaví úvah citát z příběhů galského válečníka Asterixe („Nemám nic proti cizincům, někteří z nich jsou moji nejlepší přátelé. Ale tito cizinci nejsou naši.“),¹ mohl by čtenář nabýt dojmu, že jej čekají odlehčená zamyšlení nad otázkou, jak na cizince pohlíželi dva angažovaní pozorovatelé z počátku 12. století, Gallus Anonymus v piastovských državách a z české strany svatovítský děkan Kosmas. Pečlivě strukturovaný výklad, jenž vznikl v historickém semináři hamburské univerzity a roku 2015 (s. 318–319) byl předložen k obhajobě jako disertační práce, však dokládá pravý opak.

Zastavme se nejprve u metodologických východisek (s. 15–34), která se hlásí k podnětům vzešlým z teorie kulturních dějin, zejména pak z historické antropologie (s. 16). Podstatně složitější bylo pátrání po vhodné předloze, neboť Anna Aurast shledala nedostatečně fundovanými, či nepoužitelnými, jak teoretické koncepty Jerzyho Strzelczyka,² či Christiana Lübkeho³, tak Hanse-Wernera Goetze,⁴ byť svému školiteli neupřela alespoň inspirativní zásluhy. Za vnitřně nesourodou prohlásila rovněž sociologickou matici Zygmunta Baumana⁵ a raději dala přednost Berndu Waldenfelsovi, jenž cizost chápal jako druh společenského vztahu a stanovil jeho čtyři formy: Jmenovitě je cizím ten, kdo nepatří k „my“-společnosti, dále je cizím ten (nebo to), kdo (nebo co) patří jinému cizinci, cizí je i neznámé a rovnítko lze podle Wadenfelse položit také mezi cizí a nesrozumitelné.⁶

1 René GOSCINNY – Alexandre UDERZO, *Le cadeau de César*, Dargaud Paris 1974, s. 16.

2 Jerzy STRZELCZYK, *Die Wahrnehmung der Fremden im mittelalterlichen Polen*, in: Odilo Engels – Peter Schreiner (ed.), *Die Begegnung des Westens mit dem Osten. Kongressakten des 4. Symposions des Mediävistenverbandes in Köln 1991 aus Anlass des 1000. Todestages der Kaiserin Theophanu*, Sigmaringen 1993, s. 203–220, zde s. 204.

3 Christian LÜBKE, *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2001 (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23), s. 110.

4 Hans-Werner GOETZ, „Fremdheit“ im früheren Mittelalter, in: Peter Aufgebauer – Christiane Van Den Heuvel (edd.), *Herrschaftspraxis und soziale Ordnungen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Ernst Schubert zum Gedenken*, Hannover 2006 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen 232), s. 245–265, zde s. 247–248.

5 Zygmunt BAUMAN, *Postmodern Ethics*, Oxford – Cambridge MA 1993, zde s. 153.

6 Bernhard WALDENFELS, *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremdseins*, Frankfurt am Main 2006, s. 111–112.

Anna Aurast nezůstala u prosté recepcce Waldenfelsovy klasifikace a tematizovala předmět svého výzkumu šesti dalšími podkategoriemi, časově-prostorovou, etnicko-politickou, náboženskou, kulturní, jazykovou a sociální (s. 27–31). Zároveň přesvědčivě zdůvodnila volbu rozebíraných textů, když připomněla, že se oba kronikáři chopili pera ve stejné době a že se oba pokoušeli definovat místo piastovské, či přemyslovské monarchie v hodnotových souřadnicích okcidentální civilizace.

Anna Aurast se vracela do již navštívených vod, neboť k shodnému a rozdílnému u Galla Anonyma a Kosmy byla v minulosti snesena řada nápaditých postřehů. Stav poznání se sice, stejně jako rejstříky, do knihy nevešel, ovšem seznam literatury (s. 317–337), průběžné komentáře i 1672 poznámek pod čarou svědčí, že odkaz generací byl doceněn důstojným způsobem. A nejen doceněn. Autorka, ve snaze posunout komparaci na vyšší úroveň, položila zpravodajům shodné otázky. Proto také uspořádala obě hlavní kapitoly, první věnovanou Gallovi (s. 35–151) a druhou Kosmovi (s. 153–281), podle stejného klíče. Nejprve představila autory a jejich díla a poté se přesunula k pojmům *alienus*, *adventus*, *extraneus* nebo *exul*, které ve vztahu k Polanům, případně k Čechům použili Gallus Anonymus a Kosmas. Průběžně do textu vkládala dílčí závěry, na jejichž základě si ověřila jednak relevanci výzkumné otázky (s. 60, s. 174–175), jednak si připravila půdu pro předběžná shrnutí v závěru Gallovske a Kosmovské kapitoly. Takto vybavena mohla přistoupit k výsledné komparaci (s. 283–300).

Autorce záleželo na dialogu se čtenářem bez nadsázky mimořádným způsobem, neboť v textové příloze znovu precizovala svá metodologická východiska a vyslovila se k předpokládaným výtkám (s. 301–313). Přesto se s otočením poslední stránky dostaví cosi jako pocit zklamaného očekávání. Při zpětném ohlédnutí lze pojmenovat i příčiny. Anna Aurast sledovala Gallovo a Kosmovo pojetí cizince ve čtyřech základních polohách, ale zatímco komentáře k první z nich („my“ a „oni“) zaplnily v případě Galla Anonyma téměř sedm desítek stran, zbylé tři hlavní kategorie („my“ a cizí věci, „my“ a neznámí a „my“ a nesrozumitelní) si vystačily s necelou desetinou. Nejinak dopadl rozbor Kosmova díla. Odtud také pochybnost, zda metodické postupy nebyly zvoleny formálně, bez ohledu na povahu probíraných děl.

Že problémové okruhy nejsou nejšťastnější, napovídá také obsah podkapitol. V Gallovske části se nadvakrát objevili Prusové a Pomořané, jako cizinci v etnickém smyslu a jako pohané. Kupodivu jen v religiózní rovině se autorka vypořádala s Gallovým pohledem na Polovce, Pečeněhy a Židy, pod shrnující a v dobových poměrech ne zcela výstižné Němce zařadila Bavorý, Alemany, Franky a Sasy. Obdobně ostrouhali Kosmovi Bavoři, Frankové, Sasové, Alemani, Duryňkové a Rakušané.

Autorkou tematizované skupiny cizinců v etnicko-politickém smyslu lze v zásadě označit za sousedy Polanů a Čechů. V zásadě proto, že v Kosmovské kapitole přidala k Polanům, Uhrům a Němcům také Lučany. Nejde přitom o zavádějící porovnávání skutečného s mýtickým, neboť Lučané vstoupili do příběhu Čechů v jeho legendární části (I/10–13), nýbrž o etnicitu. Lučané sice byli přemyslovskými soupeři, ale současně náleželi k politicky jednající obci Čechů.⁷

7 Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003 (Česká historie, sv. 11), s. 57–98.

Budiž zde dodáno, že se Anna Aurast stala obětí Kosmovské literatury, a protože neměla po ruce spolehlivého průvodce (u Galla Anonyma se mohla opřít o Eduarda Mühle),⁸ nedokázala rozpoznat motivy, jež Kosmu přivedly k písarskému pultíku. Ve výsledku váhala, zda svatovítský děkan chtěl pojednat dějiny národa, státu, přemyslovských knížat nebo pražského biskupství (s. 159–177). Zmatek umocnila ne právě šťastná recepce podnětů Lisý Wolverton, která na sebe upozornila poněkud mimoběžným výkladem stře-doevropských souvislostí.⁹

Možná i proto autorka minula diskusi nad strukturou Kosmova díla. Kronika Čechů je dnes rozdělena do tří knih, o kterých dějiny středověké latinské literatury soudí, že jsou sevřeným celkem.¹⁰ Pokud by tomu tak bylo, proč Kosmas vsunul před třetí knihu omluvu, v níž se vyznal, že z Boží milosti splnil vše, co slíbil a že by o současnosti pomlčel, ale že se musel podvolit veřejnému mínění? Třetí knize nadto nechybí jen předmluva, nýbrž i závěr. Ten by se měl překrývat se smrtí knížete Vladislava I. (III/58), nicméně kniha zahrnuje i první půlrok Soběslavy vlády. Co nám tedy Kosmas zanechal? Jednu kroniku o třech knihách, nebo kroniky dvě, druhou ovšem nedokončenou?

Jednotu Kosmova díla zdánlivě potvrzují roztroušené křížové odkazy. Svatovítský děkan poukázal na svou přítomnost v první knize, kde čtenáře ujistil, že se o ničemnostech dvorského povýšení Vacka doslechnou na patřičném místě (I/35), rozumějme v třetí knize. Zde také hodlal probrat osudy čtyř synů krále Vratislava, jejichž narození zařadil do druhé části (II/20), a v jedné z posledních kapitol třetí knihy zavzpomínal, kterak v úvodu první knihy vročil začátky svého snažení do časů knížete Vladislava I. a pražského biskupa Heřmana (III/49).

Díke vysvětlujících vsuvek připouští, že je do textu vložil Kosmas a nikoliv až jeden z opisovačů. Proč ale v předmluvě k třetí knize hořekoval, že k historii, již pokládal za uzavřenou, musel po naléhání přidat další stránky? A proč na poslední řádky druhé knihy umístil verše, v nichž žádal Múzu, aby zastavila svůj krok a on mohl dát čtenáři sbohem (II/51)? Že by příběh, který měl Kosmas na mysli, dospěl k vrcholu v létě 1091, kdy zásah světců uchránil Čechy před nejhorším zločinem od založení Prahy, přičemž o založení Prahy se rozepsal v první knize? Shodně stylizované předmluvy k první a druhé knize, návodná douška v závěru první knihy, jež ohlašovala výpovědi hodnověrných očitých svědků v druhé knize, a veršíky, v nichž se Kosmas na konci druhé knihy rozžehnal se svým publikem, přinejmenším připouštějí, že si kronikář v původním autorském plánu vystačil se prvními dvěma knihami.¹¹

Přidržíme-li se myšlenkově sevřeného půdorysu prvních knih, je patrné, že si Kosmas neuměl představit smysl českých dějin bez charismatické smlouvy, kterou na mýtickém

8 Eduard MÜHLE, *Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Neue Forschungen zum so genannten Gallus Anonymus*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 65, 2009, s. 459–496.

9 Lisa WOLVERTON, *Cosmas of Prague. Narrative, Classicism, Politics*, Washington D.C. 2015.

10 Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 67–73.

11 Václav HRUBÝ, *Na okraj nového vydání Kosmovy kroniky*, Časopis Matice moravské 49, 1924, s. 371–384.

počátku práva uzavřeli Čechové s Přemyslem Oráčem. Kronika proto mohla vzniknout jako varování před dynastickými sváry, jejichž příčinu Kosmas spatřoval v neúctě k tradicím. Ústy starozákonního soudce Samuela také varoval před vzpourou proti přirozenému řádu věcí a ve druhé knize dal vyniknout zvrácené povaze knížete Vratislava II., jenž koruně obětoval starobylé zvyklosti, nastolené posvátnou dohodou na stadickém oraništi.

Nikoliv tedy dějiny českého státu či pražského biskupství, o kterých spekovala Anna Aurast, nýbrž Kosmou hájená legitimita mocenských pořádků, a pokud autorka nepochopila ideové ladění Kroniky Čechů, nedokázala stanovit, kdo byl pro Kosmu cizím.

Můžeme jistě knihu odložit jako zbytečnou položku v české medievistické knihovně. Přesto by nemělo zapadnout, že Anna Aurast poctivou reflexí Kosmovské literatury poukázala na závažnou mezeru v našem poznání. A bude-li její pokus o interpretaci Kroniky Čechů přijat jako výzva k novému kritickému promýšlení světa svatovítského děkana, lze se rozloučit s upřímným poděkováním.

Martin Wihoda

Wojciech IWAŃCZAK

Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech

Praha, Argo 2018, 294 s., ISBN 978-80-257-2561-0.

Je to zvláštní pocit recenzovat knihu, která vyšla v polském originálu před sedmi lety, byla primárně určena polským čtenářům a v českém prostředí vyvolala jen nevelký ohlas.¹ Nikoliv náhodou o ní jediný (nevelký) referát otiskla Lenka Bobková,² jejíž rozsáhlá biografie Jana Lucemburského se na knihkupeckých pultech objevila pouze několik týdnů po českém překladu Iwańczakovy práce.³ Z komerčního hlediska to nebyla zrovna ideální situace, historika však zjevný nakladatelský karambol přímo vybízí ke komparaci obou životopisů sepsaných shodou okolností generačními vrstevníky. Přesto se touto cestou nevydám, poněvadž by nebyla férová. Iwańczak své dílo zveřejnil podstatně dříve než Bobková, a proto si jeho publikace zasluhuje samostatné a zevrubné posouzení, kterého se jí u nás dosud nedostalo. Důvodem byl možná i žánr, který autor zvolil. Ačkoliv z jeho textu dýchá vědecká akribie, kniha postrádá poznámkový aparát a rovněž seznam pramenů a literatury vykazuje určité mezery. Snobští scientometři tak mohou, byť čistě formálně, tvrdit, že monografie nesplňuje přísné vědecké parametry. Sotva by ale dokázali zpochybnit její nespornou původnost a závažnost.

Wojciech Iwańczak je znám jako výborný znalec českých pozdně středověkých dějin, které vyplňují podstatnou část jeho badatelských aktivit. V současné polské historiografii by se sotva našel člověk, jenž by dovedl podat na srovnatelné úrovni obdobně

1 Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski. Dzieje burzliwego żywota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga w 21 odstonach*, Warszawa 2012.

2 Studia mediaevalia Bohemica 6, 2014, s. 139–140.

3 Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

fundovaný portrét krále Jana. Na české půdě se ale poměřuje chtě nechtě s obsáhlými a dnes již klasickými díly Josefa Šusty a Jiřího Spěváčka, kteří popsali o Janovi Lucemburském tisíce stran, se syntetizujícím pojetím Lenky Bobkové⁴ i s vědeckou produkcí reagující na 700. výročí špýrské svatby, jež otevřela lucemburskému jinochovi cestu ke královskému trůnu.⁵ Přesto není autor na české literatuře bezprostředně závislý. Jeho kniha prokazuje osobitost v kompozici i v koncepčním uchopení problému a navíc vnáší do stávajícího diskursu nové a nepochybně užitečné tóny.

Při zpracování biografie neklidného Lucemburka zúročil polský historik neobyčejně šťastně své dlouhodobé zájmy o dvorsko-rytířskou kulturu, z jejíž důvěrné znalosti Janův portrét vyrůstá. Stačí letmo pohlédnout do soupisu Iwańczakovy publikační činnosti, abychom zjistili, kolik času věnoval studiu každodennosti na panovnických dvorech, turnajům, životu na královských a šlechtických hradech i rozborům literárních textů (především eposů, kronik, lyrické poezie i dobrodružných rytířských „románů“), jejichž prostřednictvím se snaží proniknout do způsobu myšlení středověkých lidí. Neskrývá přitom svou blízkost francouzské historiografii, zejména škole Annales, příkladně se však orientuje též ve starší i v soudobé německojazyčné produkci. Nečinilo mu tudíž žádné potíže využít bohatou vědeckou žéň, kterou přineslo 700. jubileum Janova narození, vzpomínané roku 1996, respektive výročí spjatá s Janovým strýcem Balduinem (1285–1354), trevírským arcibiskupem a hlavním strážcem mocenského vzestupu lucemburské dynastie.

Iwańczakovo dílo není, byť jde o biografii, koncipováno striktně chronologicky, jak bývá u tohoto žánru pravidlem, nýbrž v zásadě tematicky. Úsilí respektovat základní časovou linii Janova života a netříštit zbytečně text je nicméně očividné, i když ne vždy úspěšné. Jednadvacet tematických kapitol, v nichž autor analyzuje dílčí aspekty, vytvářející v souhrnu plastický obraz osobnosti, činů a dějinného významu pozoruhodného monarchy, na řadě míst nutně vede k opakování už jednou dotčených problémů. Bystrému čtenáři neunikne, kolikrát Iwańczak zmiňuje kupříkladu zápas mezi Ludvíkem IV. Bavořem a Habsburkem Fridrichem Sličným o římsko-německý trůn. To je ovšem povinná daň zvolené kompozici, programově narušující fádňi životopisné schéma.

Nuže, jaký tedy je Iwańczakův Jan Lucemburský? Pouze částečně vyhlíží jako Šustův „král cizinec“, jemuž byla půda „rodné vlasti nejsladší“, a ani Jiřímu Spěváčkovi, který svého času razil pojetí „krále diplomata“, nedává autor v plné míře za pravdu. Na stránkách recenzované knihy vystupuje Jan především jako král rytíř, kulturně sice ukotvený ve francouzském prostředí (více než studium na Sorbonně mu dala „škola života“), leč v podstatě kosmopolitně orientovaný, takže jej Iwańczak v jisté nadsázce poněkud anachronicky prohlašuje za „Evropana“.

4 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, IVa. 1310–1402, Praha – Litomyšl 2003, s. 11–212.

5 Za všechny tituly například Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, Praha 2010. V podstatě encyklopedicky pojatou kolektivní publikaci, která vyšla téměř souběžně s jeho Janem, neměl Iwańczak ještě k dispozici. Viz František ŠMAHEL – Lenka BOBKOVÁ (edd.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012.

Za významnější než tuto zjevnou aktualizací úlitbu nicméně pokládám charakteristiku Jana Lucemburského jako výrazné individuality a „muže idejí“, jež následoval se stejným nadšením a se stejnou úporností jako jeho předčasně zemřelý otec. Zatímco Jindřich VII. dosáhl císařského důstojenství a snil o obnově římského impéria, naplňoval jeho syn rytířské ideály ať již jako křižák při vojenských výpravách na Litvu, jako věrný spojenec francouzského panovníka či v roli střídavě úspěšného účastníka četných turnajů. Zaujetí, s jakým polský historik líčí králův vnitřní svět i hodnotový kodex, zároveň vypovídá o Iwańczakově názorovém ztotožnění s Le Goffovým a Gurevičovým míněním, že osobnost, respektive individualitu nestvořila až italská renesance, nýbrž lze o ní oprávněně mluvit již ve starověku a středověku. Schopnost postihnout Janovu psychiku spojuje Iwańczaka s Josefem Šustou, i když volí tlumenější výrazové prostředky než obdivuhodný český stylista.

Hlavní rozdíl mezi Iwańczakem a českými historiky však spočívá v optice. Šustovi, Spěváčkovi i Bobkové sice neunikl široký evropský rozměr Janova působení, akcent však položili na jeho vztah k českým zemím. Ostatně Šusta a Bobková své práce publikovali v rámci edičních řad věnovaných českým dějinám. Polský badatel, nezátížený prioritami českých badatelů, vnímá život Jana Lucemburského proporcěji a dle mého soudu i v reálnějších souřadnicích. Téměř dvě třetiny jeho textu zabírá mapování Janovy činnosti v rodném Lucembursku, v domovské Francii, v severní Itálii, v německých oblastech Svaté říše římské, v alpských zemích, ale také v Polsku a na Litvě. Má to svou logiku, odvíjející se z králova itineráře i z jeho zakladatelských a mecenášských aktivit. Janovy hradní a palácové rezidence se nacházely ve Francii (známý Hotel de Bohême v Paříži, Mehur – sur – Yèvre nedaleko Bourges), v Rýnské Falci (Freudenburg), v nynější Belgii (Durbuy) a samozřejmě i v Lucembursku (Freudenstein, Freudenkopp), zatímco v Českém království tak oblíbená sídla neměl.

Za povšimnutí stojí, že Jan ve své skutečné vlasti dával hradům názvy, zjevně související s jeho rytířským založením. Syn Karel naproti tomu preferoval pojmenování podle sebe samotného. Rovněž počet církevních fundací nezapře, že se panovník cítil bytostně spjat s francouzsko-lucemburskou oblastí (přál si být pohřben v opatství Clairfontaine), i když v tomto směru nezanedbával ani Čechy a Moravu. Přísllovečnou Janovu péči o Lucembursko, při jehož správě aplikoval francouzský způsob řízení státu, dodnes připomínají jím založené trhy (Schobermesse), a také živé historické vědomí. „Slepý král“ Jan se v anketě o největšího Lucemburčana všech dob umístil jako druhý v pořadí, ve srovnatelné české „soutěži“ příznačně obsadil až 74. příčku mezi hokejistou Dominikem Haškem a fotbalistou Milanem Barošem.

V případě polského historika nepřekvapí, že se nejrozsáhlejší kapitola týká Janova vztahu k Polsku. Nediktoval to pouze zřetel k polskému publiku, nýbrž hlavně potřeba přehodnotit kritický postoj starší i novější polské historiografie, která v českém králi a lucemburském hraběti tradičně a nesprávně spatřovala (zejména kvůli jeho podpoře řádu německých rytířů) germanizátora. Polští dějepisci 19. a 20. století vnímali Jana negativně i z další příčiny. Shodně jako pozdně středověcí kronikáři typu Jana Długosze mu nedokázali prominout, že zahájil převod slezských území pod svrchovanost České koruny. Iwańczak si

v porovnání se svými předchůdci udržuje chvályhodný nadhled, ba při posuzování právních aspektů sporu o polskou korunu mezi Janem Lucemburským a Vladislavem Lokýtkem ospravedlňuje českého panovníka, který ale podle jeho názoru na trvalé ovládnutí Polska nikdy vážně nepomýšlel. Polskou kartou hrál tak dlouho, jak se mu to hodilo, konkrétně do roku 1335, kdy se náhradou za slezská teritoria titulu polského krále zřekl.

Stejně kritický jako k polským badatelům dokáže být autor i k českým vědcům, třebaže svůj nesouhlas vyjadřuje noblesně a nikoho nejmenuje. I tak jsou jeho odlišné názory zajímavé a opětovně dokládají známý fakt, že pohled z venku mnohé záležitosti objektivizuje, popřípadě přispívá k jejich přesnější interpretaci. Na rozdíl od Jiřího Spěváčka neprodlévá Iwańczak sáhodlouze u Janových inauguračních diplomů z přelomu let 1310–1311 a zvláštní význam nepřikládá ani domažlickému míru, uzavřenému pod patronací Ludvíka IV. Bavora o velikonočních svátcích 1318. Zato zdůrazňuje přelomový ráz roku 1319, který znamenal zmar mocenských ambicí královny Elišky Přemyslovny, již polský historik (navzdory mínění Petra Žitavského, jehož hodnotící soudy nejednou přebírá) nechová zrovna v oblibě. Zřetelnou polemiku pak vede se Spěváčkovým výkladem vztahu mezi Janem a jeho dědicem i nástupcem Karlem (IV.). Jejich vzájemný poměr nevidí jako nepřátelský (tenze mezi otci a prvorozenými syny byla a je v určitém stadiu naprosto přirozená), nýbrž, vzdor oboustranným výhradám, jako víceméně pozitivní. O tom, že Janovi na Karlovi vždy záleželo, není možné pochybovat. Zde Iwańczak souzní nejen s Josefem Šustou, ale i s Františkem Kavkou a s Lenkou Bobkovou.

V kladném ocenění Iwańczakovy knihy bych mohl nadále pokračovat. Slušelo by se vyzdvihnout realistické vylíčení Janova vztahu k Ludvíku IV. Bavorovi, rozbor Lucemburkovy sňatkové politiky, atraktivní, leč senzácím se vyhýbající popis králova zdravotního stavu (zvláště očních chorob), smrti u Kresčaku i dramatických osudů panovníkových tělesných ostatků. Pro českého čtenáře však asi budou nejzajímavější pasáže zasazující Jana Lucemburského do kontextu západoevropské dvorsko-rytířské kultury a zachycující počátek jeho mýtu, který se začal rodit už v průběhu králova života. Na této půdě se autor pohybuje suverénně, se záviděníhodnou jistotou, jež mu pomáhá překonat místy příliš suchý a střízlivý styl předchozích kapitol.

I v pěkných knihách se vyskytují nejasnosti, faktografické chyby a sporné formulace. Iwańczakova monografie není výjimkou. Občas v ní zarazí ne zcela přesná terminologie, což je ovšem problém obecnější povahy. Domnívám se, že netoliko v případě Jana Lucemburského, ale také při nástupu Zikmunda Lucemburského v letech 1419–1420 (respektive 1436) a jeho zete Albrechta II. Habsburského roku 1438 je adekvátnější hovořit o korunovační, nikoliv o volební kapitulaci. Rychlá česká korunovace Jana a Elišky pak byla (i s ohledem na vypuzeného českého panovníka Jindřicha Korutanského) hlavně v zájmu mladých královských manželů, nejen české šlechty. Mírné rozpaky budí užívání některých pojmů, například sousloví *středověká kolonizace*, jejíž sémantické pole je tak široké, že vlastně nic neříká. O *zemských sněmech* i *panském stavu* lze v Čechách, striktně vzato, hovořit až v pozdější době, vyložene anachronicky působí pojem *státní mincovna*.

Upozorňuji také, že toho, kdo zabil nepřítele v bitvě, nepovažovalo tehdejší veřejné mínění za vraha, a že římsko-německý král nebyl „jmenován“, ale volen. V důsledku neopraveného přehlédnutí povolává v textu Jan syna Karla do Lucemburska o Vánocích 1333, ač ve skutečnosti se tak stalo o několik let dříve. Při Janových chronických potížích s očima se jeví jako nonsens hovořit, být v obrazné rovině, o králově „bystrém zraku“. Zjevným omylem je tvrzení o Kladsku. To tvořilo na počátku 14. století součást českého státu a pouze na krátký čas se ocitlo v zástavním držení některých slezských knížat. Polsku toto území dříve ani později nepatřilo.⁶ Zmatečně vyhlíží nedostatečné rozlišení vlastního textu kroniky tzv. Dalimila od pozdějších dodatků sepsaných až po roce 1314.

Ani součinnost překladatele Jana Barona s autorem nebyla vždy ideální. Například slovo *kušínik* (tj. střelec z kuše) není doloženo v staročeském ani v novočeském lexiku. Dílčí nesrovnalosti se vyskytují v toponymech, zejména hornolužických (kolísání mezi polskými, německými a českými názvy). Asi málokterý Čech ví, že hrad Preitenstein jsou nynější Nečtiny, správné jméno moravského hradu pak zní Drahotuš, nikoliv Drahuš. Na vrub nepozorné redakce spadá hrubá pravopisná chyba na s. 179 a také z polského vydání mechanicky přejatý seznam literatury. Václava Chaloupeckého a Kateřinu Charvátovou tu absurdně nalezneme pod písmenem „C“. Malou vstřícnost prokázalo nakladatelství vůči obrazové příloze. Ta sice čítá 51 fotografií, leč výlučně černobílých a z úsporných důvodů miniaturizovaných.

Tyto drobné výtky však nemohou změnit nic na celkově kladném ocenění Iwańczakovy knihy a jejího českého překladu, užitečného pro uvědomění si odlišných, avšak přínosných pohledů nejen na výraznou osobnost, setrvávající donedávna ve stínu svého slavného syna, nýbrž i na evropské dějiny pozdního středověku.

Petr Čornej

Dvě polské publikace o Janu Husovi

Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci

(Pod redakcją Anny Paner – Marcina Hintza.)

Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2016, 200 s., ISBN 978-83-7865-405-6.

Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo

(Redakcja naukowa Paweł Kras – Martin Nodl.)

Warszawa, Instytut historii PAN 2017, 337 s., ISBN 978-83-65880-09-3.

Šestisté výročí smrti Jana Husa připomnělo větší množství vydaných publikací, časopiseckých studií, konferencí a slavnostních akcí v České republice i v zahraničí. Z německé oblasti

6 Blíže Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005, s. 52–53.

připomeňme překladový soubor *Johannes Hus deutsch*,¹ méně známé jsou u nás prozatím knihy zpracované a vydané v Polsku, ač se tamní historikové i teologové zabývají Husem a husitstvím mnohem více, než se u nás většinou ví. Zde připomenu kromě dvou zde recenzovaných publikací pouze mimořádně důležitý, již dříve vydaný text: překlad Husova traktátu *De ecclesia*, jež polsky tlumočil a důkladně i bezvadně komentoval Krzysztof Moskal.²

V roce 2016 vyšel v souvislosti s Husovým výročím soubor *Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci*, redigovaný profesorkou historie na univerzitě v Gdańsku Annou Paner, soustředěnou k politickým, kulturním a církevním dějinám českých zemí ve středověku,³ a Marcinem Hintzem, luterským biskupem a profesorem na Křesťanské teologické akademii ve Varšavě. Anna Panerová je v recenzovaném sborníku autorkou vstupní studie, která čtenáře uvádí do politické, sociální a kulturní situace českých zemí v době vlády Václava IV. Následující text se zabývá valdenstvím, učením Jana Viklefa a působením i literární činností Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova jakožto předpoklady rozvoje české reformace. Autorem je Wojciech Gajewski, k jehož osobnosti budiž řečeno, že tento mimořádný profesor Gdaňské univerzity je pastorem jedné z protestantských pentekostálních církví. Gajewski zdůrazňuje pronikání valdenských skupin do Čech (odvolává se též na Pawła Krase a na Alexandra Patschovskyho), v souvislosti s valdenskými naukami zmiňuje Mikuláše z Drážďan, zásadní vliv tzv. předchůdců Husových má zřejmě za nezpochybnitelný.

Dvěma následujícími statěmi přiblížili výsledky svých pramenných výzkumů přední čeští historikové, Martin Nodl („Jan Hus a pražská univerzita“, mj. problematika Kutnohorského dekretu) a Petr Čornej, „Homo politicus“: čtenář si může např. na s. 92 všimnout dosud neuzavřených otázek nad „listy na Husovu obranu z let 1410–1412“, nebo na s. 103 sympatické a nesamozřejmé výzvy k zamyšlení nad motivací kostnického sněmu v Husově při a v jejím tragickém ukončení. V širokém rámci se střetu českého reformátora s kostnickým koncilem věnuje prof. Wojciech Iwańczak, jenž ve své úvaze nad Husovými postoji při závěrečných jednáních koncilu o jeho kauze naznačuje, podobně jako Jiří Kejř nebo Petr Čornej, že by historiografie měla *audire et alteram partem*, v tomto případě koncilní otce a Zikmunda Lucemburského.

Jerzy Sperka prezentuje vztah k husitským Čechům ze strany krále Vladislava Jagella, jehož osobnost je ostatně předmětem bádání řady polských historiků 15. století. Další studie se týkají Husova tzv. druhého života v 15. a 16. století a v různých prostředích i souvislostech. Autory jsou Janusz Smołucha, Jerzy Grygiel, Paweł F. Nowakowski; speciálně vztahem mezi Husem a Lutherem, srovnáním jejich osobností, životních okolností, příběhů i doktrinálních postojů se v této části sborníku zabývají redaktor svazku Marcin Hintz a profesor systematické teologie Jerzy Sojka.

1 *Johannes Hus deutsch*, Leipzig 2017, srovnej recenzi in: ČČH 115, 2017, s. 802–805.

2 Krzysztof MOSKAL (ed.), *O kościele*, Lublin 2007. Editor zúročil svůj výzkum Husovy eklesiologie v monografii *Aby lud był jeden. Eklezjologia Jana Husa w traktacie „De ecclesia“*, Lublin 2006.

3 K Anně Panerové dodejme, že jejím dílem je např. monografie *Jan Žižka z Trocnova, Gdańsk 2002*, publikace *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310–1437*, Gdańsk 2004, případně drobná, populárně zaměřená publikace *Jan Hus*, Kraków 2002.

Sborník prací zaměřených k Janu Husovi, české reformaci a ke vztahům českých a polských zemí v pozdním středověku je také svědectvím o spolupráci a společném zájmu teologických a historických akademických disciplín i o spolupráci a společném zájmu českých a polských historiků. Je to zřejmé z uvedeného autorského složení recenzované publikace: vedle polských teologů a historiků, jejichž pracovišti jsou přední polské univerzity a ústavy akademie věd, jsme se mezi autory studií setkali také s českými historiky.

I soubor studií *Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo* vzešel ze spolupráce polských a českých badatelů o Husovi a husitství. Přináší texty, které byly předneseny na konferenci v husovském roce 2015 v Historickém ústavu Polské akademie věd. Autoři a redaktoři knihu věnovali památce předního polského medievisty a bohemisty profesora Stanisława Byliny († 4. září 2017), dlouholetého ředitele Historického ústavu Polské akademie věd. Na prvních více než padesáti stranách textu se Paweł Kras a Martin Nodl úspěšně pokusili o bilanci husovské tradice a husovských bádání. Je evidentní, že autoři studie jsou náležitě zaujati zejména děním od 2. poloviny 20. století, předznamenané počátkem křesťanského ekumenického dialogu a v širším rámci atmosférou tzv. *aggiornamento*, a – v polském kontextu významně – iniciativou krakovského filozofa Stefana Swieżawského. Autoři zmiňují první významné mezinárodní vědecké setkání nad Husem a husitstvím roku 1993 v Bayreuthu (zde by si byl zasloužil zmínku jeho iniciátor a organizátor Ferdinand Seibt), informují o Komisi pro bádání o životě a díle Jana Husa, zamýšlejí se krátce nad jejím významem, nad dosaženými výsledky, i nad tím, k čemu nedošlo: Rezervované píše o „pokusu zpracování ekumenického kompromisu v hodnocení Jana Husa“, majíce zjevně na mysli nereálnou, nicméně nesměle očekávanou, rehabilitaci českého reformátora. Pro českého čtenáře je užitečný závěr kapitoly, který seznamuje s polskou produkcí odbornou i popularizační (s. 51–52).

Po této vydatné retrospektivě leží před čtenářem jedenáct střídavě českých a polských studií, autory jsou již osvědčení badatelé v oboru české reformace. Na prvním místě je zde text Františka Šmahela „Jan Hus przed sądem soboru i w ocenie historików“, který postuluje solidní a hluboké zkoumání Husových textů nezávisle na národnostní nebo konfesní zaujatosti badatele. Paweł Kras se věnuje konceptům „*reformatio ecclesiae*“, z jakých vycházeli a k jakým dospívali Viklef a Hus: ukazuje na rozdíly mezi oběma osobnostmi, jejichž nauka nemohla být navzdory obdobnému filozofickému východisku totožná. Nové postřehy přináší Martin Nodl zejména tam, kde sleduje chápání autority, ale i samu eklesiologii, u pozdějších utrakvistických a bratrských teologů (jako inspirativní vidím podtitul jeho příspěvku „*eklesiologie versus praktické náboženství*“). K otázce autority přispívá také Dušan Coufal důkladnou analýzou kvestie Jakoubka ze Stříbra „*Utrum omnem sententiam*“. Vidíme zde mj., jak je nezbytné studium zatím méně využívaného rukopisného materiálu a jak může vést k novým interpretačním cestám; autorovi neunikla také možnost, která interpretaci obohacuje ohledem na intertextualitu: Coufal podrobně sleduje funkci františkánské kroniky *Flores temporum* v Jakoubkových výkladech.

Krzysztof Bracha formuluje ve studii o Husově kazatelské činnosti tezi o mimořádném zhodnocení kazatelství v české reformaci („*nobilitacja kaznodziestwa jedynie w czeskim ruchu reformatorskim przybrała tak wyrazistą, motywowaną ideowo postać*“,

s. 167) a charakterizuje Husa pomocí jeho výroků o kázáních, kazatelích a posluchačích. Kazatelstvím se zabývá také Pavel Soukup, autor známý bádáním o Husově, Jakoubkově a vůbec českém reformním kázání, ve stati o kazatelském provozu v Betlémské kapli v době Husově. Obě studie věnují pozornost kazatelské činnosti Jana Štěhny v Betlémské kapli, otázce, která dosud není uspokojivě vyřešena.

Anna Paner je autorkou příspěvku o názorech českého reformátora na manželství a rodinu; vychází nejen z Husových českých katechetických spisů,⁴ ale užívá také výnosů pražských synod a návazných prací Zdeňky Hledíkové. Pavlína Cermanová dokázala najít v rámci svého zájmu o apokalyptiku v české reformaci nevšední a přitom velmi vydatné téma, nebiblická proroctví v husitství; jde především, i když nikoli výhradně, o (Pseudo) Hildegardu. A jaký význam měl Hus a husitství v tradici a v pozdějším vývoji protestantských církví a denominací, ozřejmuje Henryk Gmiterek (na příkladu u nás méně známé církve Českých bratří v Polsku).

Uvedla jsem, že kniha je věnována památce nedávno zesnulého polského medievisty a bohemisty Stanisława Byliny. A velké badatelské a tím i učitelské osobnosti současné polské i české a medievistiky připomínají také dva další texty – Jan Hus Jiřího Kejře a stať „Husitská epocha v bádání Romana Hecka“ (Wojciech Iwańczak). V tomto duchu vděčnosti a úcty knihu uzavírá záznam nedokončeného rozhovoru s profesorem Stanisławem Bylinou: „O studiach bohemistycznych, husytyzmie i czeskich przyjaźniach. Fragmenty niedokończonego wywiadu z profesorem Stanisławem Byliną“. Z rozhovorů, které se Stanisławem Bylinou vedli Paweł Kras a Krzysztof Bracha, vzešel živý text, který oplývá informacemi, vzpomínkami i úvahami: hovoří o podstatě a o důvodech polské a české blízkosti i rozdílnosti a o oboustranné reflexi dějin. Je to text poutavý nejen informacemi, ale stejně tak a snad především neodolatelným osobním tónem, takže podat jeho regest není možné. Ráda bych se přimluvila za to, aby byl uveřejněn také česky.

Jana Nechutová

József LASZLOVSZKY a kol.

The Economy of Medieval Hungary

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 49)

Leiden, Brill 2018, 668 s., ISBN 978-90-04-31015-5 (hardback),

ISBN 978-90-04-36390-8 (e-book).

Predložená práca skúma ekonomiku a hospodárstvo stredovekého Uhorska. Tejto problematike sa už v minulosti venoval András Kubinyi (1929–2007), znalec vrcholného a neskorého stredoveku v Uhorsku a taktiež uhorských miest. Práca obsahuje celkovo 24 príspevkov, ktorých autormi sú najmä medievisti z Maďarska. Práve András Kubinyi

4 Zde si dovoluji upozornit autorku i redakci svazku na běžné bibliografické nedopatření, zaviněné dávným normalizačním úskokem: editorem českých spisů v Mistra Jana Husi Opera omnia není Amedeo Molnár, nýbrž Jiří Daňhelka.

významne formoval mnohých autorov a sám bol aj editorom práce zameranej na uhorskú stredovekú ekonomiku. Vydavateľstvo Brill vo svojej edičnej rade „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450“ poskytuje čitateľom o poznanie rozšírenú monografiu v anglickom preklade, prispôbenú, aby poskytla dostatočné informácie i historikom, ktorí sa primárne stredovekým Uhorskom nezaobierajú. Práca je rozdelená na päť častí, z ktorých každá sleduje vybraný aspekt uhorskej ekonomiky (štruktúra, interakcia človeka a prírody, peniaze a manažment, sféry produkcie, obchodné vzťahy). Čitateľ tu taktiež nájde mapovú a obrazovú prílohu.

Editori už v úvode konštatujú, že táto problematika si žiada moderný prístup a využite všetkých dostupných prameňov. V Uhorsku však často narážame na nedostatok relevantných prameňov, najmä pre staršie obdobie. Niekoľko informácií poskytujú kroniky cudzej proveniencie, ktoré mapujú putovanie križiackych výprav cez Uhorsko (Oto z Freisingu). Z domácich prameňov sú to najmä listiny uhorských panovníkov, často upravujúce ekonomické pomery (výsady miest, donácie kláštorom a pod.). V latinských listinách sa objavujú aj maďarské termíny označujúce druh pôdy (*szántó* – orná pôda, *szőlős* – vinica a pod.). Ako sa možno domnievať, primárnou zložkou uhorského hospodárstva, predovšetkým v staršom období, tvorila rastlinná produkcia (z kľúčových možno spomenúť obilie a vinič). Pozornosť v tejto práci je venovaná i mimoriadne dôležitým drahým kovom a taktiež soli. Editori tiež vyzdvihujú význam archeologických nálezov, ktoré v mnohých prípadoch nahrádzajú absentujúce písomné pramene.

Prvá kapitola nazvaná *Štruktúra*, načrtáva i prírodné podmienky Karpatskej kotliny. Práve tento priestor poskytoval (i stále poskytuje) podmienky na pestovanie širokej škály plodín a taktiež chov zvierat. Ako konštatujú József Laszlovszky a András Kubinyi v úvodnej prehľadovej štúdii, ekonomický potenciál krajiny zvýšila predovšetkým kultivácia pôdy a usádzanie cudzincov tzv. *hosti*. Hostia a cudzie etniká sa celkovo výrazne podieľali na ekonomike Uhorska. Autori hovoria i o „Sasoch“, pričom pod touto denomináciou sa ukrývalo nemecky hovoriace obyvateľstvo prípadne hostia žijúci pod tzv. saským právom.¹ Kľúčoví boli i románski hostia, ktorí mali v mestách svoje štvrte a je dokonca pravdepodobné, že v mestotvornom procese predbehli nemecké obyvateľstvo. Mapa na strane 61 ilustruje rozloženie rozličných etník (prevažne výsadných komunit) v Uhorsku. Žiadalo by sa však doplniť niektoré etniká v oblasti dnešného Slovenska či Chorvátska. Nasledujúci príspevok (Magdolna Szilágyi) skúma cestovanie, cesty a mosty v Uhorsku. Autorka sa venuje rôznym typom ciest, všima si aj brody a mosty. Priestor je venovaný aj vyberaniu mýtu, ako však autorka spomína od 14. storočia existovali i cesty, na ktorých sa mýto neplatilo (v prameňoch ako *via libera*).

Nasledujúca časť práce sa venuje interakcii človeka a prírody. József Laszlovszky načrtáva uhorské stredoveké poľnohospodárstvo. Ako sám konštatuje, monografia na túto tému ešte stále chýba. Autor spomína i vinič, ktorý sa pestoval na viacerých miestach. Najkvalitnejšie víno pochádzalo zo Sriemu (dnes Srbsko), ktoré bolo považované za

1 Spomeňme listinu mladšieho uhorského kráľa Bela z roku 1231, adresovanú „fideles et dilectos milites nostros Saxones Ultrasilvanos“ Konrádovi a Danielovi, synom Jána zvaného „Latinus“. Gusztáv WENZEL (ed.), *Codex diplomaticus arpadianus continuatus XI. Tomus*, Budapest 1873, č. 164, s. 236.

kvalitnejšie ako víno z Tokajskej oblasti. Ovocné stromy mali i praktické využitie, často vyznačovali hranice medzi pozemkami. Poľnohospodárstvo bolo pre Uhorsko strategickým odvetvím a dokonca aj v oblasti exportu.

Zložitú štruktúru poddanského obyvateľstva ilustrujú schémy na s. 96 a 97. Autor mohol však spomenúť genézu resp. premenu termínu *jobagión* (*iobagio*), nakoľko v staršom období sa jednalo o označenie príslušníkov šľachty. Tento termín v priebehu stredoveku degradoval až napokon označoval sedliaka teda poddaného. Nasledovná štúdia sa zase venuje využívaniu zvierat. Autorský tím tejto štúdie analyzuje aj niektoré kostrové pozostatky. Z rýb je nutné spomenúť jeseterovitú rybu Vyzu veľkú (*buso buso*), ktorá sa v stredoveku vyskytovala v Dunaji ešte vo veľkom množstve. Prehľad nájdených kostrových pozostatkov zvierat uvádzajú tabuľky na s. 150–165, spomenúť možno tetrovov (*Tetrao tetrix*) nájdených na Visegráde. Možno by sa však žiadalo uviesť, ktoré druhy sú primárne stredoveké prípadne či mali nejaký hospodársky význam.

Nasledujúca stať (Zoltán Batizi) sa venuje uhorskému baníctvu. Autor predostiera i skoršiu históriu baníctva (išlo napríklad o Rimanov, ktorí ťažili zlato v dnešnom Rumunsku), a taktiež sa venuje názvosloviu. Napríklad termíny ruda či baňa prevzali Maďari od Slovanov. Pre obdobie 10. až 12. storočia je možné sledovať dejiny baníctva a získavania kovov len z archeologických nálezov. Okrem železa sa veľmi skoro začalo získavať i striebro. Dôkazom toho sú mince Štefana I. zo striebra pravdepodobne pochádzajúceho z Banskej Štiavnice. Na počiatku 13. storočia už muselo byť banskoštiavnické baníctvo na istej rozvinutej úrovni, pretože panovník daroval svoj príjem z bane vo výške 300 hrivien kráľovskému pohárnikovi. Autor však mohol presnejšie uviesť, že sa jednalo iba o časť vyťaženej striebra, ktorá patrila výlučne panovníkovi (približne jedna desatina).² Uhorské baníctvo však v prvej tretine 14. storočia prešlo výraznými zmenami, spomeňme rôzne nariadenia panovníka, ale najmä to bolo zavedenie zlatej mince – florénu v roku 1325. 14. storočie sa tak stalo doslova zlatým vekom Uhorska, od 20. rokov tohto storočia bolo každý rok vyťažených približne 2,5 tony zlata. Ťažba drahých kovov postupne úplne prešla do kráľovských rúk a to až v takej miere, že kráľ mohol skonfiškovať pozemok, kde sa drahé kovy vyskytovali. Získavanie kovov v stredovekom Uhorsku, nielen drahých, výborne ilustruje mapa na strane 181.

Ďalší príspevok sa týka rovnako dôležitej stredovekej suroviny – soli. Beatrix Romhányi skúma získavanie soli a obchod s ňou v Uhorsku pred tatárskym vpádom (1241–1242). Hlavné ložiská uhorskej soli sa nachádzali v Transylvánii. Už Rimania tu získavali soľ a v priebehu 9. storočia to boli Bulhari, ktorí ovládli tento priestor. V priebehu tohto storočia sa táto soľ dovážala aj na Veľkú Moravu a to až do roku 892, kedy sa východofranský kráľ Arnulf snažil zamedziť tomuto obchodu. Soľou ako mimoriadne kľúčovým stredovekým artiklom sa zaoberali medievisti už v 19. storočí. Z najnovších prác by sme však mohli spomenúť záslužnú publikáciu slovenského historika Pavla Hudáčka.³

2 Martin ŠTEFÁNIK, *Benátky ako možný odberateľ banskoštiavnického striebra v 13. storočí*, in: Adriana Matejková – Miroslav Kamenický (eds.), *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*, Banská Štiavnica 2010, s. 15.

3 Pavel HUDÁČEK, *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*, Bratislava 2016, 477 s.

Treba však konštatovať, že uhorské pramene sú pomerne skúpe a až od 12. storočia sa objavujú prvé zmienky o soľných skladoch. Soľ bola pravdepodobne už od počiatku kráľovským regálom. Dôležitým prameňom sa stala listina z roku 1233, známa ako Dohoda/prísaha z Beregu. Predmetná dohoda primárne riešila problematické vzťahy medzi Ondrejom II. a uhorskou cirkvou, ktoré napokon musel vyriešiť až pápežský legát Jakub Pecorari. Panovník venoval vybraným cirkevným inštitúciám rôzne množstvo soli s ktorým potom mohli slobodne narábať, prípadne i predávať. Už pred rokom 1233 sa však objavujú viaceré donácie cirkevným inštitúciám týkajúce sa soli. Zaujímavým môže byť prípad kláštora Sîniobb (dnes v Rumunku), ktorému kráľ Ladislav daroval mýto zo soľného skladu Sălacea. Túto donáciu však neskôr kráľ Koloman zrušil a Ladislavovu listinu spálil. Otázne je či táto informácia hodnoverná (dochovala sa až v neskoršom odpise) a taktiež či Koloman spálil Ladislavovu listinu kvôli tejto donácii alebo kvôli iným pohnútkam, snáď to mohla byť istá animozita voči novozavedenému kultu svätého Štefana.

V prípade dohody z Beregu sú však uvedené miery soli, ktoré dnes presne nevieme určiť. Autorka však na základe precíznej analýzy určila niektoré z nich, ako i celkové množstvo distribuovanej soli, ktoré činilo približne 3364 ton. Výnos dokonca zodpovedá sume 16 000 hrivnám, ktoré obsahuje známy záznam príjmov koruny z čias Bela III. alebo jeho syna Imricha. Predmetná štúdia obsahuje i tabuľku príjmov soli pre jednotlivé cirkevné inštitúcie na základe listiny z roku 1233 a takisto i mapu s hlavnými trasami na rozvoz soli.

István Draskóczy v nasledovnej štúdii rozoberá obchod so soľou vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Exploatácia tejto suroviny ešte stúpala a s ňou aj príjmy koruny. V čase Mateja Korvína to bolo 80 000 až 100 000 florénov. Taktiež obchod so soľou prešiel viac do rúk miest. Nasledujúce štúdie analyzujú lesy a ich rôzne zaznamenané v prameňoch (Péter Szabó) a vodstvo a jeho hospodárske využívanie (László Ferenczi).

Tretia časť práce sa venuje sa peniazom. Prvá štúdia (Boglárka Weisz) je zameraná na kráľovské príjmy počas arpádovskej doby. Známym (bohužiaľ jediným) súhrnným dokumentom je už zmienený prameň zrejme z čias Bela III. (1172–1196). Autorka tu predostiera rôzne platby, ktoré tvorili súčasť kráľovského príjmu. Primárne sa však jednalo o položky z monopolu zo soli, drahých kovov, obehu mincí a mýt. Dôležitú položku tvorili i poplatky hostí, napríklad transylvánski hostia platili 15 000 hrivien. Na tomto mieste však mohla autorka uviesť kompletný súpis položiek z predmetného prameňa z konca 12. storočia.

Arpád Nogrády sa v ďalšej štúdii venuje daňovému systému. Csaba Tóth skúma mince a ich razbu v arpádovskom a anjouvskom období. Uhorské mince sú už dlhodobo predmetom skúmania. Autor hovorí aj o minciach Štefana I. (1000–1038), na ktoré boli v minulosti veľmi rozdielne názory. Dodajme však, že na tomto mieste autor nehovorí o Štefanových minciach, ktoré udávajú aj miesto (PRESLAVA CIV) identifikované ako Bratislava.⁴ Zaujímavý prípad predstavujú aj medené mince Bela III. „Byzantský“ typ mince zobrazuje dvoch kráľov s legendou REX BELA – REX SANCTUS, mohlo by sa jednať o svätého Štefana alebo svätého Ladislava.

4 Ján HUNKA, *Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Uhorska*, Nitra 2013, s. 17–18.

Ďalšia časť sa venuje oblastiam produkcie. Beatrix Romhányi predostiera cirkevné hospodárstvo. Autorka rozoberá aj príjmy jednotlivých biskupstiev, hoci tie sa výrazne líšili, ako si to môže čitateľ všimnúť na s. 312. Názory na predmetný súpis z čias Bela III. sú rôzne. Napríklad v prípade Nitrianskeho biskupstva sa niekedy uvádzal príjem 1100 hrivien, hoci prameň veľmi pravdepodobne hovorí len o 300 hrivnách.⁵ Katalin Szende si všíma hospodárstvo uhorských miest. Tie tvorili viaceré skupiny a základným východiskom pre ekonomický štart miest sa stali výsadné listiny. Dôležitým prameňom sú mestské resp. účtovné knihy. Uhorské mestá tvorili oporu panovníka a ich ekonomika bola teda závislá na korune. István Petrovics zase skúma ekonomiku mestečiek, ktoré tvorili stupeň medzi dedinou a plnoprávnym mestom. Ako také sa objavili až v neskorom stredoveku. László Szende analyzuje remeslá a cechy. Uvádza i niektoré termíny, ktoré prevzali Maďari od Slovanov.

Posledná časť práce sa venuje obchodným vzťahom. Dôležitým prvkom obchodu bol trh resp. jarmok, konaný v istých intervaloch či o konkrétnych sviatkoch. V staršom období sa konal trh i v nedeľu (dodnes nedeľa po maďarsky – *vasárnap*, znamená trhový deň). Trhové práva získavali najmä hostia, hoci tí mohli pochádzať aj z domáceho obyvateľstva.⁶ Takisto niektoré mestá nesú alebo niesli deň konania trhu vo svojom názve (Szombathely/Szombat – názov severomaďarského mesta a takisto aj používaný pre Trnavu). Boglárka Weisz rozoberá hlavne artikle uhorského hospodárstva. Balázs Nagy si všíma obchod so zahraničím, v 10. storočí to boli kone najmä ako exportný prvok, vyvážali sa aj drahé kovy až neskôr prišla ich regulácia. Krisztina Arany analyzuje zahraničné záujmy v Uhorsku. Nutné je spomenúť Benátky, ktoré mali s Uhorskom veľmi zložité a miestami dramatické vzťahy a presnejšie od začiatku 12. storočia, kedy sa kráľ Koloman rozhodol pripojiť Dalmáciu k Uhorsku. I napriek tomu, že Benátky dobyli Zadar v Dalmácii (1202), Uhorsko v 13. storočí udržiavalo s republikou veľmi čulé obchodné styky. Zmeny, vrátane redukovaného vplyvu Benátok, prišli s nástupom Anjouovcov.

Možno konštatovať, že napísať prácu o ekonomike stredovekého Uhorska je pomerne odvážna ambícia. V prvom rade sa jedná i o veľmi širokú problematiku. Predložená práca poskytuje primárne všeobecný prehľad ako fungovalo uhorské hospodárstvo. Zrejme by sa žiadalo poskytnúť ešte viac konkrétnych príkladov. Táto práca však načrtáva základné problémy a môže byť cestou k ďalšiemu výskumu už detailnejších problémov.

Peter Bučko

5 Gyula FORSTER, *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest 1900, s. 139 (aj fotografia prameňa), naopak v prípade Nitry 1100 hrivien uvádza: Charles D'ESZLARY, *Un état des revenus hongrois au XIIe siècle*, Annales. Histoire, Sciences Sociales 17, 1962, č. 6, s. 1117.

6 Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 47–48.

Tyler LANGE

Excommunication for Debt in Late Medieval France. The Business of Salvation

Cambridge, Cambridge University Press 2016,

xviii + 303 s. (včetně tabulek), ISBN 978-1-107-14579-5.

Tématem této monografie je fascinující a málo známý fenomén pozdně středověké hospodářské, sociální a právní historie: exkomunikace dlužníků, kteří opomenuli dostát svým platebním povinnostem a byli za to penalizováni církevními tresty. Tyler Lange (University of Washington) předkládá studii bohatou na detaily: Na základě pramenů tří severofrancouzských církevních soudů nabízí přehled o světě malých pozdně středověkých půjček. Dodává tak oblasti badání,¹ jež v důsledku hospodářských krizí novější doby získává na populárnosti, novou a důležitou perspektivu, neboť se věnuje dosud málo zohledňované roli církevních soudů při zajišťování bezproblémového finančního hospodářství.

Kanonické právo totiž dovoľovalo povolat neplatící dlužníky před církevní soud. Jestliže nevyhověli předvolání resp. povinnosti splácet, byli automaticky exkomunikováni za vzdor a pro neposlušnost církvi. To představovalo nenákladnou a účinnou cestu k vymáhání nesplacených pohledávek a zároveň k nápravě narušených vztahů v křesťanské obci. Cílem exkomunikace kvůli dluhům nebylo ani tolik trestat špatnou platební morálku, ale spíše napravit porušení slibu chápané jako hřích. Šlo o to, nátlakem donutit hříšníka ke smíru s jeho bližním. Díky tomu, že tyto exkomunikace byly zaznamenávány, jsou v písemných pramenech zdokumentovány nesčetné malé půjčky, které byly z převážné části založeny na ústní dohodě. Langem vyhodnocené – jistě ne vždy snadno přístupné – registry exkomunikačních rozsudků, rozhodnutí a soudních resp. pečetních poplatků, dokumentují více než 11 000 případů, a umožňují tak nahlédnout do nepřehledné masy každodenních transakcí, jež byly zdánlivě ve stínu v pramenech mnohem lépe zdokumentovaných velkých úvěrů. Největší zásluhou práce je, že zviditelnila právě tyto drobné případy.

Kniha je rozdělena do čtyř hlavních kapitol, zarámovaných předběžnými poznámkami editora, úvodem a závěrem. V úvodu (s. 1–29) autor zasazuje svůj materiál do historie úvěru (půjček) pozdního středověku, zdůrazňuje nedoceňovanou úlohu církevních soudů v občanskoprávní praxi a lokalizuje svou práci do oblasti překrývání kvantitativních hospodářských a kvalitativních právních dějin. Prvá kapitola rozpracovává institucionální a právní pozadí předmětu zkoumání (světskou jurisdikci církevních soudů, smluvní právo, kanonické procesní právo, kulturní význam exkomunikace). V druhé kapitole (s. 76–103) se autor snaží určit význam, jaký měly příjmy z procesů s nedbalými dlužníky pro soudní instance. Tento rozbor je významný už proto, že jeho cílem je ujasnit, kdo byl hnací silou praxe exkomunikace za dluhy, tedy zda v politice vrchnosti spíše dominovala „nabídka“, kdy byla hnací silou církev, usilující o kontrolu resp. o příjmy, anebo zda šlo o jev, v němž hlavní

1 Pro pozdně středověkou Svatou říši římskou viz např. Gabriela SIGNORI (ed.), *Prekäre Ökonomie. Schulden in Spätmittelalter und Früher Neuzeit* (= Spätmittelalterstudien, sv. 4), Konstanz – München 2014; Kurt ANDERMANN – Gerhard FOUQUET (vyd.), *Zins und Gült. Strukturen des ländlichen Kreditwesens in Spätmittelalter und Frühneuzeit* (= Kraichtaler Kolloquien, sv. 10), Epfendorf 2016.

roli hrála „poptávka“ poškozených. Na základě zjištění struktury příjmů různých církevních panství (viz zejména autorem zjištěné údaje o příjmech rouenského arcibiskupa z exkomunikací dlužníků mezi roky 1378 a 1549, s. 85–97 a 100–102) Lange dokazuje, že za hospodářské krize poloviny 15. století tvořily soudní poplatky podstatnou část církevních příjmů. Coby vysvětlení početního nárůstu procesů s dlužníky před církevními soudy zhruba mezi roky 1300 a 1450 přitom nelze zavrhnout faktory na straně nabídky. Úplné vymizení této praxe nastalo v polovině 16. století, (viz s. 82–85, 97–100). Za hnací sílu tohoto vývoje Lange pokládá poptávku po exkomunikaci za dluhy.

Jádro práce, kapitola 3 (s. 103–219) si klade za úkol doložit tuto autorovu tezi. Je věnována kvantitativnímu vyhodnocení exkomunikačních registrů tří severofrancouzských oficialátů: soudu viceděkana kapituly při katedrále v Chartres (1380–1436), pařížského arcijáhna (1426–1439) a abatye z Montivilliers (1433–1461, 1499–1530), již byla podřízena značná část Harfleuru, významného přístavu na březích Atlantiku. Kapitulu doplňuje pohled na situaci ve Flandrech, v Říši, v Anglii, Španělsku a zbytku Francie, opírající se o příslušnou odbornou literaturu. Autor předkládá obsáhlé tabulky, které jsou interpretovány na kulturně historickém pozadí a doplněny o příklady jednotlivých, podrobněji popisovaných případů.

Výsledky této kapitoly jsou natolik bohaté, že zde můžeme zmínit jen pár bodů. Statistické vyhodnocení nám například ukazuje, že „konzumenti“ církevní jurisdikce využívali exkomunikace pro dluhy cíleně a takticky. Rytmus exkomunikací totiž ve všech registrech sledoval průběh církevního roku; jejich počet přitom kulminoval v posledních týdnech před Velikonocemi. Ve společnosti, v níž bylo přijímání Těla Páně vyhrazeno jen velkým církevním svátkům, bylo obzvlášť účinné vystavit liknavého dlužníka tlaku (potenciálním) vyloučením z velikonočního přijímání a motivovat ho touto cestou k rychlému vyrovnání závazků, aby byl ještě před svátky přijat zpět do křesťanské obce. Data obecně ukazují, že daleko největší části exkomunikovaných se dříve či později dostalo rozhřešení. Například v letech 1499 až 1530 se jednalo o téměř 99 % poddaných abatye z Montivilliers, exkomunikovaných pro dluhy (s. 178). Protože tato rozhřešení předpokládala, že se věřící smíří se svými věřiteli, dává autor dlužníkům z Harfleuru a okolí – používaje moderní, ale vhodný příměr – na prokazatelně existujícím trhu sekundárního prodeje jen ústně fixovaných dluhů rating minimálně AA+ (s. 206).

Pozoruhodné je rovněž vysoké zastoupení kleriků mezi exkomunikovanými dlužníky (36,9 % všech vyhodnocených rozsudků). Vzhledem k tomu, že tito byli díky svým imunitním privilegiím před jinými soudy těžko napadnutelní, stávala se tak exkomunikace pro dluhy očividně oblíbenou zbraní laiků proti příslušníkům církve, neschopným nebo neochotným splácet (s. 182). Zřetelně tak vystupuje i další, ne právě sympatický rys pozdně středověkého hospodářského a právního života. Zatímco velmi vysoké, obvykle hypotékami zajištěné úvěry bývaly obvykle žalovány před světskými soudy a mívaly za následek sankce proti majetku i tělesné tresty pro dlužníky, byli to právě chudší dlužníci, kterým církevní soudy hrozily ztrátou spásy duše, což byl pro středověkého člověka nejdrastičtější trest. Podíváme-li se pak na věc ještě z jiného úhlu, je též navýsost patrné, že exkomunikace sociálně níže stojících dluhů nabízela levnější, a tedy častěji poptávaný přístup k donucovacím prostředkům vůči liknavým dlužníkům. Z toho také plyne zarážející a touto studií skutečně nevývratně dokázané široké rozšíření exkomunikací kvůli dluhům.

Srovnání počtu exkomunikovaných a pravděpodobných obyvatel zkoumaných soudních obvodů ukazuje, že například v hustě osídlených, řemeslnických a středostavovských farnostech na pravém břehu Seiny v Paříži byl mezi rokem 1426 a 1439 průměrně v každé čtvrté domácnosti jeden člen postižený exkomunikací (s. 129). To na jedné straně ilustruje hospodářské těžkosti, které dopadaly na zkoumané regiony v důsledku stoleté války, a na druhé straně dokládá skutečnost, že drobné půjčky byly ve středověku běžným jevem. Na věrohodnosti tak získává výpověď faráře z východofrancouzského Dauphiné, který roku 1446 žaloval svému biskupovi, že největší část mše trávívá předčítáním exkomunikačních rozsudků (s. 65).

V návaznosti na tuto hlavní kapitolu se kapitola 4 (s. 220–270) pokouší vysvětlit konec exkomunikací pro dluhy náboženskými a kulturními změnami 16. století. Podle autora zmizela tato praxe především z toho důvodu, že se poptávka přesunula ke světským soudům, které v 16. století zaznamenaly masivní nárůst civilních procesů. Rozhodující v tomto směru byl dvojí paralelní vývoj: na jedné straně zde hrála roli snaha církevních reformátorů o duchovní obnovu, v důsledku čehož začínala být účast církve na trestání liknavých dlužníků vnímána jako neudržitelná, na straně druhé raně novověký stát přebíral při zabezpečování oběhu úvěrů stále více roli církevních soudů, protože byl mnohem lépe schopen zajistit, že dlužníci budou voláni k odpovědnosti. Státu se tak podle autora nakonec podařilo sekularizovat pozdně středověké chápání dluhů jako morálního závazku, aniž je zbavil jejich morálně etické dimenze.

Závěr knihy (s. 271–282) ještě jednou sumárně formuluje hlavní Langeho argument: Na nárůstu a vymizení exkomunikace kvůli dluhům lze sledovat přechod od pozdně středověké „society bound by oath“ k raně novověké „society bound by contract“, která razila cestu moderní, tržní „consumer society“. Knihu uzavírá seznam pramenů a literatury a stručný, ale dobře uspořádaný rejstřík.

Vedle těchto jednotlivých výsledků je třeba ještě jednou ocenit autorovu snahu o spojení kvantitativního přístupu s otázkami dějin práva, kultury a sociálního vývoje. Čtenáři se tak nabízí přehled vzestupu církevní jurisdikce na latinském Západě a jejího zatlačování v 16. století (s. 30–41, 227–245), pohled do komplikovaných měnových poměrů v Horní Normandii (s. 165–167), nebo pojednání o historickém vývoji rozlišování mezi spravedlivým *commercium* a jeho zneužíváním ve formě simonie a korupce, což lze číst také jako úvahu o charakteru vzájemných závazků jako tmelu předmoderní společnosti (s. 245–270).

Pro mě byly obzvláště zajímavé poznatky o sociální praxi exkomunikace a jejich následcích pro postižené i autorem obezřetně a vyváženě pojedené otázky týkající se jednání a motivů zúčastněných. Pozdně středověký úvěr a půjčky lze tak chápat jako společenskou praxi, těsně spjatou s otázkami osobní cti a postavení jednotlivce v jeho bezprostředním sociálním prostředí. Jako už jiní autoři před ním zdůrazňuje i Lange sociální aspekty pozdně středověkých soudních řízení.² Udržení důvěryhodnosti a cti, resp. zničení protivníkovy pověsti byly racionálními motivy pro to, aby se člověk téměř za každou cenu zbavil stigmatu exkomunikace, resp. aby i s daleko vyššími finančními náklady soudně

2 Viz třeba Daniel Lord SMAIL, *The Consumption of Justice. Emotions, Publicity, and Legal Culture in Marseille, 1264–1423*, Ithaca, NY 2003.

vymáhal i malé částky (viz např. s. 67). Kriticky je nutno poznamenat, že zejména ve třetí kapitole je plynulost textu narušena spoustou jmen, čísel, procent a křížových odkazů, což jí podstatně ubírá na čtivosti. Autorova snaha, aby jeho data a metodický postup byl vždy sledovatelný a kontrolovatelný, si však v každém případě zaslouží uznání. Zvláště proto, že kromě suchých dat a čísel nabízí vždy i přesvědčivé interpretace. Totéž platí pro jisté redundance v argumentaci. Osobně bych si přála více hlouběji provedených případových analýz, abychom se ještě více přiblížili každodenní praxi exkomunikace dlužníků. To však nebylo cílem monografie. Celkově je tedy nutno poděkovat Tyleru Langemu za obsažnou knihu založenou na důkladném studiu pramenů, které se na první pohled zdají být suché a nezábavné.

Alexandra Kaar

Anette BAUMANN

Visitationen am Reichskammergericht. Speyer als politische und juristische Aktionsraum des Reiches (1529–1588)

(= Bibliothek Altes Reich, Bd. 24)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2018, 264 s., ISBN 978-3-11-057116-5.

Dějiny a činnost Říšského komorního soudu (1495–1806), vedle vídeňské Dvorské rady jedné ze dvou nejvýznamnějších justičních institucí raně novověké Římskoněmecké říše, patří v posledních desetiletích k významným objektům zájmu německé historiografie raného novověku, a to nejen v oblasti právních, nýbrž i politických dějin. K výraznému zintenzivnění studia dějin uvedeného soudu zásadně přispělo založení Společnosti pro bádání o říšském komorním soudu (*Gesellschaft für Reichskammergerichtsforschung e.V.*) ve Wetzlaru, jež bylo výsledkem především aktivit tehdejšího profesora německých právních dějin na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem Bernharda Diestelkampa (nar. 1929). Při této společnosti vzniklo posléze specializované výzkumné centrum, které se v roce 2009 stalo součástí frankfurtské univerzity. Annette Baumann (nar. 1963) působí od roku 1996 jako vedoucí wetzlarského střediska. Dějinami Říšského komorního soudu a ústavními dějinami raně novověké říše se zabývala v desítkách prací, včetně několika monografií.

Recenzovaná publikace je věnována vizitacím Říšského komorního soudu, které představovaly významný fenomén prvního století jeho existence. Protokoly z vizitací jsou v současné době uloženy v Rakouském státním archivu (oddělení *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*), a to ve fondech císařské říšské dvorské kanceláře (*Reichshofkanzlei*) a mohučského arcikancelářství (*Mainzer Erzkanzler Archiv*). Autorka v práci vycházela z důkladného studia těchto dvou archivních fondů, výběrově však využila i další prameny, zejména vyprávěcí a normativní.

Vizitace byly poprvé zakotveny v řádu pro Říšský komorní soud z roku 1521, v němž byla pojmem *Visitation* označena příslušná kontrolní (vizitační) komise. Vedle řádných vizitací, probíhajících podle říšského zákona, mohly na základě usnesení říšského

sněmu proběhnout rovněž mimořádné vizitace. Autorka se v práci zabývá vizitacemi od roku 1527, kdy Říšský komorní soud přesídlil do Špýru, do roku 1588, kdy provádění řádných vizitací skončilo.

V úvodní kapitole se Baumannová věnuje aktérům vizitací, za které považuje všechny osoby, které se na vizitaci nějakým způsobem podílely. Tyto aktéry dělí na tři skupiny: 1) vizitátoři; 2) vizitovaní; 3) pozorovatelé. Pro skupinu vizitátorů připomíná autorka důležitou roli říšských knížat, která se měla vizitace účastnit podle stanoveného klíče. Stavovské spektrum vizitačních komisařů sahalo od říšských knížat a příslušníků vyššího duchovenstva až po (učené) právníky z řad měšťanstva. V této souvislosti si Baumannová blíže všímá některých osob, které byly císařem opakovaně jmenovány vizitačními komisaři (špýrští biskupové Filip z Flersheimu a Marquard z Hattsteinu, Vilém Werner hrabě z Zimmern či právníci Johann Ulrich Zasius a Jakob Jonas). Poté autorka charakterizuje aktéry vizitací z řad vyslanců mohučského arcibiskupa coby říšského kancléře a vyslanců dalších kurfiřtů. Podle jejího zjištění kurfiřti vysílali k vizitacím špičkové osobnosti, což svědčí o tom, že vizitace představovaly v očích kurfiřtů stejně významné události jako říšské sněmy. Totéž ostatně platilo i pro vyslané zástupce dalších říšských knížat, říšské šlechty a měst.

Vizitace představovala nákladnou záležitost, která navíc vyžadovala delší přípravu. Jejím stěžejním východiskem byly instrukce císaře pro vizitující komisaře. V této souvislosti si autorka položila otázku, do jaké míry skutečný průběh vizitace odpovídal těmto instrukcím a příslušným právním předpisům. Na tuto otázku však pro nedostatek relevantních pramenů neposkytlá úplnou odpověď. Nicméně, zejména na základě dochovaných katalogů otázek určených pro veškerý personál Říšského komorního soudu (od soudců až po posly), dospěla k závěru, že vizitace byly zpravidla velice důkladné. Katalog otázek zahrnoval především chování a kvalifikaci (po roce 1555 i konfesní příslušnost) u soudu působících osob od soudců přes prokurátory a advokáty až po kancelářský personál. Při vizitacích byla věnována pozornost také oděvu přísedících a jejich prezenci na zasedání soudu. Zvláštní soubor otázek se zaměřoval na kancelář a uložení soudních spisů. Zkoumání kvalifikace přísedících se zpravidla omezovalo na právnícké a jazykové znalosti, nicméně se někdy objevovaly i výhrady týkající se jejich možného neurozeného původu.

Vizitace představovaly podle autorky součást dlouhodobého zápasu o autoritu Říšského komorního soudu, o uznání jeho jurisdikce a o praktické vymezení jeho kompetencí. Jeho složitost a vleklost byla způsobena právní rozdrobeností říše, kdy postavení každé její součásti bylo určováno jiným souborem privilegií. Komplikaci v uvedeném ohledu představovala až do druhé poloviny 16. století zvláště privilegia *de non appellando*, což autorka dokládá řadou konkrétních případů. K zápasu o udržení Říšského komorního soudu patřilo také neustálé hledání stabilnějších zdrojů jeho financování.

Baumannová detailně zachytila průběh jednání u Říšského komorního soudu, způsob jeho úřadování a náplň práce soudců (přísedících). Na základě výsledků vizitací dospěla k závěru, že hlavním znakem hodnocení kvality jednotlivých soudců byl jejich výkon, tj. počet vypracovaných konečných rozsudků a tzv. *interlokutů* (tj. procesních rozhodnutí, či dílčích rozsudků). Ve druhé polovině padesátých let 16. století připadaly na

jednoho soudce v průměru dva konečné rozsudky a osm *interlokutů* ročně. V 80. letech stoupl průměrný počet *interlokutů* na více než dvacet. Naproti tomu jen při některých vizitacích byla věnována pozornost kvalifikaci přísedících. Říšskému komornímu soudu se již v 16. století nevyhnuly korupční aféry, třebaže častější byly až v 18. století. Nejznámější aférou ve zkoumané době byl případ rytíře Götze von Berlichingen, který je znám především díky svému angažmá v německé selské válce. Götzovu případu věnovala autorka poměrně značnou pozornost, neboť dokumenty k němu byly nalezeny teprve nedávno, a případ tak dosud nebyl zpracován v literatuře.

Velmi detailně probírá Baumannová otázku, jak Říšský komorní soud definoval skutkové podstaty zločinů porušení (zemského) míru a (po roce 1555) porušení náboženského míru, které představovaly hlavní předmět působnosti soudu v první instanci. Podle autorky byl soud vnímán jako hlavní říšský garant zemského a posléze i náboženského míru. Při prosazování uvedené klíčové kompetence a při výkonu příslušných rozhodnutí však soud opakovaně narážel na potíže, a tak byl nucen neustále balancovat mezi zájmy císaře na straně jedné a říšských knížat a stavů na straně druhé.

Autorka též podrobně přiblížila vzájemné, zčásti konfliktní vztahy Říšského komorního soudu s městem Špýrem. Soud představoval pro město značnou zátěž, zejména v časech vizitací. To se týkalo především zásobování města potravinami a palivovým dřívím a také zajišťování ubytování. Baumannová vyslovuje opodstatněný názor, že Špýr představoval v době, kdy v něm sídlil Říšský komorní soud a konaly se pravidelné vizitace, jednu z centrálních lokalit Římskoněmecké říše. Město od 30. do 60. let 16. století velmi často navštěvoval císař se svým dvorem a bylo dějištěm řady významných panovnických festivit.

Vizitace Říšského komorního soudu byly zpravidla zakončovány veřejnými audiencemi, tzv. *memoriály*. Ty Baumannová důkladně popisuje a srovnává je se závěrečnými zasedáními říšských sněmů. Audience byla podle ní v neposlední řadě jevištěm, na němž bylo prezentováno říšské soudnictví.

Vizitace Říšského komorního soudu se svým významem v mnoha ohledech blížily říšským sněmům. Z hlediska uplatňovaných rituálů a ceremonií byly však mnohem střízlivější a v první řadě směřovaly k řešení konkrétních věcných a právních problémů. Autorka uzavírá konstatováním, že vizitace v 16. století patřily vedle říšských sněmů a sjezdů, resp. sjezdů stavovských zástupců (*Reichsdeputationstag*) mezi ústřední celoříšská zasedání (s. 195).

Přílohu publikace tvoří glosář a podrobné srovnávací přehledy činnosti soudu a jednotlivých přísedících v letech 1557 a 1568–1587. Poté následuje přehled pramenů a rozsáhlý seznam literatury, který čítá na čtyři stovky titulů, vydaných většinou po roce 2000. Publikaci uzavírá rejstřík místních a osobních jmen.

Předností publikace je nepochybně její faktografická spolehlivost. Jedinou výjimkou z tohoto pravidla, kterou se mi podařilo zaznamenat, je opakované označení arcivévody Ferdinanda Tyrolského za bratra císaře Rudolfa II., třebaže se jednalo o Rudolfova strýce (s. 24 a 61).

Autorčinu sevěrenému a poměrně hutnému zpracování tématu je možné jen máloco vytknout. Snad jen v kapitole věnované Špýru jakožto sídlu soudu (s. 165–186) je její výklad, založený především na vyprávěcích pramenech a sekundární literatuře, místy příliš popisný, a autorka tak uvádí i některé méně podstatné souvislosti či detaily. Závěrem je

možné konstatovat, že A. Baumannová vytvořila kompaktní a pečlivě zpracovanou monografii, vycházející z důkladného pramenného výzkumu a z dokonalé znalosti relevantní literatury. Jako celek představuje recenzované dílo závažný a cenný příspěvek k poznání právních a politických dějin Říšskoněmecké říše i širší oblasti střední Evropy v epoše raného novověku.

Petr Kreuz

Tünde LENGYELOVÁ

Život na šľachtickom dvore. Odev – Strava – Domácnosť – Hygiena – Volný čas

Bratislava, Slovart 2016, 247 s., ISBN 978-80-556-1287-4.

V poslední době došlo na Slovensku k podstatnému oživení zájmu o šlechtické dějiny raného novověku. Místo tradičních, vesměs přehledově pojatých publikací, začaly vycházet knihy, které se snaží – nutno říci, že s jistým zpožděním – reflektovat vývoj evropské historiografie, pro niž téma raně novověké šlechty po dlouhá desetiletí představuje významné badatelské pole.¹ Také ve slovenské historiografii se díky autorkám jako Tünde Lengyelová, Diana Duchoňová² či Anna Fundárková³ v posledních letech soustředila pozornost na uherské aristokratické rody či na osobnosti z řad šlechty, které spoluvytvářely dějiny raně novověkých Uher a byly svými majetky i životními osudy vázány k jejich severní části; nazývané tradičně Horní Uhry.

Místo opakování klíše o maďarské šlechtě, jež měla majetky na Slovensku, se nový přístup soustřeďuje na šlechtu uherskou, která sice ve své většině nemluvila slovanským jazykem, ale s níž je nutné počítat při pojednání o slovenských dějinách. Podobný krok musela ostatně učinit v devadesátých letech 20. století i česká historiografie, která se oprostila (alespoň ve své většině) od přenášení nacionalisticko-marxistických kategorií do raného novověku a smířila se s tím, že česká aristokracie od druhé poloviny 17. století většinou česky nemluvila.

Překročení do značné míry umělých hranic, narýsovaných nacionalismem 19. století, otevřelo historikům nové obzory a přineslo témata, dosud ponechávaná se značným despektem maďarské (v českém případě rakouské) historiografii. Nejde přitom pouze o šlechtu, ale také o dějiny panovnického rodu v kontextu jeho uherského, resp. českého působení. I v tomto ohledu došlo ve slovenské historiografii v posledních letech ke zřetelné změně, symbolizované například zájmem o přešpurské korunovační slavnosti.⁴

1 Pro české prostředí podal nejnověji vyčerpávající přehled bádání Rostislav SMÍŠEK, *Barokní šlechta v české historiografii posledního desetiletí*, Opera historica 19, 2018, s. 217–243.

2 Srov. Diana DUCHOŇOVÁ, *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor: spoločnosť, normy, rituály každodennosti*, Bratislava 2013.

3 Anna FUNDÁRKOVÁ, *Barokový aristokrat*, Bratislava 2018; Anna FUNDÁRKOVÁ – Géza PÁLFFY, *Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu*, Bratislava – Budapest 2003.

4 Srov. společné slovensko-maďarské projekty a publikace, např. dvojjazyčný katalog výstavy Géza PÁLFFY – Ferenc Gábor SOLTÉSZ – Csaba TÖTH, *Coronatus Posonii...*, Bratislava – Budapest 2014 nebo Tünde LENGYELOVÁ – Géza PÁLFFY, *Korunovácie a pohreby. Mocenské*

V případě Habsburků se tak z rakouského tématu stala problematika, jíž se zabírají historici napříč střední Evropou a která spojuje badatele do četných mezinárodních projektů. Podobný, dosud jen minimálně využitý potenciál má i tematika šlechtických rodů, rozkročených v raném novověku zpravidla mezi několika zeměmi (např. Esterházyové mezi rakouskými zeměmi a Uhrami, Harrachové či Lichtenštejnové mezi rakouskými zeměmi a Čechy, resp. Moravou, Kounicové mezi českými zeměmi a Uhrami).

Recenzovaná publikace dobře zapadá do výše popsaného trendu slovenské historiografie posledních let, jehož nemalým přínosem je původní pramenný výzkum jak ve slovenských, tak i v maďarských a rakouských archivech. Pro českého historika, který bývá jen zřídka vybaven znalostí maďarštiny, je identifikace, prostudování a následné využití maďarsky psaných pramenů ve slovenské odborné literatuře neocenitelným usnadněním jeho práce. Tünde Lengyelová používá pramenných citací skutečně hojně, což dodává textu recenzované publikace na čtenářské přitažlivosti. Jejím zásadním přínosem je právě široká pramenná základna, vycházející ze šlechtické korespondence, inventářů, ale i z unikátního deníku Ladislava Rákocziho z let 1653 až 1658, vydaného dosud pouze v maďarštině.⁵ Zvláště kladně lze hodnotit užití zpráv cestovatelů, putujících ve sledované době Uhrami, či dobových slovníků, včetně Komenského děl. Je jen škoda, že pouze z kontextu lze vysledovat, zda byl originál přeloženého úryvku napsán v latině, němčině nebo v maďarštině (řídce užití slovenštiny v raném novověku naopak autorka hrdě hlásí).⁶

Základem recenzované knihy je popis každodenního života uherské šlechty, soustředěný do pěti hlavních kapitol, jejichž názvy se objevují už v podtitulu publikace (odívání, stravování, péče o domácnost, hygiena, trávení volného času). Sám název knihy pak vybízí ke srovnání s českou produkcí, především se starší knihou Marie Koldinské *Každodennost renesančního aristokrata*.⁷ Zatímco Koldinská vycházela v pohledu na šlechtický život 16. a počátku 17. století z antropologických konstant (strach, cestování, religiozita, smrt, sex), základem práce Lengyelové je hmotná kultura (přičemž zarazí, že ani v seznamu literatury nenacházíme žádné z děl Josefa Petráňe).⁸

Na rozdíl od textu Koldinské se však kapitoly recenzované publikace často rozpadají do pouhých výčtů a popisů artefaktů (oblečení, jídel, hygienických pomůcek, nábytku). K obecnějším pojednáním o fenoménech aristokratické kultury se autorka dostává až skrze tyto artefakty: k problematice dětství na základě odlišností či podobností v oblékání

rituály a ceremónie v ranom novoveku, Budapest 2016. Ve slovenské historiografii na hodnotné práce Štefana Holčíka (např. Štefan HOLČÍK, *Korunovačné slávnosti – Bratislava 1563–1830*, Bratislava 2005) navázal například Michal BADA, *Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko-politických a socio-kultúrnych vzťahov*, in: Mária Kohútová a kol., *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*, Trnava 2012, s. 33–50.

5 Ildikó HORN (ed.), *Rákoczi László naplója*, Budapest 1990.

6 Tünde LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, Bratislava 2016, s. 179. V tomto prípade se jednalo o inventář sepsaný po smrti Alžběty Czoborové.

7 Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2001.

8 Zejména by bylo možné očekávat Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/1–2*, Praha 1995–1997.

dospělých a jejich potomků, ke kulturnímu transferu nebo k uspořádání a zásobování šlechtického dvora v kapitole o stravování, k pojednání o jeho dámské části v oddílu o rezidencích. Přestože je v knize patrná snaha po co největší úplnosti, na některé podstatné oblasti autorka zapomněla (např. na rodové galerie jako důležité vybavení šlechtických sídel, na náboženské úkony, zabírající podstatnou část volného času šlechty atd.). Jinde se informace dublují: hned v několika kapitolách se čtenář setká s téměř identickými informacemi o šlechtickém zahradničení, o stoupající oblibě kávy a čokolády nebo o léčivých účincích přisuzovaných tokajskému vínu.

Ačkoli obrázek na přebalu knihy, představující Alžbětu Illesházyovou (1693), zřetelně odkazuje k ranému novověku, v titulu se bližší časové vytyčení popisovaného období nenachází. Chronologická neurčitost umožnila autorce přistupovat k časové ose dosti volně. Jakkoli se v rámci jednotlivých fenoménů dějin každodennosti setkáváme s „dlouhým trváním“ (Lengyelová několikrát cituje Fernanda Braudela), přesto nepovažuji za šťastné stavět vedle sebe události raně novověké, vrcholně středověké a například starověké. I když by se jednalo o dějiny stravování (pečení chleba, konzumace piva a vína apod.), lze podobné příklady ze vzdálených časových období užívat pouze kontextuálně a s nejvyšší opatrností.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že autorka nepokrývá zcela časový úsek, který jsme zvyklí chápat jako raný novověk. Zatímco zahrnutí staršího období vlády Matyáše Korvína je vzhledem k renesančním aspektům na jeho dvoře pochopitelné, čtenáře zarazí malá frekvence příkladů z 18. století. Těžiště práce leží jednoznačně v prvních desetiletích 17. století, které autorka zná skutečně do hloubky i vzhledem ke svým dlouholetým badatelským zájmům, které se soustředily na rodinu palatinů Jiřího a Stanislava Thurzů.⁹

Práce je psaná na mnoha místech hovorovým jazykem, takže není zcela zřejmé, jestli se jedná o vědeckou monografii, nebo o kvalitní populárně-naučnou publikaci s vědeckým aparátem. V některých pasážích (např. vymezení povinností kuchyňského personálu)¹⁰ chybí nutná citace zdroje; není totiž vždy dostatečně rozlišeno, jestli v daném textu autorka parafrázuje nějaký pramen, např. kuchyňskou instrukci, nebo zda hovoří na základě svého kvalifikovaného odhadu či komparace. Spíše pro populárně-naučný žánr by svědčil i fakt, že až na jednu výjimku (problematika chápání dětí jako malých dospělých)¹¹ Lengyelová nereflakuje předchozí historiografické diskuze, které byly vedeny v domácí i zahraniční literatuře k tématům, jichž se ve své práci dotýká.

Orientace na širší čtenářskou obec dokládají mimo jiné i „zajímavosti“, umístěné na závěr kapitoly o hygieně (zaručené recepty na krásu) či o stravování (recepty bizarních jídel).

9 T. LENGYELOVÁ a kol., *Thurzovci a ich historický význam*, Bratislava 2012; TÁŽ, *Stanislav Thurzo, palatín Uhorského kráľovstva (1622–1625)*, in: Diana Duchoňová – Vladimír Rábik (edd.), *Prudentissimae dominae nobis honorandae. K životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*, Trnava – Bratislava 2015, s. 191–204; TÁŽ, *Panónske Slnko, druhý Achilles, bojový voz Izraela – thurzovské pohreby v prvej tretine 17. storočia*, in: T. Lengyelová – G. Pálffy (edd.), *Korunovácie a pohreby*, s. 103–130.

10 T. LENGYELOVÁ, *Život*, s. 120–122.

11 Tamtéž, s. 111–112 s citací díla P. Arièse.

Na druhou stranu by v některých bodech neuškodila větší konkretizace: pokud autorka mluví o hudbě, šlechticích a šlechtických pišících poezii či o pořádaných ohňostrojích, měl by na příslušném místě¹² zaznít jako doklad jejich tvrzení alespoň jeden konkrétní název hudební skladby nebo literárního díla. Prohřeškem proti pravidlům vědecké monografie je v neposlední řadě i chybějící závěrečné shrnutí, jež by mělo na základě zpracované látky nastínit celkové autorčiny výsledky a možné výhledy dalšího bádání.

Recenzovaná kniha plní důležitou úlohu popularizační publikace, která přiláká k dané problematice řadu zájemců z řad široké veřejnosti. Tento aspekt podtrhuje i vhodně zvolená obrazová příloha, stručné medailonky hlavních šlechtických protagonistů i jazyk, nezátížený zbytečnými vědeckými floskulami. Vzhledem k tomu, že se v rámci slovenské historiografie jedná o první pokus, který hodlal zmapovat život na dvorech uherské šlechty v komplexním záběru, nelze než vydanou knihu ocenit. Velmi je třeba zdůraznit i množství pramenů, z nichž práce vychází. I s vědomím těchto skutečností se však nemohu ubránit dojmu, že zmiňované prameny bylo možné zpracovat lépe.

Jiří Hrbek

Petr MAREŠ (ed.)

Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýše a Egrberku z let 1570–1596

(= Prameny k českým dějinám 16.–18. století / Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Řada B, sv. VI)

České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015, 765 s.,
ISBN 978-80-7394-524-4.

Mezi nejvýznamnější archivní soubory, z nichž lze čerpat řadu poznatků o dějinách české šlechty v období raného novověku, patří nepochybně rodinný archiv roudnických Lobkoviců, uložený na zámku v Nelahozevsi.¹ Bohužel, bohatství zde soustředěných materiálů se stalo badatelsky relativně obtížně dostupným poté, co byly archiválie v rámci restitučního řízení vydány původním majitelům a po zrušení žitenické pobočky Státního oblastního archivu v Litoměřicích přestěhovány do Nelahozevsi, kde jejich správu zajišťuje obecně prospěšná společnost Lobkowicz Collections. Vzhledem k tomu, že budoucnost archivních souborů je nejistá a objevily se i úvahy o jejich přestěhování do Bostonu, není vyloučeno, že dostupnost těchto pramenů české historické obci se do budoucna (přinejmenším na nějaký čas) ještě dále zkomplikuje. Z tohoto důvodu lze velmi vítat, že některé soubory písemností byly v nedávné době s podporou Grantové agentury ČR zpřístupněny obsáhlými kritickými edicemi.²

12 Tamtéž, s. 203–207.

1 Formálně bylo restituováno dvanáct archivních fondů, jejichž seznam lze nalézt např. na <http://www.soalitomerice.cz/archivni-fondy-roudnickych-lobkovicu-restituovane-p-martinem-lobkowiczem-www-lobkowicz-cz/> (25. 3. 2019).

2 Jejich vydání proběhlo s podporou projektu č. 13-17978 S „Svět mužskosti. Nižší šlechta v českých zemích ve válkách počátkem novověku“, řešeného v letech 2013–2015.

Prvořadým objektem zpřístupnění se staly písemnosti rodu Pětipeských z Chyš a Egrberka, uložené v archivním souboru Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv pod signaturami P 10/1–14 a P 11/15–18. Jedná se o zhruba 1 600 listů a listin, spojených se dvěma generacemi tohoto rytířského rodu, totiž Albrechtem Pětipeským († 1596) a jeho synem Felixem Václavem Pětipeským († 1638). Vzhledem k mimořádnému objemu souboru lze kvitovat, že jeho zpracování si rozdělili dva badatelé – zatímco Petr Mareš se zaměřil na korespondenci Albrechtovu, úkolu zpracovat písemnosti spojené s osobou Albrechtova syna se ujal Martin Žitný. Velmi cenná je skutečnost, že bez ohledu na toto rozdělení probíhaly jejich práce koordinovaně, o čemž svědčí společný článek, jímž oba editoři ozřejmili podstatu svého úsilí na stránkách časopisu *Opera historica*.³

V citovaném článku autoři konstatovali, že jimi zpracovávaný korpus archiválií je „pravděpodobně nejvýznamnějším z dochovaných souborů písemností raně novověké nižší šlechty nacházejících se na území České republiky“.⁴ Tato charakteristika se snad může zdát poněkud nadsazená, ve skutečnosti ale zásadně přemrštěná není. V našich archivech se sice nacházejí i jiné fondy, poskytující nepřehledné množství údajů k dějinám šlechty,⁵ výjimečnost nelahozeveského souboru spočívá ale v jeho vazbě na jeden konkrétní rod, resp. dva jeho příslušníky. Každodenní život drtivě většiny příslušníků rytířského stavu v době předbělohorské (ale ostatně i pobělohorské) lze poznávat pouze na základě ojedinělých písemností soukromé povahy, jejichž počet nepřesahuje řády jednotek či maximálně desítek. Pětipeští se z tohoto niveau zcela vymykají. Tak jen editovaná korespondence Albrechtova čítá ve finále bezmála pět stovek položek (konkrétně je editováno 495 písemností), u jeho syna pak počet kusů přesahuje hranici tisíce (1203).

Marešova edice vychází z jeho diplomové na FF UK z roku 2006. Jak ale sám autor zdůrazňuje, došlo v rámci grantového projektu k významnému přepracování a rozšíření původního textu. Pozitivní roli v tom sehrála i skutečnost, že Mareš dnes spravuje v Národním archivu fondy s prvořadým významem pro starší dějiny šlechty na čele s rozsáhlým souborem Desk zemských. Díky tomu mohl při práci na edici doplnit celou řadu jednotlivin na základě fondů svého pracoviště. Tak se do edice dostaly písemnosti z fondů Desky zemské, Stará manipulace, Staré militare, České gubernium – listiny, Komorní soud, Královská registra či Akta různé provenience. Nad rámec archivních pokladů, jež ukrývá Národní archiv, byly do edice zařazeny též písemnosti ze Státního oblastního archivu Praha (fond Velkostatek Křivoklát), Státních okresních archivů v Mělníku (fond Archiv města Mělník) a v Mladé Boleslavi (fond Městské knihy) a také dva listy uložené dnes v Tiroler Landesarchiv Innsbruck.

Díky všem těmto doplňkům se informace o životních osudech i každodennosti Albrechta Pětipeského staly ještě bohatšími a pestřejšími. Na stranu druhou je ale poněkud s podivem, že se editor poněkud zevrubněji nepodělil se čtenářem o volbu cesty, vedoucí

3 Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, *Ediční zpřístupnění písemností Pětipeských z Chyš a Egrberku (1570–1620)*, *Opera historica*. Časopis pro dějiny raného novověku 1/XVI, 2015, s. 54–69.

4 Tamtéž, s. 58. Tato charakteristika je převzata i do úvodní studie recenzované edice (viz s. 77).

5 Za všechny lze připomenout soubory uložené ve Státním oblastním archivu v Třeboni, zejména Cizí rody, Cizí statky a *Historica*.

k rozšiřování původního korpusu písemností, soustředěného v lobkovickém archivu v Nelahozevsi. Tím spíše, že se výsledný ediční celek v důsledku rozšiřování v některých případech poněkud míjí se samotným názvem edice, jehož primárním charakterizujícím substantivem je „Korespondence“. Vedle poselacích listů (převážně příjemeckého charakteru), které tvoří dominantní část editovaných písemností (celkem 399 ze 495 položek), lze pod tento termín bez nesnází subsumovat otevřené listy, řezané cedule, obeslání a pŕihony, supliky, vojenské rozkazy případně i některé další druhy písemností, jejichž podstatou je sdělování informací mezi dvěma osobami či institucemi, ať již soukromého, polooficiálního či zcela formálně úředního charakteru.

Je celkem pochopitelné, že Mareš zařadil do svého díla i další písemnosti, uložené v Nelahozevsi, jakkoli se pojmu korespondence zjevně i při jeho nejvelkorysejším možném uchopení vymykají. Platí to např. pro inventář zemské sbírky (písemnost č. 106), opis soudního nálezu (č. 282), výhostní list (č. 328), kupní smlouvy (č. 333 a 396) či smlouvu mezi poddanými (č. 292). V těchto případech se jasným a akceptovatelným kritériem pro zařazení do edice stalo uložení příslušných aktů v uceleném souboru písemností rodu Pětipeských. Ovšem i další doplňování edice šlo poměrně daleko nad rámec Albrechtovy korespondence – sám Mareš to dosti zřetelně avizoval v úvodní studii, když konstatoval, že byly „vytypovány a následně prostudovány další archivní celky“, přičemž rozsáhlá a nepochybně nesmírně pracná rešerše se soustředila na „předpokládaný výskyt písemností souvisejících s majetkovou držbou, s výkonem veřejných úřadů a na korespondenci se členy stavovské obce“ (s. 78). Zde je již záběr hledaných pramenů rozšířen zcela programově a korespondence v něm hraje roli důležitého, zdaleka ale nikoliv jediného komponentu.

A tak je soubor editovaných písemností obohacen např. o nejrůznější vklady právních jednání (jedno- i dvoustranných) do zemských desk (č. 2, 7, 10–12, 24, 60, 93, 104, 112, 113, 143, 225, 253). Figuruje mezi nimi i přepis Albrechtova kšaftu, k jehož intabulaci došlo po Albrechtově hrdinské smrti v bitvě poblíž obce Mezökerestes v Uhrách (č. 481). S ohledem na Albrechtovu někdejší držbu manského statku Hnidousy bylo zpřístupněno také několik zápisů z křivoklátských manských knih (č. 1, 3, 13). Z dalších písemností „nekorrespondenční povahy“ je dále možno jmenovat dlužní úpis císaře Rudolfa II. (č. 131), Albrechtovu směnnou smlouvu s týměž panovníkem (č. 308) či narovnání, týkající se užívání obecního pozemku mezi dvěma vesnicemi, kdy Albrecht vystupoval v roli jedné z vrchností, která se pro své poddané hlásila k právu užívat tyto pozemky (č. 464).

Jiné písemné akty, jejichž zařazení do „korespondence Albrechta Pětipeského“ je přinejmenším diskutabilní, představují tři koncepty mandátů Rudolfa II., v nichž je avizováno jmenování nových krajských hejtmanů a připojen panovníkův příkaz, aby všichni obyvatelé byli těchto stavovských úředníků poslušni ve smyslu platného zemského zřízení (č. 68, 138, 235). Text těchto úředních písemností je výrazně standardizovaný a jméno Albrechta Pětipeského se v nich vůbec nevyskytuje, neboť jde o obecné koncepty, podle nichž měly být rozepsány originály mandátů do jednotlivých 14 krajů. Že byl Albrecht v daných letech krajským hejtmanem Boleslavska za rytířský

stav, přitom vyplývá ze seznamů, které v minulosti zpracoval a zpřístupnil právě Mareš,⁶ resp. z jiných relevantních zdrojů.⁷

Bylo by samozřejmě nemístné kritizovat editora za to, že se historické obci snažil nabídnout co nejširší spektrum písemností, vrhajících světlo na pestrout životní pouť rytíře Pětipeského. Jeho práce toliko vybízí k obecnějšímu zamyšlení nad tím, jak postupovat při ediční práci – a zejména primární selekci písemností – napříč archivními fondy. V daném případě by striktní vyřazení všech písemností (ať již z nelahozeveských, či jiných fondů), přesahujících obvyklé vymezení korespondence, těžko mohlo být vnímáno jako ideální (byť třebas systémově důsledné) řešení. Zbytečně by se také snížila informační hodnota edice. Jako smysluplné by ovšem mohlo naproti tomu být rozdělení editovaných jednotlivin, kdy by archiválie „nekorrespondenčního“ charakteru tvořily samostatný, jasně oddělený, případně i samostatně číslovaný appendix k souboru listů, představujícímu gros edice.

Přinejmenším by ale bylo velmi žádoucí, aby autor v úvodu k edici explicitně vymezil své chápání pojmu „korespondence“, případně vysvětlil a argumentačně obhájil, že se obsah edice vymyká z kontur jejího názvu v řadě konkrétních případů. Anebo naopak, pokud editor hodlal vytěžit prameny, týkající se Albrechta Pětipeského ve všech možných směrech, jak tomu napovídá lakonické konstatování na s. 77, že „předkládaná edice zpřístupňuje písemnosti Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596“, pak asi nebylo nejšťastnější akcentovat termín korespondence (byť tvoří typově dominantní podíl těchto písemností) v názvu celé práce. Nadto by i v takovém případě bylo vhodné vymezit, kam až sahají „písemnosti jednotlivce“ (nakolik sem zapadá smlouva, v níž Albrecht nefiguruje jako strana a jež se ho pouze zprostředkovaně dotýká jakožto vrchnosti?), a vyjádřit se k choulostivé otázce, nakolik mohla být ambice snést veškeré písemnosti týkající se jednotlivce reálně naplněna.⁸

6 Srovnej Petr MAREŠ, *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Praha 2009. O této práci byla následně na stránkách Českého časopisu historického vedena metodická diskuse – viz recenze Tomáš STERNECK: *Petr MAREŠ, Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617*, Praha, Národní archiv 2009, 281 s., ISBN 978-80-86712-75-8, ČČH 108, 2010, s. 730–732; Petr MAREŠ, *Několik poznámek ke zprávě Tomáše Sternecka*, ČČH 109, 2011, s. 113–115; T. STERNECK, *Odpověď na „Několik poznámek“ Petra Mareše (Ke knize o obsazování předbělohorských krajských hejtmánství)*, ČČH 109, 2011, s. 551–556.

7 Tak pro období let 1587–1588 se seznam nedochoval, Albrechtovo hejtmánství ale zcela nepochybně vyplývá z písemnosti č. 240, 242, 244 ad.

8 Zde je možno připomenout, že editor již ve svém prvotním díle P. MAREŠ, *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000, podobně neváhal zařadit mezi rodinnou korespondenci i jednu smlouvu (s. 84–86, č. 49–50) a dvě mladší archivní pomůcky (s. 68, č. 31 a 32). Zde ale tyto obsahově heterogenní jednotliviny tak rušivě nepůsobí, neboť jsou zpracovány v rámci úplného vytěžení archivního souboru (čtyři listy vybrané z jiného archivního souboru byly zařazeny samostatně na konec a o korespondenci se v jejich případě zcela nepochybně jedná), navíc „korespondence“ tu není meritorním středobodem názvu práce.

U českých textů, které v rámci editovaného materiálu tvoří drtivou většinu, se autor rozhodl – v souladu s všeobecně převažujícím trendem – pro transkripci. Ač nechybí takřka již „povinný“ odkaz na metodickou pomůcku Štovićkovu,⁹ ediční i transkripční pravidla jsou velmi podrobně vymezena a vysvětlena na s. 81–84. Odpovídají současnému úzu a jsou nastavena velmi podobně jako v jiných moderních edicích raně novověkých českých textů, jež byly v posledních letech vyprodukovány českými historiky a archiváři. Z hlediska zachování vypovídací hodnoty textu se tak lze pozastavit snad jen u převádění římských číslic na arabské, resp. numerických tvarů na slovní („11ti“ → „jedenácti“, „léta 950“ → „léta [tisícího pětistého] devadesátého pátého“), které se může jevit jako v podstatě zbytečné zkreslení originálně použitého způsobu zápisu. A pokud bylo redukováno samoučelné použití zdvojených souhlásek („dattum“ → „datum“, „radda“ → „rada“), pak je otázkou, zda by nebylo důslednější editorsky zasáhnout i v případech, kdy právě naopak došlo k nerespektování obvyklého zdvojení („podaný“ místo „pod[d]aný“, „nejasnější“ místo „nej[j]asnější“). Zde ovšem nelze než celou věc uzavřít tím, že každý editor má právo na svůj osobní pohled, jak má být text čtenáři nejlépe „předpřipraven“ a že pravidla edice jsou jasně definovaná, hluboce promyšlená a důsledně dodržovaná.

Je škoda, že autor nemohl provést finální korektury textů, neboť v době uzavírání práce nebyly příslušné archiválie z Rodinného archivu Lobkoviců zpřístupňovány (viz s. 81, pozn. 23). Jeho omluva za „drobné odchylky od předlohy“ je ale vcelku zbytečná, neboť s ohledem na úctyhodný rozsah ediční práce by mohlo být vnímáno až jako nepřirozené, pokud by se do přepisu tu a tam nějaká drobná chybička nevyloudila. Na užitečnost a použitelnost edice nebudou mít tato drobná selhání lidského faktoru žádný vliv. Tím spíše, že vzhledem k Marešovým schopnostem a zkušenostem se dá očekávat, že jejich množství i intenzita budou skutečně zanedbatelné.

Pokud jde o latinu a němčinu, avizuje autor v edičních zásadách, že texty, psané těmito jazyky, byly transliterovány. Zatímco latina se v souboru edičně zpřístupněných písemností objevuje jen zcela marginálně, v rozsahu maximálně několika souvislých slov (např. v datačních formulích), užití němčiny je přeci jen poněkud širší – z celkového počtu 495 editovaných písemností je zcela, nebo z podstatné části německých 21 (editor je vypočítává na s. 84 v pozn. 27), přičemž solitérní německá slova a termíny se objevují i v dalších, dominantně českých textech. Zde je ovšem třeba poukázat na to, že vzhledem k určitým programovým zásahům do textů (modernizace interpunkce a psaní velkých písmen v němčině), se nejedná o transliteraci v pravém slova smyslu, nýbrž o transkripci, byť zkreslení původního textu nedosahuje zdaleka takové intenzity jako u textů českých.¹⁰ Mareš nadto uvádí ještě několik dalších typových zásahů, které označuje za „výjimky z transliterace“. Mimo tuto terminologickou

9 Ivan ŠTOVÍČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

10 K vymezení pojmů „transliterace“ a „transkripce“ srovnej naposledy Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL, *Edice německy psaných pramenů a jejich využití: transkripce nebo transliterace?*, Sborník archivních prací 2/LXVIII, 2018, s. 358–371 (viz zejm. s. 365: „Jakékoliv jiné úpravy, byť je to doplnění velkých písmen, interpunkce či jiné zásahy už nedovolují mluvit o transliteraci, nýbrž textu náleží označení text transkribovaný“).

poznámku je ale opět nutno konstatovat, že edičně jsou i německé texty zpracovány velmi pečlivě a zdařile a v souladu se současným trendem minimalizace transkripčních zásahů.

Každé písemnosti, zařazené do edice, je přiděleno pořadové číslo (posloupnost je přirozeně dána hlediskem chronologickým) a je pro ni zpracován stručný regest, obsahující zejména odesílatele a adresáta (popř. jména jiných relevantních osob, nejedná-li se o korespondenci) a obsahovou podstatu písemnosti. Součástí záhlaví je též datum a místo vydání a citace zdroje. Následuje transkripce textu, zpracovaná podle naznačených zásad a opatřená pečlivě zpracovaným poznámkovým aparátem. V něm se mísí dominantní poznámky obsahové (v první řadě identifikace osob a lokalit) a textové (např. vysvětlení málo obvyklých termínů). Již samo sestavení tohoto aparátu reprezentuje obrovské penzum editorovy mravenčí práce, která edici povyšuje na vyšší úroveň, neboť uživateli velmi usnadňuje možnost pochopit kontext písemnosti. Ne úplně logické je ovšem z pohledu recenzenta typografické řešení, kdy některé poznámky pod čarou jsou umístěny na patě stránky, jiné bezprostředně za textem písemnosti.

Pro větší přehled je na s. 87–120 sestaven chronologický přehled editovaných písemností (jde vlastně o seznam regestů), jemuž předcházejí dvě ilustrativní tabulky: chronologické rozložení písemností podle let a jejich roztřídění s uvedením toho, jakým počtem jsou jednotlivé typy zastoupeny. Jen na okraj se sluší podotknout, že i tato typologie by si zřejmě zasloužila stručné vysvětlení, neboť se v ní poněkud překrývají kritéria obsahová a formální, a navíc není úplně jasná hranice mezi některými typy.

V souladu s dobrými zvyky oboru předchází edici obsáhlá úvodní studie, v níž se naplno uplatnila Marešova vynikající akribice a široký rozhled. Je rozdělena do tří tematicky sevřených a logicky na sebe navazujících kapitol. První z nich je věnována rodu Pětipeských s důrazem na 16. století. Ambicí autora přitom bylo soustředit údaje o Albrechtově nejbližší rodině – sourozencích, manželce Barboře Hrušovské z Hrušova a dětech (jejich biogramy už jsou ale pojaty o poznání méně zevrubně, což patrně souvisí se souběžnou přípravou edičního zpřístupnění korespondence jednoho z těchto potomků, syna Felixe Václava).

Druhá kapitola zkoumá minuciózně vývoj Albrechtovy majetkové základny. Svým způsobem ji lze vnímat jako krásné exemplum toho, jaké perspektivy se mohly otvírat před příslušníkem rytířského rodu, kterému kromě starobylého jména a erbu zbyla po otci jen značně limitovaná majetková základna. Při bratrském dělení v polovině šedesátých let 16. století připadla Albrechtovi pouze blíže neurčená peněžitá částka, další peníze zdědil o pár let později po sestřenici Anně Luníkovské z Vraního. Vzápětí zakoupil ves Hnidousy (dnes součást Kladna) za 1950 kop grošů českých (dále jen kgč). Šlo o vpravdě drobný statek, navíc zatížený manským závazkem k hradu Křivoklát. Díky uvážlivému sňatku s Barborou Hrušovskou mohl Albrecht po několika letech Hnidousy opět prodat a koupit od manželčinych příbuzných jako svobodné vlastnictví Horní Cetno v Bolešlavském kraji. Také odtud se ale zanedlouho vydal za lepším – Cetno prodal a zakoupil v roce 1577 městečko Byšice s díly několika okolních vesnic. Za tento statek již zaplatil 9000 kgč. V roce 1583 pak ještě přikoupil nedaleké panství Horní Přívory, oceněné na 3 525 kgč. Konečně v roce 1587 se stal vlastníkem statku Bosyně, přičemž cena byla v kupní smlouvě stanovena na 9000 kgč.

Mareš mohl v této části zúročit především svou vynikající orientaci v korpusu zemských desk, vklady v nich pak vhodně doplnil i údaji z dalších pramenů. Uživatel edice

má díky tomu k dispozici podrobný a velmi plastický portrét kariéry šlechtice-hospodáře, kromě samotných majetkoprávních aspektů se přitom editor v rámci možností snažil přičinit též o poznámky týkající se jeho správy. Zajímavým počinem je připojení samostatné podkapitoly, věnované Albrechtovi jako poručníkovi. Je totiž třeba si uvědomit, že poručenství nemělo jen významný rozměr sociální a právní, ale také ekonomický, a správa cizích statků – byť dočasná – mohla hospodářskou rozvahu jednotlivce ovlivnit znatelným způsobem. A to i tehdy, kdy měl v pozici „věrného“ poručníka povinnost při odevzdání tohoto majetku poručenčům řádně vyúčtovat. Shromážděné údaje jsou natolik podrobné, že přímo volají po tom, aby byly v budoucnu využity k další, podrobnější historicko-ekonomické analýze.

Podklady k této analýze mohou vyplynout i z další kapitoly, v níž Mareš představuje Albrechtovo veřejné působení. Právě z Pětipeského aktivity na tomto poli pravděpodobně pocházela podstatná část jeho příjmů, které byly tezaurovány nákupem nemovitých statků. Četné podněty nabízí zejména třetí podkapitola, mapující Albrechtovo působení ve funkci výběřčího posudného v Bolešlavském kraji. Jí předchází výklad o Pětipeského službě u dvora arcivévody Ferdinanda (Tyrolského), k níž se ale podrobnější údaje dohledat nepodařilo, a o jeho účasti na vrcholných stavovských shromážděních, tedy zemských a generálních sněmech, včetně jeho působení ve sněmovních komisích. Zatímco předbělohorské sněmovnictví již bylo v minulosti slušně zmapováno, a Mareš se proto spokojuje se základním kontextem, pasáže věnované vybírání posudného představují zasvěcený a cenný exkurs do této méně známé oblasti daňové správy.

Následující podkapitoly, věnované Albrechtovu působení v úřadu krajského hejtmana (byl mu svěřen třikrát, v letech 1578, 1583 a 1587) a konečně jeho kariéře vojenské, jíž se naplno věnoval v devadesátých letech 16. století: Nejprve jako rytmistr v jízdním pluku hraběte Šebestiána Šlika a posléze v roce 1596 jako velitel vlastního pluku, v kterémto hodnosti ho v bitvě u Mezökerestese zastihla smrt. Výklad, věnovaný otázkám organizace habsburské armády, jejího uspořádání, zásobování či vyzbrojení (včetně např. otázky mustruňků, tedy přehlídek kontrolujících odpovídající početní stav a adekvátní výzbroj naverbovaných jednotek) bude historiky, zabývajícími se raně novověkými českými dějinami, jistě využíván a citován častěji, než bývá v případě úvodních studií k edicím zvykem. V každém případě je celá třetí kapitola zdařilým a nesmírně zajímavým životopisem raně novověkého rytíře z pohledu jeho veřejného života a dozajista ji lze přijmout i jako metodický vzor pro podobně laděné práce v budoucnu.

Marešův výklad je strukturovaný a dobře srozumitelný, jen výjimečně se objevuje nepřesnost. V tomto ohledu lze asi nejspíše upozornit na ne zcela šťastně formulovaný odstavec, týkající se částek, které Albrecht jako krajský výběřčí posudného neodvedl do české komory. Zde Mareš uvádí, že se dlužnou částku „několikrát pokusil využít k vyrovnání dluhů, které měl u panovníka“ (s. 55). Ovšem vůči dluhu nelze samozřejmě započítávat jiné dluhy, nýbrž pohledávky. Dále se na uvedeném místě uvádí, že se panovník ohrazoval proti možnosti vzájemného započtení pohledávek a odkázáno je na písemnost, zařazenou do edice pod č. 401. To je však zpráva Albrechtova „pražského právního zástupce“, Pavla Kapele, v níž se praví: „K ourokům od Jeho [Mil]o[s]ti Císařský posavad přijíti nemohu,

než naději se, že mi k Vaší [Mil]o[s]ti na posudný ukázáno bude“ (s. 356). Jinými slovy – Albrechtův prokurátor konstatoval, že se mu nedaří vymámit z komory úroky z císařova dluhu vůči Albrechtovi, nicméně vyjadřoval naději, že bude Albrechtovi umožněno si jejich část započíst na posudném, které by měl do komory odvést. O odmítnutí tohoto potenciálního postupu ze strany panovníka se uvedená písemnost nezmiňuje. Ostatně již na první pohled se zdá zvláštní, že by komora v době Albrechtova života započtení několikrát odmítla a po jeho smrti jím naopak „vyhrožovala“ jeho synovi Felixi Václavovi, když mu psala, že 238 kop a 40 grošů, které jeho otec zůstal dlužen na posudném, „bude umořen na jeho dluhu [rozuměj: pohledávce – MS] vůči císaři“. Zde tedy bude zřejmě třeba hledat trochu jiné interpretace.

Edice je doprovázena podrobným rodokmenem Pětipeských v 16.–17. století (s. 674–678) a třemi velmi podrobnými rejstříky – jmenným (s. 682–731), zeměpisným (s. 732–758) a věcným (s. 759–763). Ty jsou sestavené velmi pečlivě, první dva pak neobsahují jen pouhá jména a názvy, ale kratičká hesla (biografická, resp. topografická), která nabízejí základní informace a orientaci uživatele nepochybně usnadňují. Vzhledem k jejich množství je obdivuhodné, že drobné omyly (jako např. predikát rodu „Hodějovští z Hodějovic“, správně „z Hodějova“) jsou naprosto ojedinělé.

Navzdory několika polemickým poznámkám, jež byly míněny spíše jako podnět k diskuzi než kritika v pravém slova smyslu, by mělo být vyznění této recenze jednoznačně kladné. Marešova edice je obdivuhodným výsledkem intenzivní mravenčí práce editora, který dal badatelské veřejnosti – způsobem řemeslně velmi zručným – k dispozici obtížně přístupné dokumenty, velmi pěkně ilustrující zejména každodenní život příslušníka rytířského stavu a jeho sociální interakce v rovině soukromé i veřejné. Řada jednotlivin ale rozvíjí také naše vědomosti o reálném fungování mechanismů správních a stejně tak i vztahů vrchnostensko-poddanských. Nezbyvá tedy než editorovi k jeho dílu pogratulovat a těšit se na další obdobné počiny, jimž může edice korespondence (a dalších písemností) Albrechta Pětipeského sloužit jako inspirace i metodické východisko – ať už ji budou po stránce koncepční bez výhrad následovat, nebo se od ní rozhodnou v některých ohledech na základě racionální argumentace odchýlit.

Marek Starý

Marie RYANTOVÁ

Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království

Praha, Vyšehrad 2016, 523 s., ISBN 978-80-7429-527-0.

V řadě ohledů pozoruhodná osobnost Polyxeny z Pernštejna (1566–1642) přitahovala pozornost již svých literárně činných současníků, stejně jako i historiků 18. až 20. století. Moderní obsáhlé vědecké biografie se dočkala však teprve vydáním recenzované monografie. Její autorka v ní mohla navázat nejen na práce svých předchůdců, kteří se zabývali přímo Polyxenou či dobou, v níž žila, ale také se musela vypořádat s mnohými klišé, která se k Polyxeně z Pernštejna vázala ve starší odborné i krásné literatuře. K sepsání rozsáhlého

životopisu mohla Ryantová přikročit jak na základě vlastního pramenného výzkumu, tak díky modernímu zpřístupnění manželské korespondence Polyxeny z Pernštejna a jejího druhého choť Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628) péčí Pavla Marka. Oporou se Marii Ryantové stala také řada prací k politickým, náboženským i kulturním dějinám 16. a 17. století, jež vyšla v posledních decenních a která jí umožnila zasadit vylíčení života Polyxeny z Pernštejna do kontextu obecného vývoje.

Úvod pětisetstránkové biografie, jež svým objemem spíše vybočuje z řady „Velké postavy českých dějin“ nakladatelství Vyšehrad, je věnován důkladné analýze obrazu Polyxeny z Pernštejna ve starší literatuře. Kritické reflexe se dočkaly nejen čistě odborné historické práce, ale rovněž populárně naučná či beletristická díla především 20. století. Kromě nepříliš pozitivního hodnocení o původní prameny jen částečně opřenému náhledu Josefa Janáčka na Polyxenu z Pernštejna v proslulém díle *Ženy české renesance* se autorka nevyhnula ani otevřeně, místy snad až příliš vyhrocené kritice pohledu na perňštejnskou paní v pracích některých současných zahraničních i českých historiků, jejichž soudy o rozmařilé, temperamentní a pánovitě, pyšné a uzavřené Polyxeně považuje za přinejmenším zčásti rozporuplné, nepodložené či příliš zjednodušené. U jiných nynějších badatelů naopak ocenila vyvážený, o důkladnou znalost pramenů opřený obraz Polyxeny (s. 13–17).

Ryantová zejména ve vztahu k pracím, které vznikly ještě v 19. století, anebo později do roku 1989, zdařile vystihla hlavní důvody, které vedly k tomu, že se perňštejnské paní dostalo namnoze negativního hodnocení. Plynulo z ideového zázemí jednotlivých autorů i z dobového klimatu, v němž vznikaly jejich práce. Tím prvním problémovým aspektem byla její katolická, údajně až militantní víra, tím druhým přínáležitost Polyxeny z Pernštejna k habsburské straně, a tedy její podíl na proměně českého státu po Bílé hoře a na procesech, které ji doprovázely (konfiskace, rekatolizace atd.).

Kromě úvodu a závěru je práce pojata jako klasická biografie, líčící životní osudy jednotlivce na pozadí doby, v níž žil, kterou utvářel a jež naopak formovala jeho. Kniha je rozčleněna na osm nesterpně rozsáhlých kapitol. První z nich (s. 19–50) se soustředí na rodinné zázemí, do něhož se Polyxena z Pernštejna v roce 1566 narodila. Jemu se autorka věnuje mnohem více než samotnému dětství své hrdinky, což je s ohledem na malé množství dochovaných pramenů k němu logické. Výraznou pozornost věnuje na mnoha stranách především jejímu otci, nejvyššímu kancléři Království českého Vratislavovi z Pernštejna (1530–1582), jeho výchově, vzdělávání i politické kariéře. Zároveň charakterizuje i jeho sepětí se Španělskem, jež autorka snad poněkud nadneseně označuje za „exotickou zemi“ pro českou šlechtu. Vazba Pernštejnů na Pyrenejský poloostrov byla posílena především sňatkem Vratislava se španělskou aristokratkou Marií Manrique de Lara (cca 1538–1604), matkou Polyxeny. Podstatné jsou pak rovněž pasáže informující o Polyxeniných početných sourozencích. Ve vztahu ke každodenní péči o perňštejnské děti, jejich výchově a vzdělávání zůstává autorka ovšem spíše na obecné úrovni a částečně vychází z analogií.

Následující oddíl, nazvaný „V bezstarostném blahobytu“ (s. 51–87) se zabývá opět především Polyxeniným otcem. Tentokrát stojí v popředí pozornosti jeho majetkové postavení. Autorce se zde na základě vlastního studia pramenů i předchozího bádání podařilo velmi zdařile postihnout rezidenční síť Vratislava z Pernštejna i vybavení

jednotlivých jeho sídel, v nichž Polyxena z Pernštejna vyrůstala ve fraucimoru své matky. Detailní pozornost je věnována hospodářské stránce správy perňštejnských panství, stejně jako i rekatolizační praxi na nich. Kapitola uzavírá detailní vyličení úmrtí a pohřbu nejvyššího kancléře.

K samotné Polyxeně se M. Ryantová vrací v další části (s. 88–118), která se kromě charakteristiky hospodářských potíží perňštejnského rodu, jež jsou pojednány v souvislosti s jeho sňatkovými strategiemi, soustředila na výběr ženicha pro mladou aristokratku. Dobové praxi odpovídá skutečnost, že volbu sama nemohla ovlivnit. Polyxenini poručníci se nakonec rozhodli pro jednoho ze svých řad, totiž rožmberského vladaře Viléma z Rožmberka (1535–1592). Ten byl vhodným kandidátem nejen s ohledem na sociální a majetkové postavení, ale také na katolickou konfesní orientaci. Jako jeho jedinou nevýhodu považuje autorka recenzované knihy jeho věk (byl starší o 31 let). V raném novověku byly však podobné sňatky běžné.

Právě manželství předposledního Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna sleduje další kapitola (s. 119–175). Soustředila se nejen na líčení svatebního veselí a následného přínosu nevěsty, ale také na hodnocení vztahu manželů i dlouho marného čekání na potomka. Detailně pak autorka rovněž sleduje interiér i exteriér rožmberských sídel (Český Krumlov, Kratochvíle, Roudnice ad.), stejně jako společenské prostředí, v němž manželka nejvyššího purkrabí žila po svatbě. Výrazná pozornost je věnována politické a diplomatické aktivitě Viléma z Rožmberka, kterou komplikovaly jeho dlouhodobé zdravotní potíže.

Ryantová se poté soustředila na smrt a pohřeb rožmberského vladaře a na období prvního, na svou dobu nezvykle dlouhého vdovství jeho manželky (jedenáct let). Autorka kromě jiného sleduje, jak zesnulý choť Polyxenu hmotně zajistil: zejména odkazem roudnického panství, na jehož řádnou hospodářskou správu se Polyxena z Pernštejna následně soustředila. Detailní pozornost je věnována také vdovině bratrovi Janovi a jeho dětem. Velmi zdařilé jsou pasáže, snažící se na základě nové literatury i dochovaných pramenů postihnout intelektuální obzor sledované osobnosti, kromě jiného analýzou knih Roudnické lobkovické knihovny. Autorka se zabývá rovněž intenzivním společenským životem, který Polyxena z Pernštejna v té době vedla na Roudnici, v pražském perňštejnském salonu či na zámku v Litomyšli. Kapitola je zakončena snad poněkud idealizovanou mravní charakteristikou Polyxeny a zevrubnými informacemi o jejím budoucím druhém choťi, nejvyšším kancléři Království českého, Zdeňkovi Vojtěchovi Popelovi z Lobkovic, jeho studiích i politické kariéře.

Samostatná kapitola (s. 234–306) je věnována sňatku, který se uskutečnil na Hradčanech v listopadu 1603, a na svou dobu mimořádně harmonickému a láskyplnému soužití lobkovického páru, detailně dokumentovanému v zachované korespondenci. Autorka se následně podrobně zabývala úspěšným hospodařením manželského páru, zejména samotné Polyxeny (zde mohla Ryantová využít hluboké znalosti dochovaných pramenů i dobové správní praxe). Obdobně vyličila úřední činnosti Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, jež jej často na dlouhou dobu vzdalovala od manželky. Autorka se rovněž vrací ke knihám, jež Polyxena z Pernštejna spolu s dalšími předměty zdědila po své matce.

Autorka snad až příliš detailně charakterizuje postavu významného španělského ambasadora u císařského dvora Guilléna de San Clementeho (cca 1539–1608), jeho aktivity v Praze i situaci v době vydání Rudolfova Majestátu na náboženskou svobodu, s nímž se, jak známo, lobkovičtí manželé nikdy nesmířili. Závěrečná část kapitoly je věnována líčení narození dlouho očekávaného potomka, Václava Eusebia Popela z Lobkovic (1609–1677). Navazuje oddíl, sledující rekatolizační politiku obou manželů i jejich cílenou podporu katolické církve.

Předposlední a nejrozsáhlejší oddíl knihy, nazvaný *Náročná léta* (s. 307–385), je věnován období vlády Matyáše I. a stavovskému povstání z let 1618–1620. Autorka se zde velmi detailně zabývá především politickými událostmi, do nichž k nelibosti nekatolických stavů výrazně vstupoval nejen Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, ale částečně také jeho manželka. Ta také poskytla přístřeší a péči při defenestraci zraněnému Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka na jaře 1618. Od podzimu tohoto roku pak Polyxena spolu se synem i manželem pobývala ve Vídni, odkud sledovala průběh povstání i jeho konec.

Ryantová následně věnuje pozornost politické roli Polyxeny z Pernštejna a jejího manžela bezprostředně po roce 1620 (zprostředkování zmírnění trestu pro některé perzekvované osobnosti z řad šlechty i měšťanů). Jejich postoje k potrestání nekatolických stavů i k zamýšleným proměnám českého státu přitom shledává jako velmi umírněné, například ve srovnání s Jaroslavem Bořitou z Martinic. Zároveň líčí povýšení Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic do řad říšských knížat i jeho postavení u císařského dvora. Detailně je analyzován podíl lobkovických manželů na konfiskacích, respektive jejich nemalé zisky z nich, díky nimž se zařadili mezi nejbohatší pozemkové vlastníky v Čechách a v jejichž důsledku se dočkali nemalé kritiky nejen některých historiků. Pozornosti autorky, jež se snaží pochopit jejich motivaci k uvedeným akvizicím, neuniká následně ani rekatolizační praxe na lobkovických statcích. Tematizována je i další výchova a vzdělávání dospívajícího syna.

Poslední část práce (s. 386–440) se soustřeďuje na stáří Polyxeny z Pernštejna a jejího chotě, stejně jako na politickou situaci za třicetileté války. Charakterizovala rovněž výhrady, které měl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic k některým pobělohorským změnám, zejména pak k vydání a dikci *Obnoveného zřízení zemského* (pro Čechy 1627, pro Moravu 1628), které dle něho poškozovalo zájmy Českého království. Ryantová pak detailně analyzuje Lobkovicův testament z roku 1619, věnuje pozornost pohřbu nejvyššího kancléře a uložení jeho ostatků v kapucínském chrámu v Roudnici.

Dalším tématem je podpora, kterou Polyxena s manželem věnovali karmelitánskému řádu. Ryantová se zevrubně zabývá zejména rolí světově proslulého pražského Jezulátka. Následně sleduje poslední léta lobkovické paní, ustupující postupně do pozadí a přenechávající správu statků synovi Václavovi Eusebiovi. Autorka plasticky líčí i poslední okamžiky života Polyxeny z Pernštejna, včetně jejího pohřbu v Praze a převezení ostatků do Roudnice.

Monografii uzavírá sumarizační závěr, podávající přehled o hlavních souvislostech života Polyxeny z Pernštejna stejně jako její osobnostní charakteristiku. Autorka částečně nastiňuje i možnosti dalšího výzkumu, který umožňují dochované prameny lobkovického rodinného archivu v Roudnici, jsou-li přístupny. Publikaci uzavírá bohužel nerozsáhlá

barevná obrazová příloha (černobílá vyobrazení jsou součástí textu) a důkladně zpracovaný seznam archivních, rukopisných i vydaných pramenů, starých tisků, stejně jako početné literatury. Zde nejsou – snad s výjimkou některých zahraničních titulů z anglosaského světa – pominuty žádné zásadní práce týkající se zkoumané osobnosti ani doby, kterou spoluutvářela. Ocenit je zapotřebí i dobře zpracované rejstříky.

Předkládanou knihou se česká historiografie konečně dočkala první rozsáhlé moderní biografie významné české aristokratky konce 16. a první poloviny 17. století. Kniha je psána stylisticky obratně i velmi čtivě. Na vysoké úrovni je rovněž interpretační rovina práce, stejně jako schopnost autorky zasadit život Polyxeny z Pernštejna do širších souvislostí kulturních, náboženských, ale také politických i hospodářských dějin českého raně novověkého státu. Není jednoduché najít v monografii skutečné věcné chyby, přehnané či pramenně nepodložené soudy. Otázkou snad jen zůstává, zda autorka ve snaze obhájit některé kroky své hrdinky přeci jen poněkud příliš nepodlehla jejímu, v řadě ohledů nespornému kouzlu.

Martin Holý

Olga SIXTOVÁ

Knihy představených kolínské synagogy 1730–1783. Překlad a regesta s úvodní analýzou pramene

(= Judaica, sv. 22)

Praha, Academia Praha 2018, 252 s., ISBN 978-80-200-2876-1.

Neodmyslitelnou součástí dějin Kolína tvoří historie tamní židovské komunity, po Praze druhé největší a nejvýznamnější v Čechách, s počátky sahajícími (podle nejstarších doložených pramenů) nejpozději do třicátých let 14. století.

Recenzovaná publikace je věnována jednomu ze zásadních pramenů k dějinám zdejší komunity, a to knize představených místní synagogy z let, jež spadají do období vyznačujícího se zesílenou restriktivní politikou panovnického dvora vůči židovskému obyvatelstvu. Ne nadarmo se pro tuto dobu vžil označení období „úředního antisemitismu“.¹ Na jeho počátku stálo vydání familiantského zákona a translokačního reskriptu v roce 1726, následované vydáním řady dalších dílčích opatření. Byla to současně doba, pro niž máme k dispozici konskripce židovských familiantů pro venkovské obyvatelstvo z let 1723 a 1724 (jejich součástí jsou informace sahající až k roku 1618)² a z roku 1783.³

V rámci uvedených soupisů, poskytujících základní obraz o struktuře židovského osídlení, ale i o demografické, profesní a sociální struktuře židovského obyvatelstva, nechybí ani Kolín. K roku 1724 tak bylo v Kolíně evidováno 217 židovských rodin (většina

1 Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679–1729*, Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice I., 1929, s. 41–224.

2 Národní archiv (dále NA), HBS, kart. 3.

3 NA, HBS, kart. 13.

s inkolátem, pouze jedenácti rodinám – přinejmenším k datu vyhotovení soupisu – nebyl inkolát udělen). V roce 1783 se počet rodin zvýšil na 222, podle další konskripce z roku 1793⁴ žilo ve městě 226 rodin, přičemž na území celého Kouřimského kraje bylo k danému roku evidováno 787 židovských rodin. Po pražských městech tak představoval Kouřimský kraj, resp. samotné město Kolín, místo s nejpočetnějším židovským osídlením. Z uvedených pramenů je zřejmé, že počet rodin se od roku 1724 až do konce 18. století již nikterak výrazně nezvyšoval.

Zatímco zmíněné soupisy představují písemné prameny centrálního původu, jejichž vznik, iniciovaný ústředními úřady a motivovaný především snahou o regulaci (snížení) počtu židovského obyvatelstva (což je zřejmé z výše uvedených údajů, kdy se počet rodin vzhledem k restriktivním opatřením prakticky příliš neměnil), rukopis, který je předmětem naší pozornosti, vznikl z potřeby samotné židovské obce. Umožňuje tak nahlédnout do jejího vnitřního náboženského života, jeho organizace jak po stránce duchovního, tak materiálního zajištění. Kniha představených kolínské obce je pramenem o to cennějším, že byla založena záhy po ničivém požáru ghetta, který vypukl v noci z 29. na 30. června 1729, a jemuž padla (kromě jiného) za obětí i židovská radnice se všemi v ní uloženými písemnostmi, vztahujícími se k životu obce i jejích jednotlivých členů.

Obdobně, jako známe i z jiných příkladů (z nichž nejznámějším je nepochybně požár Malé Strany a Hradčan v roce 1541, při němž podlehy zkáze i desky zemské), musely být (a byly) co nejdříve založeny nové řady evidenčních knih, zvláště těch, které se týkaly majetkových převodů. Do nich byly zpětně zaznamenány starší transakce. K těmto nově založeným knihám náležela i kniha představených obce, vedená až do roku 1783, uložená dnes (spolu s většinou pramenů k dějinám kolínské náboženské židovské obce) ve Státním okresním archivu v Kolíně a zpřístupněná hebraistkou Olgou Sixtovou, působící v současnosti na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. O. Sixtová je autorkou úvodní formální a především obsahové analýzy pramene, jeho překladatelkou, editorkou (byť se v pravém smyslu slova o edici nejedná), zpracovatelkou registů a samozřejmě i příslušného kritického vědecko-informačního aparátu.

K spolupráci na přípravě publikace byla přizvána i autorská dvojice: Miroslava Jouzová (Městská knihovna Kolín) a Ladislav Jouza (Regionální muzeum v Kolíně). Ti zpracovali úvodní text, nazvaný „Židé v Kolíně ve středověku a na počátku novověku“ (s. 9–19). Již více než omezený stránkový rozsah dává tušit, že čtenáři se dostane pouze velmi skromné penzum informací, vztahujících se nejen ke kolínským židům, ale obecně k židovskému obyvatelstvu v Čechách. Další doplňující údaje představují pak spíše nahodile vybrané střípky, vážící se ke kolínské židovské komunitě. V této souvislosti se tak logicky nabízí otázka, proč se autoři, nepochybně velmi znalí místních reálií, rozhodli pro mnohoslabný název vstupního textu, jenž je ale v ostrém kontrastu s jeho obsahem. Tento rozpor zvláště vynikne při čtení úvodního, systematicky, věcně a přehledně zpracovaného textu, rozboru pramene, zpřístupněného, jak již bylo uvedeno, dílem ve formě překladu a dílem formou registovou.

4 NA, HBS, kart. 19.

V rámci doprovodné studie podává O. Sixtová přehlednou vnější a vnitřní analýzu vydávaného pramene. Úvodem je čtenáři ve stručnosti představena úloha správců synagogy, do jejichž kompetence spadalo i vedení vydávané knihy představených, založené 29. prosince 1730. V jejím obsahu, jak upozorňuje autorka, se odrážejí jednotlivé funkce, zastávané správci synagogy, které korespondují s obsahem zpřístupňovaného rukopisu. V rámci jeho charakteristiky, popisu formální struktury, je kniha zasazena do širšího kontextu dalších úředních knih vedených kolínskou židovskou obcí, zvláště pak těch, na něž se v rukopise odkazuje, a to jak na starší, dnes nedochované, tak na ty, které byly založeny až po zmíněném požáru.

Rukopis, čítající bezmála 400 folií, byt popsáných jen asi z jedné třetiny, má dvojí foliaci (hebrejskou a arabskou), na obě je odkazováno i v edici. Přestože je struktura foliování úvodem rozepsána, s ohledem na poněkud větší komplikovanost by bývalo vhodné připojení rozpisu ve formě tabulkového přehledu. Součástí formální analýzy textu, psaného sice hebrejským písmem, nikoli však hebrejsky, je jeho výstižný, srozumitelně podaný jazykový rozbor.

Obsahová analýza textu je věnována správě synagogy a jejímu provozu, péči o potřebné, spolkovému životu, poslední a současně nejobsáhlejší část (doplněná přehlednými tabulkami) se pak týká vkladů k synagogálním sedadlům (celkem 418 záznamů), přičemž uvedené rozdělení i posloupnost odpovídá řazení zápisů v rukopise a tedy i v předkládaném překladu a regestech či parafrázích textu. Zatímco z úvodní poznámky k českému zpřístupnění textu je zřejmé, které texty jsou publikovány v překladu, u textů zpřístupněných ve formě regestové a textů parafrázovaných toto rozlišení chybí. Ačkoli byly zvoleny tři varianty zpřístupnění knihy, výpovědní hodnota pramene byla plně zachována. Přesto však by bývalo užitečné více vysvětlit motivaci autorky, vedoucí k danému způsobu zpřístupnění, a to včetně exaktního rozlišení mezi registry a parafrázovaným textem.

Překlad a regestář doprovází pečlivě zpracovaný poznámkový aparát, v němž nechybí ani odkazy na synagogální předměty, jež jsou uváděny v rukopise, a které se podařilo identifikovat a dnes jsou uloženy ve sbírkách Židovského muzea. Nejen v této souvislosti, ale především co se týká ukázek záznamů v knize, je škoda, že text není doplněn jakoukoli základní obrazovou dokumentací, jak bývá u publikací tohoto typu běžné.

Nedílnou součástí vědecko-informačního aparátu edice je heslář a rejstříky (jmenný podle rodných jmen, toponymických příjmení a místních jmen, nakonec je zařazen všeobecný – věcný rejstřík). Vzhledem k tomu, že v rejstřících je variantně odkazováno na hebrejskou foliaci (u nečíslovaných záznamů v první části knihy), u číslovaných zápisů týkajících se vkladů k synagogálním sedadlům na arabská pořadová čísla záznamů, nabízí se v této souvislosti otázka, zda by nebylo užitečné (přinejmenším z hlediska přehlednosti a pro větší uživatelský komfort) průběžné číslování záznamů či dvě graficky oddělené číselné řady. V každém případě se autorce podařilo zpřístupnit neobyčejně zajímavý pramen, jenž představuje zásadní zdroj informací k dějinám kolínské židovské obce, navíc zpracovaný a publikovaný ve formě, která je přístupná širší čtenářské obci, a zároveň je inspirativní pro vydávání obdobných tipů pramenů.

Ivana Ebelová

Josef GRULICH

Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství

České Budějovice ve druhé polovině 18. století

(= Monographia historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, sv. 17)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2018,

286 s., 16 s. obrazových příloh, ISBN 978-80-7394-703-3.

Josef Grulich je renomovaným badatelem v oblasti historické demografie, o čemž svědčí nejen řada jeho odborných studií, ale i dvě hodnotné monografie¹ vydané ve stejné ediční řadě jako recenzovaná kniha. Na obě předešlá díla autor také nyní de facto navazuje a předkládá čtenáři zajímavý obraz života „obyčejných“ lidí na jihu Čech v období „dlouhého trvání“ – *longue durée*. Je třeba hned úvodem zdůraznit, že současná kniha, stejně tak jako všechny starší Grulichovy studie a monografie, je založena na hluboké znalosti archivních pramenů² a současně i moderní odborné literatury, která ho inspiruje i po metodologické stránce.

Úvahami o zkušenostech stávající literatury se otevírá i recenzovaná kniha. Grulich předkládá erudovaný výklad o výzkumu dějin obyvatelstva, které při svém kvantifikačním přístupu nakonec zanedbalo člověka jako individualitu. Zvrat v tomto pojetí přinesla až mikrohistorie a historická antropologie. Autor pak velmi záslužně mapuje i využití počítačových metod v historické demografii. Z jeho výkladu jasně vyplývá, že vytváření systematických databází v tomto oboru český prostor poněkud minulo. Grulich ovšem informuje o počínech skutečně v celosvětovém rozsahu a je velmi přínosné, že i v dalších aspektech se neopírá jen o podněty z odborné literatury německy mluvících zemí, jak u nás bývá často zvykem, ale zvládá širokou škálu přínosů autorů publikujících anglicky a francouzsky. Ostatně historická demografie jako široce koncipovaná věda o člověku, jeho dějinách, nyní oscilující mezi historickou antropologií a konkrétními vhledy do lidského života, je skutečně oborem nadnárodním, nechci-li říci globálním.

Hlavními prameny Grulichova výzkumu se staly tzv. propouštěcí listy poddaných, v dobových pramenech nazývané zhostnými listy. Týkaly se vrchnostenského svolení s tím, aby poddaný ze závažných důvodů opustil panství. Historii těchto zhostných (nebo výhostných) listů osvětluje autor od 15. století, přičemž akcent klade na pobělohorskou dobu. Kromě toho pečlivě zkoumal i církevní matriky (narozených, resp. pokřtěných, úmrtních i oddacích). Výzkum, předkládaný v této knize se soustředil na období 1750–1787. Autor prozkoumal skutečně impozantní vzorek pramenů (vytvořil si vlastní databázi pro jejich evidenci i třídění) a na jejich podkladě, inspirovan metodologickými podněty široké škály literatury, předložil obraz migrací obyvatel

1 *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008; *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

2 Přehled nevydaných pramenů z archivů v Třeboni a Českých Budějovicích, viz s. 238–246 recenzované práce.

v českobudějovickém okolí. Jedním z hlavních migračních motivů byly sňatky, ale nejednalo se výlučně o tyto záležitosti. Poddaní se stěhovali, migrovali mezi jednotlivými vesnicemi, jen zřídka na větší vzdálenosti. Kromě sňatků se migrace týkala např. sirotků a hledání nového pracovního uplatnění.

Grulich v knize uváženě aplikuje kvantitativní metody, ale přináší i vyprávění o zajímavých osudech jednotlivců. Tak např. vykládá o osudech rodin, resp. jednáních o vdovských záležitostech, či problémech neúplných rodin a nemanželských dětí. Shledává i společný postup několika členů rodiny (rodinné migrační strategie) a líčí nelehké osudy některých jednotlivců. Nejucelenější je výklad o osudech Alžběty Griebhuberové, autor ho případně nazývá „neobyčejný případ prosté ženy“. Osobně je mi sympatické, že pojímá život této své protagonistky, k němuž se dochovalo velké množství pramenů, jako „velké vyprávění“ a neuchyluje se k módnímu neologismu „případová studie“. Griebhuberová, žena neurozená a nadto ani nežijící na okraji společnosti, protože nebyla ani zlodějkou ani prostitutkou či osobou jiné podobné profese, která láká badatele, zabývající se lidmi „na okraji společnosti“, vyvstává před námi díky četnosti dochovaných pramenů jako člověk z masa a kostí. Můžeme ji sledovat téměř od narození až po pohnuté dění v pokročilém věku, kdy žila na vídeňském předměstí, ale byla soudně popotahována a posláze i vězněna, protože řádně nepožádala o propuštění z poddanství královského města České Budějovice (srovnej s. 159–193).

Grulich dokládá, že migrace poddaných se odehrávala vesměs v okruhu několika kilometrů a byla vedle sňatků motivována např. péčí o staré rodiče a příbuzné; větší regionální horizont překonávali především muži naverbovaní do armády a naopak ti, kdo se po ukončení válečných tažení, v daném chronologickém rozmezí např. po sedmileté válce, vraceli do svých domovů. Velice kladně je třeba hodnotit, že autor písemné prameny, které používá, nejen dobře zná, ale dokáže kvalifikovaně odhadnout i jejich meze, nesnáze s jejich výpovědní hodnotou. To znamená, že si je vědom křehkosti lidské povahy a přemýšlí o tom, co jedinci v pramenech tvrdí a co mohlo být jejich skutečným úmyslem. Tak třeba uvažuje, nakolik byla prezentovaná péče o nemohoucí rodiče skutečným motivem touhy po přestěhování, nebo se pravdivý důvod mohl skrývat někde jinde, což lze někdy i doložit svědectvím písemných pramenů. Grulichova pěkná monografie je doplněna i ilustrativními tabulkami a mapami, které doplňují kvalifikovaný verbální výklad.

Grulich se ve svých pracích zabývá jihočeským regionem, který je mu blízký i z osobních důvodů, ale závěry jeho prací mají obecnější platnost. Tím spíše, že v současné době rozhodně není podobných studií nadbytek.³ Svou cestu ke čtenářům si jistě najde, což platí jistě o dalších knihách vydávaných v ediční řadě *Monographia historica*.

3 Kromě starších prací např. Pavly Horské nebo zejména Eduarda Maura (k jehož pracím a metodám se Grulich vždy velice hlásí) mohou z období 18.–19. století připomenout především mj. studie: Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost a ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

Mám ale přece jen jednu kritickou připomínku. Ta se týká slohu tohoto díla – Grulich volí neosobní vyjadřování, resp. stylizuje svůj text ve třetí osobě jednotného čísla. Tento přístup chápu jako verbální snahu po vyjádření objektivitu, ale na druhé straně tento způsob vyjadřování vede autora k místy až topornému stylu a nadužívání pasívních slovesných tvarů, které češtině rozhodně nesvědčí. Je to škoda, protože velmi zajímavá zjištění, která autor přináší, by se ve svižnějším, osobním vyjádření, lépe četla. Touto kritickou připomínkou ale nehodlám snižovat význam Grulichovy pěkné knihy.

Ivana Čornejová

Franco CARDINI

Il Sultano e lo Zar. Due Imperi a confronto

Roma, Salerno Editrice 2018, 276 s., ISBN 978-88-6973-272-0.

Publikaci *Sultán a car. Dvě impéria ve střetu* napsal Franco Cardini, badatel, jehož hlavním zájmem byly křížové výpravy a vztahy mezi křesťany a muslimy na Blízkém Východě ve středověku.¹ Publikace slibuje objasnit vztahy mezi dvěma říšemi ve východní polovině Evropy – osmanskou a ruskou. Je členěna na úvod, čtyři hlavní textové oddíly a závěr. V úvodu autor konstatuje, že události uplynulých dvou desetiletí dokazují, že blízkovýchodní region si neustále podržuje svou důležitost. Jak ale rozumíme událostem, jež se v regionu odehrávají – arabské jaro, krize v Sýrii a následná syrská válka, tzv. Islámský stát, status Jeruzaléma, tendence Turecka hrát významnou roli nejen v regionálním měřítku, obdobné tendence v Íránu, aspirace Ruska v celém regionu atd.? Na základě čeho toto vše vnímáme? Cardini chce objasnit historické souvislosti jako základ pro porozumění dnešním událostem.

Všechny oddíly publikace se dělí dále na kapitoly. Prvním oddílem je „L'Impero dei sultani“ (Říše sultánů). V něm jsou v mezinárodních souvislostech nastíněny starší dějiny Osmanské říše, od počátků po první léta 18. století. Autor vysvětluje hlavní děje v Osmanské říši, její mezinárodní postavení, vztahy k evropským mocnostem – k Rakousku, Benátkám, Francii apod., ale také k Persii. Častěji se objeví i témata z kulturních dějin: např. hned v první kapitole se autor zabývá symbolem říšského jablka v Habsburské říši, přes červené jablko darované byzantskému císaři Justinianovi Sofii (Moudrosti) a osmanské převzetí této legendy jako Kizil Elma (neustále červené jablko), až po Otce jablko u altajských národů, případně Big Apple v dnešním New Yorku. V kapitole dále vysvětluje vznik a vývoj symbolu par excellence pro Osmanskou říši i celý islámský svět – půlměsíce. Oddíl dále pojednává

1 Z jeho publikací např.: *Le crociate tra il mito e la storia* (Křížové výpravy mezi mýtem a historií) 1971, *Il movimento crociato* (Hnutí křížových výprav) 1972, *Alle radici della cavalleria medievale* (Ke kořenům středověkého rytířství) 1981, *Il Barbarossa. Vita, trionfi e illusioni di Federico I imperatore* (Barbarossa. Život, triumfy a iluze císaře Friedricha I.) 1985, *Francesco d'Assisi* 1989, Firenze. *La città delle torri, dalle origine al 1333* (Firencie, město věží, od počátků až do roku 1333) 1995 ad., celkem cca 50 titulů odborných i několik populárně-naučných (např. *Breve storia di Firenze* /Stručné dějiny Firencie/ 1990), převážně věnovaných dějinám středověku v Itálii a Středomoří.

o významných událostech a postavách této doby – např. o Suleymanovi Al-Qanunimu, o Lepantu, o neúspěšném obléhání Vídně roku 1683, čtenář se může dozvědět o institutech jako devširme, o rozdělení obyvatelstva do milletů apod.

Druhý oddíl „L'Impero degli zar“ (Říše carů) čtenářům přibližuje Rusko v podstatě od počátků existence ruských dějin, od Varjagů a christianizaci Kyjevské Rusi, přes mongolský vpád, vznik Moskevské Rusi a sbírání ruských zemí, pozornost je věnována též Zlaté hordě. Výklad pokračuje přes známější období vlády Ivana IV., takže se nezabývá zmatky mezi vymřením Rurikovců a nástupem Romanovců ani prvními Romanovci a plynule přechází až k Petrovi I. Velikému. Tak, jako v byla v předchozím oddíle pozornost věnována půlměsíci, je zde analyzován symbol dvojhlavé orlice z hlediska heraldiky a jejího užívání napříč Evropou. Pro 18. století se výklad neomezuje na Rusko, ale sleduje i Osmanskou říši a dění v Evropě, případně v celém světě (např. v souvislosti se sedmiletou válkou). Po popisu válečných operací na Balkáně mezi Osmanskou říší, Rakouskem, Ruskem a Benátkami je oddíl doveden k vládě Kateřiny II. a k posledním letům 18. století. Toto období (od třicátých do devadesátých let 18. století) autor nazývá „věkem císařoven“ nejen s ohledem na Kateřinu II. a její předchůdkyně, ale také na Marii Terezii, o níž píše při výkladu války s Osmanskou říší.

Třetí oddíl „Il secolo degli imperatori“ (Století císařů) je, řečeno s Ericem Hobsbawmem, dlouhým stoletím (1789–1914), v autorově podání však jen do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století. Je to období orientalismu, odborného i populárního zájmu o Orient, od postavy Turka v Molièrově hře *Měšťák šlechticem*, přes počínající kulturu pití kávy až po Mozartův *Únos ze serailu* v období předcházejícímu dlouhému století a počátky orientálních studií (Napoleonovo výprava do Egypta) na začátku nové periody. Autor se soustřeďuje především na Osmanskou říši a šířeji na tzv. Orient (tedy i na Persii nebo na budování indického impéria Británií). Velkou pozornost věnuje, poté, co vysvětlil vznik nového pojetí národa v Evropě a národních hnutí, celkem nepřekvapivě řeckému národnímu hnutí, i v souvislosti se soudobým evropským romantismem. Méně se věnuje dalším emancipačním hnutím balkánských národů pod vládou Osmanské říše (ve sledovaném období srbského, rumunského a bulharského), poněvadž jejich „mechanismus“ byl podobný, lišily se jen v místních podmínkách. Zato věnuje pozornost častěji opomíjenému vztahu Istanbulu a muslimských oblastí alespoň formálně pod jeho mocí, Egypta a severní Afriky, ale i postavení Jeruzaléma a starobylých křesťanských církví východních ritů v syro-palestinské oblasti. Stejně tak si všímá proměn v centru Osmanské říše, její postupnou liberalizaci a modernizaci (šlo zejména o události z let 1839 a 1856, jež vymezily období tzv. tanzimatu neboli rekonstrukce, mimo to o dlouhodobou reformu osmanského právního řádu, ale také ozbrojených sil ve spolupráci s evropskými mocnostmi). Zde je potřeba vyzdvihnout, že Franco Cardini náleží k autorům, kteří se nedívají na Osmanskou říši „tradičně“, ale poukazují na její proměny a na fakt, že až do Velké války 1914–1918 nebylo dáno, přes tvrzení o „nemocném muži na Bosporu“, že tato mnohonárodnostní říše je odsouzena k zániku. Rusko se objevuje teprve v souvislosti s Krymskou válkou a i ta je zkoumána hlavně z osmanské perspektivy. Závěr oddílu je věnován výstavbě Suezského průplavu v kontextu mezinárodní situace.

Čtvrtý a poslední oddíl „Il Grande Gioco“ (Velká Hra) sleduje události až do počátku dvacátých let 20. století a v obecné rovině až do současnosti. Hlavním předmětem je zájem velmocí, především Británie a Ruska, o Asii a to jak o Blízký Východ, tak o Střední Asii. Od pronikání badatelů, cestovatelů a misionářů až po soupeření velmocí o sféry vlivu. Na rozdíl od předchozího oddílu, podaného zejména z osmanského pohledu, zde je centrem zájmu Rusko. Ani ne tak proměna ruské společnosti, v 19. století velice významná, jako spíše ruská kolonizace Kavkazu a Střední Asie a vztahy mezi Ruskem, Osmanskou říší a Persií. Autor popisuje i s mnohými podrobnostmi dobývání Střední Asie a přeměnu místních chanátů na oblasti ruského impéria. Všimá si typologických rozdílů mezi britskou kolonizací a ruským „Drang nach Osten“ a to i v kulturní oblasti jako rozdílů mezi Kiplingovým Kimem a Gogolovým Taras Bulbou nebo mezi pagodou v Brightonu a Kitaj Gorodem v Moskvě. Významnou roli přisuzuje železnici, nejen slavné Transsibiřské magistrále, uvedené do provozu teprve roku 1903 (a definitivně dokončené až roku 1916), ale také drahám Orenburg – Taškent a Turkeistán – Sibiř, dokončeným již v osmdesátých letech 19. století. Nejen vzhledem k významu železnice, ale i přírodnímu bohatství a nevelké hustotě obyvatelstvu pak přirovnává oblast, známou v té době pod zastřešujícím názvem Turkeistán, k ruské době amerického Divokého Západu. Oddíl dále pokračuje německým vlivem na Osmanskou říši, kde je nejspektakulárnější událostí návštěva německého císaře Viléma II. v Istanbulu a Jeruzalémě roku 1898. Autor připomíná, že již před ní bylo více podobných cest členů evropských panujících domů (František Josef I., jeho bratr Maxmilián a jeho syn Rudolf z domu Habsburků, budoucí Eduard VII. z domu hannoverského aj.), tato návštěva však byla demonstrací německo – osmanské spolupráce. Konečně se s autorem dostáváme ke klíčovému období let 1908–1918, jež rozhodlo o existenci Osmanské říše. Revoluce roku 1908, zrození moderní nacionalistické ideologie – panturkismu, resp. také turanismu (nejsou identické – panturkismus hlásá sjednocení turkických národů pod jednou vládou a je obdobou k tehdejšímu pangermanismu nebo panslavismu či pozdějšímu panarabismu, turanismus vyzdvihuje mýtického předka turkických národů Turana, je spíše kulturním fenoménem a poskytuje základ pro panturkismus), dále hnutí Mladoturků, nešťastnou válku s Itálií let 1911–1912 a definitivní ztrátu severoafrických území, balkánské války let 1912–1913 a omezení osmanské přítomnosti na Balkáně na dnešní úroveň a nakonec rozhodující zatažení Osmanské říše do Velké války. Následující události jsou již jen epilogem existence říše, jež trvala pět století, ať již šlo o zažehnutí jiskry arabského nacionalismu a jeho využití slavným Lawrenceem z Arábie, zhroucení osmanské armády a sévreská mírová jednání s mírem, jenž se nakonec nerealizoval. Osmanská říše existovala již jen na mapě, ve skutečnosti rozdělená do spojeneckých sektorů a situaci vyřešil příchod Atatürka s nacionálně tureckou, již nikoli panturkistickou ideologií. Co následovalo, je všeobecně známé – likvidace sultanátu (1922) i chalífátu (1924) a vyhlášení laické, sekulární Turecké republiky (1923). V samotném závěru je pozornost věnována dvěma osobám s bizarním osudem, jež reprezentují poražené ideologie, říše a jejich sny – Envera Pašu, bývalého vůdce Mladoturků, který padl ve Střední Asii při pokusu o realizaci panturkického snu, a pověstného barona von Ungern-Sternberga, narozeného v Rakousku-Uhersku, který od mládí žil, díky rodinnému původu baltského Němce, v Rusku, byl buddhistou a snil

o vytvoření Altajské říše na Sibiři a ve Vnější i Vnitřní Mongolsku, zapojil se do bojů proti vznikající sovětské moci a byl popraven bolševiky. Jsou to sice dva velice zajímavé osudy, ale autor jim věnuje snad až příliš místa, aniž by se příliš zmiňoval o situaci v Rusku.

Závěr s podtitulem „Il mondo senza piú imperatori“ (Svět bez císařů) krátce shrnuje dění po rozpadu Osmanské říše a po zániku Ruského impéria. Nově vzniklé Turecko se stalo regionální mocností a později věrným spojencem Západu, Sovětský svaz se po počáteční izolaci stal jednou ze dvou supervelmocí. Byl učiněn pokus o přenesení chalífátu na arabské vládce Hidžázu, který však neuspěl. Egypt se stal nadlouho vůdčím státem arabského světa a šampiónem panarabské ideologie. Jednání o Kypr mezi Británií a Řeckem hrozila přerůst v konflikt, Kypr se nestal součástí Řecka a nakonec kvůli němu stejně vznikl konflikt, již mezi Řeckem a Tureckem. Kypr byl de facto rozdělen a stav trvá dodnes. S rozpadem bipolárního uspořádání vzrostla nově role Turecka, jež obnovilo svůj vliv na Balkáně, Kavkaze i ve Střední Asii, ale také vzrostla i role dalších hráčů, ať už je to Írán, Saúdská Arábie nebo Pákistán. Rusko se také nesmířilo s porážkou ve studené válce, svůj vliv v postsovětském prostoru na Kavkaze i ve Střední Asii si dokázalo udržet a nyní buduje opět své velmocenské postavení. Ale to vše lépe pochopíme a zhodnotíme, budeme-li znát historii, kterou nám Franco Cardini ve své knize předestřel.

Jak bych celkově zhodnotil poslední publikaci Franca Cardiniho? Jde o publikaci napsanou čtivým a zajímavým způsobem, kterou čtenář nebude chtít odložit. Konfrontace Osmanské říše a Ruska není podávána izolovaně, naopak, autor ukazuje mezinárodní souvislosti tehdejších dějů, velmocenskou politiku, vliv, jaký na obě říše měly ostatní významní činitelé Británie, Francie, Španělsko, Svatý Stolec, Benátky nebo Persie. Neopomíná ani kulturní souvislosti, např. dobový orientalismus, filhellénství, pohled na nemocné muže, ať už na Bosporu nebo na Něvě. Samozřejmou součástí je poznámkový aparát s mnohými navazujícími vysvětleními a odkazy na historiografickou literaturu, vesměs českým čtenářům méně známou a je tedy i povzbuzením k dalším studiím. Na druhou stranu, autor sice čtenáře na úvod „navnadil“ slibem paralelního historického rozboru říše sultánů i carů, ale takový rozsáhlý historický rozbor se autorovi nepodařilo bohužel dodržet. I z výše uvedeného je patrné, že autor v knize věnoval více prostoru Osmanské říši než Rusku. Osmanskou říši pojednává od samotných počátků Osmanů (tedy před vznikem Osmanské říše jako takové) až do jejích posledních dnů a i dále sleduje dějiny Turecka ve 20. století. Naproti tomu Rusko pojednává sice také od počátků, tedy od Kyjevské Rusi, s vysvětlením podstatných rozdílů mezi Rusí kyjevskou a moskevskou, ale pro novější dějiny opomíná důležité společenské přeměny, institucionální a právní, i ekonomický vývoj. Příliš již nezmiňuje ruské revoluce (roku 1905, únorovou a říjnovou 1917) a situaci, jež následovala, kromě toho, že bolševici úspěšně bojovali s Enverem pašou a baronem von Ungern-Sternbergem. Lze tedy shrnout, že čtenář se dozvídá více o Osmanské říši, oblastech pod její vládou, jejím zániku i dalším vývoji v regionu, než obdobně o dění v Rusku a teritoriích pod ruskou mocí, což je škoda. Autor má však rozhodně pravdu v tom, že i do budoucna bude důležité sledovat dění v regionu a že je potřeba ho sledovat poučeně, tj. se znalostí jeho historie.

Martin Monckal Smutný

Ralf HOFFROGGE

Sozialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich.

Von den Anfängen bis 1914

Stuttgart, Schmetterling Verlag 2017, druhé rozšířené vydání,
240 s., ISBN 978-3896576910.

Publikace o socialismu a raném dělnickém hnutí německého historika nejmladší generace Ralfa Hoffroggeho je po mnoha letech novým syntetickým pokusem uchopit dějiny německého, méně pak rakouského, dělnického hnutí. Kniha vyšla deset let po práci Helgy Grebing (1930–2017), ve které klasička oboru shrnula své celoživotní dílo na tomto poli.¹ Recenzovaný svazek není zásadní novou faktografií či originálním úhlem pohledu, jedná se o standardní politické a sociální dějiny dělnického hnutí. Kniha je ale zajímavá jako dobový „svědek“ současné německé historiografie a německého historického vědomí obecně.

V ediční řadě theorie.org nakladatelství Schmetterling vycházejí v přehledné a úsporné podobě knihy věnující se tématům jako jsou feminismus, internacionalismus, kritická sociologie práce, ale také například svazky věnované hnutí antifa či polyamorii. Hoffroggeho kniha zde vyšla poprvé v roce 2011. Autorovo zdůvodnění, proč knihu vydává znova po šesti letech, nám řekne mnoho o celkovém naladění knihy: obecně mítí na politicky aktivní jedince (ať už ve stranách, odborech nebo aktivistických kolektivech). Hoffrogge chce podle svých slov ožíváním politické paměti zdola „mobilizovat současný odpor“. K publikování druhého vydání se rozhodl z důvodu „narůstající hospodářské krize, která probouzí nové pochybnosti o kapitalismu“ a také nahrává současným úspěchům „nového populismu“ (s. 7).

Autor tedy hned v úvodu knihy čtenářům otevřeně říká, že se jedná o historiografii vyprodukovanou levicově smýšlejícím historikem. Ihned v úvodu také předesílá, že se bude věnovat pouze socialistické větvi dělnického hnutí a jiné, například křesťanskosociální nebo liberální proudy, nechá mimo sledované pole. Apriorní politické stanovisko autora může pro českého čtenáře, pro kterého je angažovaná historiografie spojená především s rigidní doktrínou prosovětského marx-leninismu, působit přinejmenším rušivě, na druhé straně musíme říct, že k tradici západoněmecké a obecně západoevropské sociální historiografie patří zaujímání politického stanoviska, a to i v samotném bádání. Například klasikové bielefeldských sociálních dějin Jürgen Kocka a Hans-Ulrich Wehler byli vždy otevření podporovatelé SPD.

Hoffroggeho kniha přesto nechce být (a ani není) pouze angažovaným přehledem dějin německého a rakouského dělnického hnutí do roku 1914. Autor vidí svůj příspěvek k poznání oboru ve spojování různých příběhů emancipace. Ač, jak Hoffrogge argumentuje, byly pro socialistické dělnické hnutí vždy centrální otázky sociální a třídního boje, nebyly to jediné problémy, se kterými se hnutí vypořádávalo: Sociální demokracie (i přes zpočátku antisemitské výpady jednotlivých členů) již v 19. století bojovala proti antisemitismu, nacionálnímu šovinismu a v Německé říši byla první politickou stranou, která se zasazovala

1 Helga GREBING, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert*, Berlin 2007.

o dekriminalizaci homosexuality či emancipaci žen. Hoffroggeův cíl je tak vyprávět společný narativ „různých sociálních bojů o emancipaci“ (s. 12).

Hoffrogge je především historik 20. století, jeho kniha tak působí poněkud nevyváženým dojmem. V prvních kapitolách do období revoluce 1848 řeší především tradiční problematiky: rozpad feudálně-cechovního systému, vznik námezdně pracovního vztahu a myšlenkové proudy inspirující socialismus industriálního věku. Tento příběh je doplněn biogramy pionýrů raného dělnického hnutí v Německu jako byli Wilhelm Weitling, Stephan Born, Ferdinand Lassalle a samozřejmě Karel Marx s Friedrichem Engelsem. Výklad ale zůstává na povrchu, čtenář se kromě výčtu raných dělnických organizací moc nedozví. Autorovy nesnáze při hledání narativu, se vyjevují při líčení událostí roku 1848, kde se Hoffrogge zabývá více vedoucími osobnostmi revoluce než samotnými dělnickými akcemi a analýzou jejich požadavků.

Od šedesátých let 19. století se výklad začíná více vybrušovat. Hoffrogge si všímá sociální základny dělnického hnutí, která se v tomto období přenesla z proletarizovaných řemeslníků na odborné dělníky (*Facharbeiter*) a uvádí na pravou míru některé často opakované omyly. Jako nejzásadnější v této části se mi jeví v různých přehledech dějin dělnického hnutí málo vídané Hoffroggeho precizní vysvětlení rozdílu mezi Lassallovým ADAV (*Allgemeiner deutscher Arbeiterverein*, založen 1863) a Bebelovou a Liebknechtovou SDAP (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei*), která byla ustanovena v durynském Eisenachu roku 1869. Obě předchůdkyně SPD (založena 1890) sice byly sloučeny na sjezdu v Gotě roku 1875, předchozí období však bylo charakteristické vzájemnými spory.

Bývá poukazováno na to, že třetí plochy byly způsobovány postojem k marxismu, resp. v této době spíše Marxovým tezím, a různou mírou „revolučnosti“ obou organizací: lassallovci měli být „reformisté“ a eisenášští „revolucionáři“. Počátky tohoto narativu jsou vysledovatelné již u německých leninistů přelomu 19. a 20. století. Petrifikovány pak byly ve východoněmecké historiografii. Západoněmecká tradice bádání, na kterou navazuje Hoffrogge, naopak upozorňuje, že mnohem více šlo o různé postoje k formování jednotného německého státu. Jihoněmecké státy byly obecně svobodnější a ostře se vyhraňovaly proti maloněmecké verzi spojení Německa pod patronátem Pruska a Hohenzollerů. Eisenášská strana měla více přívrženců mezi dělnickými spolky, které byly zpravidla strukturovány demokratičtěji na federalistickém základě a ne hierarchicky jako například ADAV. Hoffrogge správně poukazuje na to, že se na konci šedesátých let ještě nedá argumentovat konflikty způsobenými ideologickým štěpením, v této době se o něčem takovém v případě dělnictva ještě nedá hovořit (s. 67–71).

Od devadesátých let 19. století si je autor ve výkladu jistý: čtenáři už nepředkládá pouze základní mezníky německého dělnického hnutí, ale analyzuje různé problémy, které řešilo dělnické hnutí od znovunabytí legálního statusu po dvanácti letech zákazu činnosti. Kapitola věnovaná období 1890–1914 je také nejdelší. Kromě základních problematik, jako je dualita strany a odborového hnutí, přijetí marxismu sociální demokracií, internacionalismus, odmítnutí antisemitismu či sporu o revizionismus, autor velmi zdařile analyzuje diskurz o ženě v socialistickém hnutí a postoje k homosexualitě. August Bebel, předseda SPD v 90. letech a živoucí legenda socialistického hnutí byl například mezi

prvními čtyřmi signatáři petice směřované k říšskému sněmu roku 1897, jež požadovala dekriminalizaci homosexuality (s. 115).

Zásadním oddílem, kde Hoffrogge předkládá vlastní koncepci dějin dělnického hnutí a socialismu, je kapitola „Anspruch und Wirklichkeit einer Bewegung“. Podle Hoffroggeho byly socialismus a dělnické hnutí původně oddělené fenomény, které nabyly životnosti a trvanlivosti teprve svým spojením. Dělnické hnutí by bez socialismu zůstalo omezeno na lokální konflikty či stavovské identity a socialismus by bez patřičné sociální základny zůstal pouhou intelektuální hrou. Tento velký příběh Hoffrogge opět aktualizuje jako inspiraci pro dnešní boj „proti disciplinaci prací“.

Dávalo by smysl, kdyby zde kniha končila, tento pomyslný závěr nepostrádal pointu i jistou míru uměleckého a politického patosu. Autor (či snad nakladatel?) se však v novém vydání (1. vydání 2011) rovněž rozhodl připojit kapitolu o rakouském, resp. předlitavském dělnickém hnutí do roku 1914. To bylo dle mého názoru chybou. Kapitola působí jako pouhý přílepek. Hoffrogge se o komparaci obou jazykově německých dělnických hnutí ani příliš nesnaží. Vystačí si s občasnými telegrafickými poznámkami jako např., že se Německo po roce 1871 stalo národním státem, zatímco Habsburská monarchie zůstala až do svého konce impériem nebo že pro rakouské dělnictvo pozdní doby industrializace zůstalo německé dělnictvo předobrazem a vzorem (s. 200). Skutečnost, že tato kapitola v knize nemá co dělat, dokládá i autorova základní neznalost daného prostoru: za současné nástupce historických zemí Čech a Moravy označil Slovenskou a Českou republiku (s. 200).²

Kniha působí nevyváženým dojmem, ale občas v ní lze najít velmi silné momenty a badatelské perspektivy, které vzrůstají se české historiografické badání o dějinách sociálních hnutí zatím postrádá.

Jakub Raška

Marek ŠMÍD

Vatikán a italský fašismus 1922–1945

Praha, Triton 2018, 208 s., ISBN 978-80-7553-523-8.

Kniha Marka Šmída o vztahu Svatého stolce a italského fašismu je první částí plánované trilogie na téma komplikovaného poměru Vatikánu a tří totalitních režimů. Autor se církevními dějinám, speciálně dějinám Vatikánu a papežství, věnuje dlouhodobě, odbornou obec i veřejnost zaujala jeho kniha o papežských nunciích v Československu,¹ dobrý ohlas měla i jeho práce o zahraničně-politických strategiích Sv. stolce v době první světové války.²

2 „Die folgende Darstellung beschäftigt sich daher mit der nordwestlichen Reichshälfte diesseits des Flusses Leitha – dem ‚cisleithanischen‘ Österreich einschließlich Böhmen und Mähren, heute Tschechien und Slowakei.“

1 Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Brno 2015.

2 TÝŽ, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno 2015.

Zná nejen obsáhlou literaturu, ale i prostředí vatikánských archivů a samotného Vatikánu, což je pro tento typ výzkumu nesporně výhodou. Jak už název práce napovídá, nesoustředil se jen na formální mezistátní vazby, kniha není jen o vztahu Sv. stolce a fašistické Itálie, ale snaží se postihnout i ideové pozadí a dlouhodobé strategie obou aktérů, které jsou právě pro interpretaci vzájemných vztahů klíčové.

Marek Šmíd přistupuje k svému tématu na základě kombinace stávající literatury, se kterou se kriticky vypořádává, a vlastního archivního výzkumu. Autor v úvodu deklaruje, že mu jde o polemiku s kritikou pasivní politiky Vatikánu vůči italskému fašismu, ale že v rámci hledání optimálního středu hodlá polemizovat i s apologeticky laděným okruhem autorů, obhajujících podstatné prvky vatikánské politiky. Díky otevření vatikánských archivů a řadě nových pramených edic jsou materiály pro dané období už z velké části k dispozici.

Práce je logicky členěna na tři části. V první Šmíd provádí bilanci současného stavu poznání, vysvětluje strukturu a postup práce. Dvě kapitoly věnuje vysvětlení situace papežství na prahu 20. století a formování italského fašismu. Poté autor postupuje chronologicky, takže v druhé části pokrývá pontifikát papeže Pia XI., který se kryje s dobou fašistické vlády v Itálii do začátku druhé světové války. Třetí část knihy sleduje válečné období, které je spojeno s novým papežem Piem XII. Ten ale byl před tím už 9 let kardinálem státním sekretářem, takže nešlo o výraznou personální diskontinuitu. V dějinách katolické církve a především církevní politiky hrají vzhledem k formální i neformální pozici papežů výměny na této pozici zásadní roli. Konečně čtvrtá část knihy shrnuje výsledky zkoumání do hutných syntetických výpočtů.

K první části zdařilého popisu stavu papežství a církve na prahu 20. století lze učinit některé připomínky: např. církev neměla paradoxně zásadní problém s využitím techniky, takže se těžko mohla jevit jako „překážka nástupu moderní techniky“. Možnosti inovací jako rozhlas či vlak církevní představitelé objevili a využívali rychle. Stejně tak byli duchovní často první, kdo ve městě nebo ve vesnici měli na faře telefon, auto či motorku, o vysavači či holicím strojků nemluvě. Problém měla církev s duchem a myšlenkovým světem moderny, nikoliv s jejími technickými výtvarky.

Z charakteristiky italského fašismu je zjevné, v čem mohla být tato ideologie atraktivní pro vatikánské elity: především jí imponovala radikální kritika liberalismu a snaha o vytvoření režimu, který by odstranil antiklerikálně laděný politický systém sjednocené Itálie. Snaha najít východisko z chaosu doby po první světové válce se odráží už v tom, že po fašistickém převzetí moci papež Pius XI. vybídl italské biskupy ke zklidnění situace. Práce dobře ukazuje různé frakce v rámci Vatikánu: papež zůstal vůči novému režimu spíše ve střehu, zatímco vlivným kuriálním kardinálům se Mussolini jevil jako vhodná osobnost k překonání politické krize. Jako reakce na smířlivá gesta ze strany fašistů pak Vatikán odvolal proslulé *Non expedit*, kterým hned po sjednocení Itálie Pius IX. zapověděl katolíkům podílet se na budování nového státu. Šmíd zdařile zrekonstruoval obratnou Mussoliniho hru: střídání nátlaku a útoků, inscenaci, že jen on osobně musí chránit církev před hněvem lidu a fašistů, resp. okázalých gest přízně (křest Mussoliniho manželky a dětí) a podpory, při stálém zdůrazňování společného nepřítele v podobě socialismu a komunismu.

Portrét Mussoliniho možná mohl autor v knize umístit už dříve. Napsal ho živě a výstižně. Postrádám jen zmínku o jeho literárním zpracování Husova příběhu, o kterém navíc existuje česká monografie.³ Dobře zpracované jsou pasáže o uzavření lateránských dohod, které po skoro šedesáti letech vyřešily tzv. římskou otázku: Vatikán za velké finanční kompenzace a další ústupky akceptoval zánik církevního státu a Itálie souhlasila se vznikem městského státu Vatikán, ovšem rozlohou ve velmi minimalistickém provedení. Dojem z knihy kazí drobné redakční lupy, např. dvojí prakticky identické vyjádření statusu katolického náboženství v nové konstelaci v rozmezí 5 řádek na s. 62. Najdeme i některé formulační neobratnosti, např. na s. 66, kde mluví o tom, že nový státní sekretář Pacelli byl nejen vzezřením ale i „charakterem a intelektem“ „opakem“ svého předchůdce, aniž by autor vysvětlil, co tím míní. Rovněž se jeví zbytečné překládání názvů encyklik do češtiny, kde zvláště u latinsky psaných, ale nejen u nich, je zavedený úzus citovat latinský název.

Už dva roky po uzavření lateránských dohod vydal Sv. stolec encykliku *Non abbiamo bisogno* s kritikou řady prvků fašistického režimu, na první místě „pohanského klanění zbožštěnému státu“. Rozkol ovšem nebyl zásadní, ani definitivní, hned o rok později se papež s Mussolinim osobně setkal a vyznamenal ho. Zvláště po nástupu nacismu v Německu byla ve hře snaha neprovokovat Mussoliniho a nechat fašistický režim pro případnou koalici, která by Německo donutila respektovat poválečné uspořádání. Klíčové postavy vatikánské kurie proto zabránily ostřejší papežově reakci například na napadení křesťanské Etiopie italskou armádou v roce 1935. Kvalitně a vyváženě je zpracována i kapitola o sporu ohledně antijudaismu, antisemitismu a rasové otázky, kde nakonec nedošlo k vydání Piem XI. plánované a vlastně už finálně připravené encykliky, která měla veřejně a jednoznačně vymezit postoj katolické církve a otevřeně odsoudit všechny projevy rasismu a antisemitismu.

Třetí část knihy pokrývá vztahy mezi Vatikánem a fašistickou Itálií během druhé světové války. Dlouho dominovala snaha církve udržet Itálii mimo přímé zapojení do války na straně Německa. I proto nový papež Pius XII. jen velmi opatrně komentoval italská válečná dobrodružství při obsazení Albánie a spíše obecně vybízel k uchování míru. Po vstupu Itálie do války se vztahy Vatikánu s fašisty výrazně zhoršily. Vatikán byl těsně sledován, v mnoha aspektech života byl provoz vatikánského státu (dodávky vody, elektřiny a plynu) závislý na blahovůli italského státu. V dané situaci se politika Vatikánu soustředila na zmírňování válečných útrap, pomoc uprchlíkům, obětem spojeneckého bombardování a humanitární péči nejen o italské vojáky v zajateckých táborech. Ti mohli využívat různé sítě k informování příbuzných o osudech rodinných příslušníků. Odpovídajícím způsobem, kriticky a poučeně jsou v samostatné kapitole zpracovány rovněž různé formy pomoci židovské populaci Itálie po obsazení německou armádou.

V závěru autor konstatuje, že zatímco diplomatické aktivity Sv. stolce byly neúspěšné, jeho humanitární nasazení dosáhlo velkých úspěchů. Oficiální postoje představitelů Vatikánu nesly prvky tradičního antijudaismu, ale po mém soudu nikoliv moderního

3 Pavel HELÁN, *Duce a kacíř. Literární mládí Benita Mussoliniho a jeho kniha Jan Hus, muž pravdy*, Praha 2006.

rasového antisemitismu, jak uvádí autor. To je ale jistě věc debaty. Jen tuším, co autor myslí tím, že dvě teologické encykliky (*Mystici Corporis* a *Divino Afflante Spiritu*) vydané v roce 1943 „míří na těžká provinění nacismu a komunismu vůči křesťanství“. Nejspíše dluží čtenáři jasnější vysvětlení. Přes několik výhrad lze ocenit, že Šmídova kniha je první ucelená práce na dané téma v češtině navíc z pera českého historika, který zohledňuje kontext české historiografie. Často podceňovaným, ale důležitým prvkem práce jsou dobře promyšlené a kvalitní obrazové přílohy. Jako přílohu obsahuje kniha české znění Lateránských dohod. Odborná i širší čtenářská obec se právem může těšit na další dvě pokračování.

Tomáš Petráček

Jan MAŘICA

Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení

Brno, Masarykova univerzita 2018, 267 s., ISBN 978-80-210-9092-7.

Politicko-stranický systém meziválečné Československé republiky se vyznačoval velkou roztržitostí na nejrůznější ideově-sociální proudy: od radikální (komunistické) levice, přes širokou škálu levicových, liberálních a pravicových demokratických stran až po radikální (fašistickou) pravici. V tomto politickém spektru zaujímala místo také Československá národní demokracie. Vznikla na sklonku první světové války jako koncentrovaná národní opozice proti Rakousko-Uhersku s cílem dosáhnout samostatného československého státu. Tento záměr se jí za široké společenské podpory a ve spolupráci se socialistickými (sociální demokraté a národní socialisté) a občanskými stranami (agrárníci a částečně lidovci) podařilo dosáhnout. Vstupovala proto do mladé republiky se silnými pozicemi ve vládě a revolučním parlamentu.

Autor se na základě archivních pramenů, edic dokumentů, dobového tisku a základní literatury snaží o objektivní zobrazení dějin strany, jejich vnitřních organizačních mechanismů a působení v politickém systému Československa. Stranický archiv se jako primární pramen nedochoval, autor proto tento „nedostatek“ vyvažuje podrobným studiem v osobních archivech a pozůstalostech významných představitelů strany. Je třeba říci, že tohoto úkolu se zhostil úspěšně: získané poznatky umožňují podrobněji nahlédnout právě do „vnitřního života“ a organizačních mechanismů strany i do osobních vztahů, v politice tak důležitých.

Autor celkem logicky správně rozděluje samotný vývoj strany do několika etap. Především se jednalo o zakotvení strany do politického a společenského prostředí státu v letech 1918–1925. Strana se zpočátku profilovala jako strana elit, bezprostředně spojených nebo přímo reprezentujících průmyslové, podnikatelské a finanční struktury mladého státu. Česká veřejnost však ve vzniku republiky spatřovala splnění „hlavního úkolu“ strany a začala se poohlížet po jiných reprezentantech, kteří více reflektují jejich problémy. Předseda vlády, Karel Kramář, odjel ve snaze vstoupit do „světové politiky“ na mírovou konferenci do Paříže. Tam se však ostře střetl s tvrdou realitou, že nebyl brán jako rovnocenný partner pro vyjednávání, čehož naopak dosáhl pracovitý a pragmatický Edvard Beneš, podporovaný prezidentem T. G. Masarykem.

Po opadnutí krátkodobého nadšení ze získání státní samostatnosti, začaly v poválečné situaci převažovat sociální problémy každodenního života. Jejich řešení politicky obratněji navrhovali socialisté – znárodnění, a agráři – pozemková reforma. Potřebné a nakonec z dlouhodobého hlediska úspěšné reformy ministra financí Aloise Rašína svou tvrdostí poštvaly velkou část obyvatelstva, zejména středních a nižších sociálních vrstev, proti národní demokracii jako reprezentantovi „velkého kapitálu“. Všenárodní proklamace strany vyznívaly do prázdna. Projevilo se to tvrdou porážkou v obecních volbách 1919 a parlamentních volbách 1920. Vládu převzali socialisté a agráři ve spolupráci s pragmatickými lidovci. Národní demokracie skočila v opozici. Jako zásadní problém se projevila skutečnost, že voličskou základnu měla strana především v Čechách, zatímco v dalších oblastech státu nebyly volební výsledky nijak oslnivé. V zahraniční politice národní demokracie sice v duchu svého předáka a symbolu Karla Kramáře odmítala případné uznání nebo dohodu se sovětským Ruskem, později Sovětským svazem, i když na druhé straně se celkem oprávněně obávala případné dohody „bolševiků“ s ponížným Německem.

V letech 1926–1929 se národní demokracie vyhranila v klasickou pravicovou národní stranu. Jejím ústřední ideou byl nacionalismus na demokratickém základě. Stala se hlavním demokratickým protivníkem liberálně demokratického a sociálně reformního uskupení „Hrad“ v čele s prezidentem Tomášem G. Masarykem, které národní demokraté považovali za levicové. Současně se ostře vyhraňovala proti komunistickému hnutí i nacionalistickým, v podstatě protičeskoslovenským, hnutím Němců a Maďarů. Novým fenoménem na politické scéně se stal fašismus, zejména po převratu v Itálii roku 1922. Národní demokracie zpočátku částečně tolerovala fašistické skupiny ve svých řadách, protože vykonávaly „špinavou práci“ v „pouliční politice“. Do ní patřilo rozbíjení schůzí politických protivníků a nejružnější výtržnosti s politickým vyzněním, zejména v předvolebním období, které měly přitáhnout radikálně pravicové voliče. Oficiální vedení strany se však vždy od nich mohlo distancovat.

Nakonec fašistické skupiny, zejména po Gajdově aféře v roce 1926, stranu opustily a zakládaly vlastní organizace. Do určité míry se tím strana očistila od živlů, které mohly výrazně narušit její demokratický charakter. Mocenské ambice strany však stále přesahovaly voličskou a společenskou podporu strany, jak průběžně dokazovaly neuspokojivé volební výsledky. V otázkách zahraniční politiky státu, reprezentované E. Benešem, se strana vyhranila jako zásadní oponent Hradu.

Dosavadní politický kurz strany s odmítáním radikalismu a krajně pravicových hledisek, se projevil jako koaličně neefektivní. Národní demokracie se proto začala v letech 1930–1935 přiklánět více napravo politického spektra. Tento proces je spojen s rázným nástupem významného národohospodáře Františka Xavera Hodáče do vedení strany, jako místopředsedy a poslance, který nemilosrdně odstraňoval své protivníky. Jeho pozici upevňovaly také osobní kontakty s významnými podnikateli a bankéři první republiky. K. Kramář plnil spíše úlohu tradičního symbolu strany pro veřejnost. Stranou začaly proto zmítat vnitřní spory, motivované nejen politicky, ale také osobními nevraživostmi. O svůj vliv se přitom hlásila také nastupující „mladá generace“ straníků.

Složitost celé situace prohloubil nástup hospodářské krize a spory o její řešení. Tradiční vládnoucí strany v čele významným národohospodářem a finančníkem Karlem Englišem prosazovaly devaluaci měny, proti tomu se stavěla Živnostenská banka, propojená s vedením národní demokracie. Současně vyhrocené sociální problémy umožnily rozmach komunistického a fašistického hnutí a zejména německého nacionalismu v čele se sudetoněmeckou stranou. Vedení národní demokracie se pokusilo čelit vnitřním i vnějším problémům snahou o koncentraci české pravice pro nadcházející volby ustavením Národního sjednocení jako pragmatického volebního společenství pravicově demokratické Národní demokracie, fašizující Národní fronty a populisticko-demagogické Stříbrného Národní ligy.

Parlamentní volby v květnu 1935 přinesly ovšem velké zklamání, když zmíněné seskupení dostalo pouze několik desetin přes 5 %. Příčiny byly jasné: volební základna Národní demokracie, jako nesilnějšího člena Národního sjednocení, byla stále převážně v Čechách, zatímco slovenské nacionalistické voliče získali Hlinkovci, výsledky na Moravě byly slabé, situace byla jen o něco lepší na Podkarpatské Rusi. Celostátně však Národní sjednocení zcela propadlo. Kramář se stáhl do ústraní a Hodáč sám musel z volební porážky vyvodit osobní odpovědnost, když se odmítl stát poslancem. Potvrdila se prorocká slova, že takovým postupem, tedy spoluprací s fašisty a populisty, si strana odradí vzdělané a střední vrstvy, zatímco zradikalizované dělníky nezíská, protože se přiklání ke komunistům nebo fašistům.

Národní sjednocení se po volebním debaklu nacházelo ve složité situaci. Jeho postavení výmluvně ilustruje skutečnost, že po vytvoření „koncentrační“ vlády zůstalo v letech 1935–1937 v opozici vedle komunistické a sudetoněmecké strany. Ztratilo také finanční podporu Živnostenské banky a jako stále „národní“ strana se muselo vyrovnávat s výrazným nástupem sudetoněmeckého, revizionistického a iredentistického hnutí. Protivníkem nadále zůstávali komunisté. Národnímu sjednocení se nepodařilo výrazněji zviditelnit ani při prezidentských volbách v prosinci 1935, které po složitém a takticky vedeném vyjednávání přesvědčivě vyhrál E. Beneš jako kandidát Hradu.

V národní demokracii se potom rozhořel ostrý vnitropolitický zápas o další směřování. Vyhranila se dvě hlavní křídla: první „tradicionalistické“ (František Xaver Hodáč a František Ježek) usilovalo o návrat k demokratickým kořenům, druhé „ligistické“ chtělo pokračovat v pojetí Národního sjednocení s výraznějším prosazením se Jiřího Stříbrného do jeho čela. Obě křídla přitom usilovala o podporu stárnoucího K. Kramáře. Současně vystoupila do popředí také generace mladších politiků, kteří se chtěli výrazněji podílet na vedení strany, v jejich čele byl Ladislav Rašín. Nakonec v červnu 1937 zvítězilo „tradicionalistické“ křídlo. Nový program se hlásil k národním, vlasteneckým a demokratickým hodnotám s cílem bránit hranice a samostatnost ohroženého Československa. V březnu 1938 se Národní sjednocení stalo v osobě ministra F. Ježka členem vládní koalice, která se musela zabývat bezprostředním ohrožením národní nezávislosti a státní samostatnosti.

Při celkovém hodnocení publikace je možné konstatovat, že autor se dobře vyrovnal se složitou problematikou dějin Národní demokracie a Národního sjednocení. Především využitím pramenů z jiných zdrojů dokázal vyvážit již zmíněnou absenci stranického archivu. Podal vyvážený výklad mezi vnitřním vývojem strany a širšími politickými a společenskými poměry meziválečného Československa. Kniha je samozřejmě vybavena

poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury, fotografickými přílohami a jmenným rejstříkem. Představuje další přínos k poznání vývoje politického stranictví i celkových dějin první Československé republiky.

Petr Prokš

Jana VOBECKÁ

Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah

(Anglický překlad Robin Cassling.)

Budapest – New York, Central European University (CEU) Press 2013, 225 s.,

ISBN 978-615-5225-33-8.

Publikace Jany Vobecké o populačním vývoji a demografických procesech, jež proběhly v rámci židovské minority v Čechách v době od osvícenství až do nástupu nacismu v sousedním Německu, které vyústilo nakonec v šoa, je výsledkem několikaletého systematického výzkumu autorky, s jehož prvními výsledky měli čtenáři možnost se seznámit poprvé již v roce 2007.¹

Chronologický rámec publikace je tak vymezen nástupem Josefa II. na habsburský trůn v roce 1780 až počátkem třicátých let 20. století. Zahrnuje období sto padesáti let, charakterizovaných zásadními změnami, jež bezprostředně ovlivnily život židovského obyvatelstva v Českých zemích. Na jeho počátku stálo pozvolné pragmatické uvolňování restriktivních opatření, namířených vůči židovské populaci, Josefem II. Šlo nejen o zvýšení stávajícího počtu familiantských míst, ale i o postupné rozšíření spektra možností v podnikatelských aktivitách židů v oblasti provozování řemesel a živností, včetně provozování širokého spektra obchodních aktivit. Zásadním krokem panovníka bylo otevření přístupu ke vzdělání, včetně univerzitního. Na konci sledovaného období pak stojí vzrůstající antisemitismus, nástup nacismu, tedy ideologie, jejíž podstatnou součástí byla patologická nenávisť vůči židům.

Nebyly to však pouze změny v oblasti společensko-politické, ekonomické či kulturní, které charakterizují sledované období. Výrazně se proměnila i pramenná základna: přibýly především písemné výstupy, na jejichž základě lze sledovat strukturu obyvatelstva a její proměny, ať jde o sčítací operáty, zpracované na základě státem organizovaného sčítání obyvatelstva (včetně předchůdců těchto sčítání – soupisů obyvatelstva) či povinné vedení matrik židovského obyvatelstva od roku 1784. Díky těmto pramenům lze sledovat demografické procesy na mnohem exaktnější úrovni. A jsou to primárně výstupy z jednotlivých sčítání obyvatelstva, s nimiž i autorka pracovala a na jejichž základě sledovala

1 Jana VOBECKÁ, *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a v první třetině 20. století: společenské a hospodářské souvislosti*, Praha, 2007. Výzkum probíhal za podpory Hlávkovy nadace, práce pak byla vydána v rámci ediční řady Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.

židovskou populaci, analyzovala její strukturu, proměny počtu a další demografické ukazatele na pozadí výše zmíněných změn.

Leitmotivem knihy jsou otázky, proč to byli právě židé v Čechách, kdo představoval demografickou avantgardu, jaké byly příčiny nového charakteru populačního vývoje právě židovského obyvatelstva, který se začal, jak uvádí autorka, projevovat v rámci většinové populace běžněji až s třicetiletým zpožděním.

Úvodem publikace seznamuje J. Vobecká čtenáře v základním přehledu obecně s jednotlivými fázemi demografického vývoje, s hlavními teoriemi a výklady týkajícími se zásadních populačních změn, provázejících vývoj společnosti: charakteristický byl pokles porodnosti a úmrtnosti, snížení novorozenecké a kojenecké úmrtnosti a zvýšení naděje na dožití. Následující kapitoly jsou pak již věnovány analýze a interpretaci pramenů, vztahujících se k vlastní židovské populaci. Jim předchází nezbytné zasazení do širšího historického kontextu, stručný přehled hlavních mezníků v dějinách českých židů a základní vymezení právního rámce jejich postavení.

Pokud jde o hlavní zdroje dat pro sledování populačního vývoje, vycházela autorka jednak z již zmíněného sčítání obyvatelstva, charakterizujícího tuto skupinu populace z hlediska jeho počtu, struktury a rozmístění, jednak z pramenů týkajících se přirozené měny obyvatelstva (porodnost, sňatečnost, rozvodovost, úmrtnost a migrace). Autorka tedy pracovala především s primárními agregovanými daty, nikoli bezprostředně s písemnými archivními prameny (soutisky obyvatelstva, matriky apod.). V důsledku toho narážíme, zvláště pokud jde o údaje, získané z publikovaných soupisů židovského obyvatelstva (z let 1723/1724–1811), ale i ze soupisů veškerého obyvatelstva (viz níže) na mantinely, nespočítávající v jejich nízké či omezené důvěryhodnosti, ale v nekomplexnosti uváděných údajů. To poněkud relativizuje autorčiny závěry pro období zhruba do poloviny 19. století.

V soupisech židovských familiantů či jednotlivých židovských rodin je totiž uváděno pouze přítomné obyvatelstvo, pokud jde o děti, nejsou přirozeně evidována dítká zemřelá či nepřítomná (zcela stranou pozornosti – a to i u dalších pramenů – zůstaly děti mrtvě narozené), důsledně nejsou ale uváděny ani děti přítomné. V nejstarších soupisech z dvacátých let 17. století, ani v soupise z roku 1783 totiž mnohdy není uvedeno více než obecná informace, že familiant má děti, ale bez specifikování jejich počtu. Případně jsou exaktněji rozepsány pouze informace týkající se synů, nikoli však o dcerách, kde zpravidla absentuje informace o jejich počtu. Nejmladší soupisy let 1799 a 1811 obsahují pouze jména familiantů, nikoli již dalších členů rodin. Jediným komplexně zpracovaným soupisem (stranou zůstávají konskripce pražských židů), obsahujícím záznamy, týkající se celých rodin a nadto dochovaným pro všechny kraje, je tak soupis venkovských židovských rodin z roku 1793 (i ten však má své mantinely, neboť uvádí pouze informace týkající se přítomného obyvatelstva).

Kromě uvedených konskripcí speciálně židovského obyvatelstva pracovala autorka s údaji, získanými ze soupisů veškerého obyvatelstva (od roku 1754), jejichž vyhotovením byly pověřeny vrchnostenské úřady. Tyto soupisy obsahovaly v samostatné tabulce i informace týkající se obyvatelstva židovského. Zároveň byly uvedené soupisy publikovány tiskem ve statistických přehledech habsburské monarchie (1770 až 1776, 1828, 1831,

1834... 1851). Pro tyto konskripce platí totéž, co bylo zmíněno výše, a sice výhrada týkající se jejich nekomplexnosti. Nejpodstatnější je v této souvislosti absence informací, týkajících se nejmenších dětí – sčítány byly totiž děti až od dožitého jednoho roku věku.

Změna z hlediska výpovědní hodnoty pramenů nastala v roce 1857, kdy proběhlo první moderní sčítání obyvatelstva k jednomu dni, jak známe ze současnosti. Autorka si všímá, jakým způsobem bylo v těchto sčítacích operátech evidováno židovské obyvatelstvo, resp. jaká data, k němu se vztahující, jsou tu uváděna. Z hlediska definice osob židovského původu autorka vychází z v operátu uvedené náboženské příslušnosti, zaznamenané ve zdrojových podkladech.

J. Vobecká na základě získaných vstupních dat zpracovala neobyčejně detailní analýzu, týkající se židovského obyvatelstva v Čechách ve vymezeném období. Doprovodila ji ilustrativními grafy a tabulkami, a to nejen v komparaci s celkovou populací, ale pro dobu po vzniku Československa i ve srovnání s jednotlivými územními částmi republiky.

Vobecká sice, jak sama uvádí, pracovala zvláště pro starší období (ca do poloviny 19. století) s neúplnými daty, nicméně rekonstruovala časové řady a počítala demografické ukazatele bez ohledu na tento limitující faktor. Z hlediska metodologického se i přesto jedná o příkladný způsob zpracování dat pro demografickou analýzu. Vzhledem k již uvedeným omezením ale přirozeně vytane otázka, zda židovské obyvatelstvo v Čechách představovalo v titulu práce uvedenou avantgardu skutečně již na počátku sledovaného období či zda se jí stalo až v souvislosti s emancipačním procesem, tj. otevřením bran ghett v polovině 19. století.

Detailní studium archivních pramenů, matričních záznamů a především rekonstrukce rodin by nepochybně mohla přinést nejedno zajímavé zjištění a potvrzení či určitou revizi publikovaných závěrů. Odlišná situace nastala po roce 1848, kdy došlo ke zrušení restriktivních opatření, vystoupení z ghett vedlo k nebývalému rozšíření možností seberealizace i realizace židovského obyvatelstva ve společenském, hospodářském i kulturním životě. To vše pak nepochybně mělo vliv na další populační vývoj a následné demografické změny židovského obyvatelstva, jež v Čechách tendovalo k asimilaci, sekularizaci, pokud jde střední či vyšší střední třídu. A to bylo i hlavním důvodem, který stál za demografickými změnami v židovské populaci od poloviny 19. století (na základě sledovaných datových zdrojů) v Čechách, ale patrně i na Moravě či v moravské části Slezska, což by mohl potvrdit či vyvrátit demografický výzkum, realizovaný na obdobných základech jako je v předkládané práci, pokud jde o použití demografické postupy a metody.

Ivana Ebelová

Eduard NIŽŇANSKÝ

Politika antisemitismu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945

Banská Bystrica, Múzeum SNP 2016, 496 s., ISBN 978-80-89514-40-3.

O osudu Židů na Slovensku za válečného slovenského státu toho bylo napsáno již poměrně mnoho. Stačí připomenout dnes již klasickou práci Ivana Kamence *Po stopách tragédie*¹ či

1 Ivan KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991.

práci Ladislava Lipschera *Židia v Slovenskom štáte*, vydanou nejprve v roce 1980 německy, a později v roce 1992 i slovensky.² Práce Eduarda Nižňanského nicméně rozšiřuje naše znalosti, protože podává první přehledný a poměrně vyčerpávající obraz o antisemitismu na Slovensku a faktorech, které nakonec vedly k vyvezení většiny slovenských Židů do vyhlazovacích táborů. Navíc se ve vztahu k deportacím Židů ze Slovenska podrobně zabývá postojem obou největších slovenských církví (katolické a evangelické) a rozebírá také postoj většinové slovenské společnosti.

Nižňanského práce je rozdělena na vlastní text a edici 81 dokumentů. Dále obsahuje obrazovou přílohu, kde jsou mimo jiné reprodukovány dobové antižidovské plakáty a karikatury. Textová část je rozčleněna do několika kapitol. Autor nejprve zkoumá problém holokaustu v slovenské historiografii, kde velkou pozornost věnuje fenoménu, který označuje jako „slovenský revizionismus“. Na rozdíl od „klasického revizionismu“, který popírá existenci holokaustu, se slovenský revizionismus zaměřuje na pokusy exkullovat slovenskou vládu a především prezidenta Jozefa Tisa. Svádí veškerou zodpovědnost za vyvraždění slovenských židů pouze na nacistické Německo a částečně ještě na malou skupinu tzv. slovenských nacionálních socialistů kolem Vojtecha Tukey. Klasickými autory slovenského revizionismu byli v minulosti především exiloví historici Milan Stanislav Ďurica a František Vnuk, kteří po roce 1989 působili přímo na Slovensku a našli zde i několik epigonů. Nižňanský se kriticky vyrovnává s pracemi revizionistů jednak v úvodní kapitole, a pak ještě polemizuje s jejich názory i přímo na dalších místech textu, především v podkapitole o deportacích židů v roce 1942.

Práce dále podává stručný přehled o Židech na Slovensku před rokem 1938 a ukazuje, jak se tradiční antijudaismus postupně měnil v „moderní“ antisemitismus. Autor dále vysvětluje, jak se antisemitismus stal už v období autonomie Slovenska (6. října 1938 – 14. března 1939) integrální součástí politiky vládnoucí Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSLS). Příprava protizidovských opatření začala už v období autonomie. Po 14. březnu vláda přešla k jejich postupné realizaci, přičemž tempo se od podzimu 1940 stále zrychlovalo. Nižňanský proto rozdělil protizidovská opatření do několika etap.

První etapa byla přípravná a týká se období autonomie. Druhá trvala od vzniku státu do září 1940. Jejím cílem bylo „pouze“ vytlačit Židy z veřejných služeb a omezit jejich vliv a počet v hospodářském životě. Tato protizidovská opatření byla ještě relativně mírná, spočívala ve vyloučení ze státních a veřejných služeb, omezení počtu ve svobodných povoláních, nuceném výkupu půdy a tzv. dobrovolné arizaci (nuceném odprodeji podniků nebo jejich většinové účasti „arijským“ uchazečům). Židé byli na základě vládního nařízení č. 63/1939 Sl. z. v této fázi ještě částečně definováni na náboženském základě. Za Židy nebyly považovány osoby pokřtěné před 30. říjnem 1918. Ve třetí etapě (září 1940 – říjen 1942) se „řešení židovské otázky“ dostalo do rukou radikálů. Etapa začíná přijetím ústavního zákona z 3. září 1940 (č. 210/1940 Sl. z.), kterým vláda získala na rok plné moci k „úplnému vyřazení židů z hospodářského života“ a končí deportacemi ze Slovenska.

2 Ladislav LIPSCHER, *Die Juden im Slowakischen Staat 1939 – 1945*, München 1980; TÝŽ, *Židia v slovenskom štáte*, Bratislava 1992.

Během jednoho roku byli Židé zbaveni veškerého majetku i lidských práv a navíc od 9. září 1941, kdy byl schválen tzv. židovský kodex (vládní nařízení č. 198/1941 Sl. z.), začal být vůči nim uplatňován tzv. rasový princip podle německých norimberských zákonů. Nakonec na jaře 1942 po dohodě s Německem začalo jejich vyvážení do vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku.

Mezi 25. březnem, kdy odjel z Popradu první transport, a 20. říjnem, kdy byly transporty zastaveny, bylo takto ze Slovenska vyvezeno více než 58 000 Židů. Potom následovala čtvrtá etapa, kdy se deportace nekonaly; na Slovensku tak zůstávalo v relativním klidu asi 20 000 Židů. Poslední etapa nastala po potlačení Slovenského národního povstání, kdy bylo Slovensko obsazeno německou armádou. Během tohoto období bylo německými bezpečnostními složkami ze Slovenska deportováno dalších asi 11 500 Židů a nadto asi 1500 jich bylo povražděno přímo na Slovensku.

Autor přesvědčivě ukazuje, že holokaust na Slovensku byl především výsledkem politiky vládnoucí ľudácké garnitury, zatímco vliv nacionálně-socialistického Německa byl pouze nepřímý a přinejmenším až druhořadý. Slovenská vláda chtěla „jen“ zbavit Židy majetku, aby jím mohla sociálně uplácat slovenské uchazeče a rozšiřovat tak sociální základnu, o níž by se mohla opírat. Jenže jakmile byli Židé zbaveni majetku, stali se sociálním problémem, s nímž si vláda nevěděla rady. Proto ráda a bez nátlaku přijala na podzim 1941 německou nabídku na převzetí slovenských Židů a jejich osídlení „ve východních územích“, za což si říšská vláda účtovala „osídlovací poplatek“ 500 marek za osobu. Proto slovenská vláda nese za osud Židů plnou politickou odpovědnost.

Nižňanský se také podrobně zabývá okolnostmi přijetí ústavního zákona o vystěhování Židů z 15. května 1942 (č. 68/1942 Sl. z.), kterým byly na jedné straně legalizovány deportace, ale současně byl stanoven relativně široký okruh osob, které byly z deportací vyňaty (osoby pokřtěné před 14. březnem 1939, osoby žijící v platném manželství s „nežidem“, příslušníci určitých profesí, kterých byl na Slovensku nedostatek, osoby, kterým rezortní ministr jako nepostradatelným udělil výjimku, osoby, kterým udělil výjimku prezident republiky a jejich rodinní příslušníci).

V této souvislosti se autor zaměřil i na roli prezidenta Jozefa Tisa při deportacích Židů ze Slovenska v roce 1942. Tisovi apologeti totiž vytvořili mýtus o tom, že Tiso zachránil velký počet židů udělováním tzv. prezidentských výjimek, kterých údajně např. podle Milana S. Ďurici mělo být více než 9000, ba dokonce snad až 15 000 (!).³ Jde o zcela nepravdivé tvrzení, které bylo již dříve opakovaně vyvráceno domácími i zahraničními autory. Tiso deportace v projevu v Holíči 15. srpna 1942 vysloveně schválil a řekl, že protizidovské akce jsou plně v souladu s křesťanskou morálkou.

Pokud pak jde o tzv. prezidentské výjimky: židovský kodex skutečně umožňoval, aby prezident republiky udělil zcela nebo částečně výjimku z ustanovení kodexu a na takovou osobu se pak nepohlíželo jako na Žida. Nižňanský ale ukazuje, že výjimek nebylo uděleno více než tisíc, a to většinou Židům už delší dobu pokřtěným, nebo Židům žijícím

3 Viz Milan Stanislav ĎURICA, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 21, pozn. č. 77.

s nežidovským manželem či manželkou. Ani na jednu z těchto kategorií se deportace tak jako tak nevztahovaly. Je jasné, že především v případech už delší čas pokřtěných židů byl Tiso jako katolický kněz pod silným tlakem katolických biskupů a Vatikánu. Za vydání výjimky, která chránila celou rodinu, navíc stát vybíral vysoké poplatky. Bylo by ale vhodné dodat, že výjimky z protizidovských opatření nebyly slovenským specifickým, nacházíme je prakticky ve všech protizidovských kodexech té doby a dokonce i v samotném Německu (§ 7 prvního prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství ze 14. listopadu 1935, *Reichsgesetzblatt* I, s. 1146).

Nižňanského práce je velmi seriózní a po věcné stránce k ní není co dodat. Za přínosnou pak považuji edici dokumentů, kde jsou publikovány i četné, u nás doposud neznámé, materiály ze zahraničních archivů německých a rakouských a z archivu Yad Vashem v Jeruzalémě. (V této souvislosti je vhodné dodat, že Nižňanský se již dříve podílel na velké ediční řadě o holokaustu na Slovensku).

Snad jedinou připomínku by si zasloužila kapitola o tzv. slovenské revizionistické historiografii. Na s. 18–19 Nižňanský cituje v podstatě pouze práce Milana S. Ďurici a Františka Vnuka vydané po roce 1989 na Slovensku (výjimkou je Ďuricova práce *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*).⁴ Tyto práce jsou však jen opakováním a rozváděním tezí, které oba historici formulovali už mnohem dříve v exilu. Ty by měly být rozhodně zmíněny v širším měřítku a také by bylo vhodné podat genezi mýtu o vysokém počtu výjimek udělených Tisem. Základem je totiž už výše vzpomínaný kratší Ďuricův článek o Tisovi a židovské otázce z roku 1957,⁵ v němž se autor odvolal na údajné poválečné tvrzení posledního šéfredaktora deníku Slováč, který emigroval do USA, resp. na údajnou výpověď posledního slovenského ministra obrany Štefana Haššíka před Národním soudem. Ďuricův článek vyšel souběžně v roce 1957 také slovensky na pokračování v krajanských novinách *Jednota* a poté byl autorem různě obměňován a doplňován a překládán do dalších jazyků.⁶ Další revizionističtí publicisté údaje od Ďurici nekriticky přejali, čímž postupně vznikla poměrně rozsáhlá literatura.

Nižňanského práce je cenným příspěvkem k historiografii holokaustu.

Jan Rychlík

4 TÝŽ, *Slovenský podiel na európskej tragédii Židov*, Köln 1987.

5 TÝŽ, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*, Slovakia VII, 1957, č. 3–4, s. 1–22 (2. vyd. Padua 1964).

6 TÝŽ, *Dr. Jozef Tiso a problém Židov na Slovensku*, Jednota 1957, Middletown, Pa., LXVI, 1957, No. 3430–3432; LXVII, 1958, No. 3433, 3436 (Poznámka: Odkaz na tyto své práce uvádí sám Ďurica, a to hned na dvou místech: v pozn. 1 článku *Der slowakische Anteil and der Tragödie der europäischen Juden*, který byl publikován v roce 1984 v Mnichově /jde o separát z ročenky Slo-wakei, roč. 22, kterou vydával ústav Matúše Čarnáka v Mnichově/ a v Ďuricově studii *Slovakia During World War II. The Slovak Republic* ve sborníku Slovakia in the 19th and 20th Centuries, Toronto 1973, s. 182, pozn. 111); TÝŽ, *Het Slovakije van Mgr. Tiso en de nazistische Jodenver-volging (I, II.)*, Helmondse Courant, Helmond, 25. – 26. 1. 1962; TÝŽ, *La Republica Eslovaca y la tragedia de la judios europeos*, Buenos Aires 1957; TÝŽ, *Der slowakische Anteil an der Tragödie der europäischen Juden*, München 1984; TÝŽ, *The Slovak Involvement in the Tragedy of European Jews*, Abano Terme 1989; rozšířená verze viz TÝŽ, *Jozef Tiso a Židia*, 2. doplnené vydanie, Brati-slava 2008.

Jan HORSKÝ – Miroslav HROCH (eds.)

Sto let. Hodnota svobody nebo cena za nezávislost?

Praha, SLON 2018, 454 s., ISBN 978-80-7419-273-9.

K oslavám loňského výročí sta let od vzniku Československa nabídla akademická obec veřejnosti stovky článků a publikací. Vedle faktografických prací, zaměřených především na popis geneze Československa či jeho dílčích aspektů a hlavních politických protagonistů se objevovaly i texty, snažící se zachytit vnitřní a vnější příčiny a důsledky vzniku tohoto státu. Jednou z kolektivních prací, jež se pokouší o celistvější pohled na onen fenomén s jeho přesahy do dnešní doby, je i recenzovaný sborník.

Autoři stáli před otázkou, jak již tolikrát reflektované téma nově uchopit. Rozhodli se vymezit vůči dvěma tendencím, jež se hojně objevují v textech, zabývajících se novodobou českou potažmo československou identitou. Odmítli „národní flagelantství“, dnes oblíbenou kratochvíli laické veřejnosti, která se však většine historiků přičítá, zároveň však nechťeli ani jednostranně glorifikovat období první republiky.

V hledání odpovědi na stanovené téma, totiž fenomén národní svobody, její hodnoty (smyslu) a reality, považovali autoři za nosné objevovat nové paralely vnitřních a vnějších souvislostí spojených s těmito úkazy a procesy. Děje se tak v šířeji stanoveném časoprostoru, jež přispěvatelé neomezují na české země, ale spíše na střední Evropu či Evropu jako celek. Podobně formálně vymezují sledované období na sto let před a po hraničním roku 1918. Vhodným nástrojem pro práci byla autorům především analýza a synchronní i diachronní porovnávání geneze událostí s jejich konsekvencemi, a to s vědomým odstupem od nabízejících se představ analogických příčin obdobných procesů v různých společnostech.

Práce je velmi přehledně strukturována: po úvodní kapitole následuje deset příspěvků, jimž vždy předchází stručný medailonek o každém z přispěvatelů. Na závěr knihy je zařazeno shrnutí v anglickém jazyce, obsahující kompletně přeloženou úvodní kapitolu editorů Horského a Hrocha, ale také krátké představení podstatných myšlenek každého z příspěvků. Pozitivní je i přítomnost jmenného rejstříku na konci sborníku. Z důvodu omezeného rozsahu textu se zde nelze šíře věnovat všem příspěvkům. Více se zaměřím jen na ty autory, jejichž otázky, postřehy a vývody mě nejvíce zaujaly.

První stať napsal editor sborníku Jan Horský. Dovolím si ji označit za nejvíce konfrontační (což nepovažuji za negativum) ze všech zveřejněných. Autor se obírá pohledem na vůdčí osobnost prvního čs. odboje a následně prvního prezidenta republiky, T. G. Masaryka a jím protežovaný *ideál humanitní*, na možnosti (způsoby) a smysl jeho prosazování v určitém sociokulturním prostředí po naplnění státoprávních snah, ale klade si i otázkou jeho přesahu do dnešních dnů.

Horský nejprve seznamuje čtenáře s prostředím, analyzuje Masarykovy intence ke vstupu do řad čs. odboje, které zjevně nevycházely z národních (nacionalistických) popudů, nýbrž z mravních východisek, jak to Masaryk uvádí ve Světové revoluci. Autor dále píše o Masarykově pojetí českých dějin, slavné české otázce, stručně a věcně shrnuje její podstatu, rozebírá termíny „dějinný proces, národ, společnost“, obtížnost jejich definovatelnosti

a různé možnosti jejich pojmání. Na příkladu německého vzdělaného měšťanstva (Bildungsbürgertum) z přelomu 18. a 19. století se zabývá významem sociálního původu národní inteligence a možných paralel v Československu po roce 1918.

Obsahově nejdelší podkapitola textu je věnována poznámkám k Masarykovu „kulturně-politickému protestantismu“, jenž je jakousi latentní náboženskou formou, ukrývající se pod jeho ideály humanity. Autor již dříve formuloval otázku, zda u Masaryka nejsou etická východiska jen spoluutvářejícím faktorem v pokračujícím boji mezi reformací a katolickou církví, ztělesněnou habsburskou dynastií. To by stálo za rozpracování ve zvláštní studii.

V podkapitole Horský srovnává specifika Masarykova kulturně-politického protestantismu vůči německému kulturnímu protestantismu a zabývá se podstatou jeho „teologie“. Tu ilustruje v genezi vztahů s Českobratrskou církví evangelickou (ČCE), zejména s jejím výrazným představitelem Josefem Luklem Hromádkou. Ten měl prohlásit ideál humanitní za nikoliv křesťanský ideál, ale „etický realismus“. Je jen škoda, že se autor v přínosném pojednání omezil na vztahy s představiteli ČCE, neboť Masarykův sekularizační etický racionalismus podtrhuje i řada dalších pramenů.

Autor dále zkoumá přístup T. G. Masaryka k ideálu humanitnímu, který se stal dogmatickým, přímým „kritériem správnosti interpretace“ (s. 56). Masaryka zajímalo jen vědomé, morálnímu soudu podléhající jednání lidí. Tím podceňoval roli dějinně podmíněných kulturních vzorců v jejich usuzování a rozhodování. Jen proto mohl mylně předpokládat, že ideál humanitní byl lidem přijat, přitom jím zůstal spíše akceptován. Dle Horského mohla tato záměna vést až ve vyprázdnění či znetvoření daného ideálu, jenž poté byl nahrazen myšlením jiným, dost možná i zcela opačným.

S pojetím Masaryka, prosazujícího humanitní ideál vhod či nevhod však kontrastuje pozice za války, kdy etické teze očividně ustoupily do pozadí. Autor to v dřívější části textu sám akcentoval v odkazu na prohraného historika Jaroslava Werstadta. Příklad jinak bezesporu důsledného Werstadta, interpretujícího *ex post* Masarykův odklon od humanitních ideálů jako dočasnou proměnu realisty v romantického nacionalistu, však nepovažují za příliš nosný.

Vhodnějším se mi jeví autorem „záměrně vyhocený“ pracovní závěr, že pro Masaryka byl samostatný stát nikoliv cílem, ale prostředkem k ideálu humanity (stát jako vehikulum myšlenek). Takový ideál může být ve státě prosazován snad i malou částí inteligence, většinou občanů přitom nemusí být nutně pochopen a vnitřně přijat, stačí, když je akceptován.

Horský v průběhu studie sleduje přesah nahlížených jevů a explicitně zdůrazňuje obavy před tím, že zatímco dříve sdílela veřejnost Masarykův postoj k nutnosti rozpadu monarchie, bránící naplnění humanitního ideálu, chce dnes část společnosti, již autor považuje za extremistickou (uvádí až 20% voličů), vystoupit z Evropské unie, aby tyto ideály nemusely být naplňovány. Táže se, zda stát, který přestal šířit mravní hodnoty a vzdal se liberálně-demokratického zřízení, „nevykročil na stezku zla?“ Horský závěrem radí, abychom si neabsolutizovali stát jako jediné dobro, ale po vzoru Masaryka k němu přistupovali spíše jako ke zprostředkovateli určitých hodnot, zásad, mravních dober.

Autorův pohled na danou problematiku se však zdá být nedomyšleným. Odvrhne-li národní stát mravní dobra a zůstane pouze hodnotou sám o sobě, může se zvrhnout v totalitu, odkud však pramení jistota, že nadnárodní společenství tento kalich mine? Jak můžeme vyloučit, že Evropskou unii, funguje-li skutečně na liberálně-demokratických principech (o čemž mnozí pochybují), nemůže takový osud postihnout? Bylo by také velkou chybou omezovat se pouze na příklady „populistů“ srovnávajících EU s nacistickou Třetí říší, neboť řada kritiků, mezi něž se řadí i většina britských voličů, akcentuje (ať právem či neprávem) právě její nedemokratičnost.

Druhý z editorů sborníku, Miroslav Hroch, se na podkladě celoevropských souvislostí pokouší poodhalit, jaký význam (místo a úlohu) měla myšlenka národní nezávislosti během procesu utváření moderních národů a kdy se vůbec tento rys objevuje u jednotlivých národně-konsolidačních hnutí. Definuje přitom základní pojmy a vývojové fáze národního hnutí, z něhož se za vhodných podmínek může etablovat národní stát. Nastiňuje také problematičnost užití zdánlivě synonymních pojmů jako je nezávislost, samostatnost, svébytnost, sebeurčení či státnost v dobovém kontextu a jejich výskyt v historii evropských dějinných celků. Zdůrazňuje, že při hledání příčin státoprávních požadavků národních hnutí je třeba mít na zřeteli nikoliv pouze národ jako sociální skupinu lidí sledujících uskutečnění subjektivních cílů, ale také národ jako abstraktní hodnotu, kulturně-hodnotovou pospolitost sdílející určité společné rysy.

Hroch se dále věnuje otázce legitimacy národních států z hlediska jejich práva na sebeurčení a analyzuje společenské vrstvy především v českých zemích před válkou, aby se pokusil nalézt alespoň potencionální zájmy těchto skupin na vzniku samostatného státu. Dále také rozebírá a kategorizuje postupy, jež vedly k utváření novodobých národních států v Evropě. Odmítá, že by vznik státu byl pouhým důsledkem mocenských zájmů, neboť toto tvrzení vychází z omezení národa na pouhou sociální skupinu lidí sledujících osobní zájmy, nicméně k otázce nevyhnutelnosti státoprávního požadavku v poslední fázi národního hnutí podotýká, že k úspěšnému etablování je nakonec vždy zapotřebí souhlasu zainteresovaných mocností.

Autor stati spatřuje v genezi národních států cílevědomý proces, v jehož pozadí se uplatnily vzdělané elity. Přímý požadavek byl většinou formulován až v poslední fázi procesu, kdy již národní hnutí nabylo masového rozsahu, svou roli však hrálo i historické vědomí. Zatímco se postupně prosadila myšlenka autonomie, požadavek národního státu se často objevil až mnohem později či vůbec ne. Obecně platí, že účastníci národních hnutí kladli legitimitu boje za národní stát nad právní legalitu, neboť snaha malých národů o vlastní státoprávnost šla vždy proti zájmům velkých mnohonárodnostních monarchií.

Hrochův komparační pohled na genezi národních hnutí v Evropě je bezesporu zajímavým příspěvkem, do budoucna by však jistě bylo přínosné, kdyby on sám či jiný autor věnoval pozornost obdobným procesům u neevropských dějinných celků a podtrhl či vyvrátil nosnost daných konceptů také na jejich příkladu.

Daniela Tinková rozebírá vztah mezi českým osvícenstvím a obrozením v kontextu s německým národním hnutím v epoše osvícenství a romantismu, kde si všímá prvku lidové osvěty (Volksaufklärung) a s ním spojeného procesu vernakularizace a jeho dopadů na

české národní hnutí. Rolí expertů a jejich významu při vzniku a budování čs. státu se ve sborníku zabývá Milan Hlavačka. Ekonomický pohled na vznik Československa nabídla Antonie Doležalová. Její práce je přínosná i díky přiblížení myšlenek českých předválečných národohospodářských myslitelů.

Slovenský podíl na genezi společného státu reflektuje text Romana Holce. Krom očekávaného rozboru slovenské stopy se zdá být velmi podnětnou podkapitola věnující se paralelám mezi irským revolučním bojem a čs. odbojem za války. V dalším textu se Stanislav Holubec zaměřuje na styčné body mezi marxismem a nacionalismem, analyzuje rozdílné pojetí národa u hlavních marxistických ideologů i následný praktický vývoj v přístupu k udělování autonomií národům.

Církevní historik Jaroslav Šebek čtivě seznamuje čtenáře se specifickými postoji českého katolicismu vůči národnímu hnutí před válkou i pozdější reakcí na sekularizační a protikatolické vystupování čs. vládnoucí garnitury. Na fenomén antisemitismu a jeho proměn v důsledku rozpadu starých monarchií se zaměřila Blanka Soukupová. Hodnotí dané projevy v Československu jako nejmírnější ze všech nástupnických států, stereotypizace Židů však zůstala hluboce zakořeněna i v nové republice.

Poslední příspěvek pochází z pera Pavla Koláře, který se zamýšlí nad významem státní moci a násilí v dějinách. Neakcentuje však genezi Československa, pohybuje se spíše v současném evropském časoprostoru a reflektuje vývoj v badatelských přístupech po roce 1989, především trend globálních a transnacionálních dějin či fenomén „renacionalizace dějin“. Autor považuje za pozitivum, že tradiční mocenské nástroje národních států mohou globalizační procesy také podporovat, jako se stalo při záchraně krachujících bank národními státy během finanční krize roku 2008. Navíc si (podobně jako Antonie Doležalová) všímá, že národní státy, jež měly vlivem globalizace postupně oslabovat, nemizí. Utvářejí se dokonce nové menší státy, jdoucí tak proti logice hospodářské integrace.

Sborník jako celek není kompaktním dílem, ale právě rozdílnost v zaměření přispěvatelů, kteří většinou nejsou „čistými“ historiky, dopomohla k uvedení geneze Československa do širších socio-kulturně-ekonomických souvislostí jak doma, tak ve vztahu k celoevropským společenským změnám. Právě originální a leckdy i rozporné interpretace otevírají prostor k širší diskusi a dávají pozitivní podnět k utváření nových přístupů k pojmání Československa a jeho hodnot. V tom také spatřuji hlavní přínos práce, byť je třeba dodat, že nabízená suma pohledů není ani zdaleka konečnou.

Adam Vaňhara

Polly LOHMANN (Hg.)

Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2018, 330 s., ISBN 978-3-515-12204-7.

Zamýšlíme-li se nad nesmírně zajímavou publikací *Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs*, je třeba podívat se na její téma v poněkud širších souvislostech. Graffiti, považujeme-li za ně neoficiální výtvarný projev ve veřejném

prostoru, ztvárněný rytím, psaním, malbou či dalšími technikami, provázejí společnost již od pravěku. Jsou součástí historických i současných krajin (graffiti jako street art i street art v širším slova smyslu), především v prostoru lidských sídel, později výrazně v městském osídlení a zprostředkovávají často kritické myšlenky a názory, ale také pocity a dojmy svých tvůrců; jsou výrazem jejich sebe prezentace. Je možné je zkoumat z hlediska jejich obsahu, který odráží subjektivní i obecné myšlení tehdejších obyvatel a jejich mentalitu, ale také jako krajino tvorný prvek, vytvořený člověkem na určitém konkrétním místě a v určitých situacích.

Stále častěji se graffiti stává předmětem zájmu různých vědeckých disciplín; je srovnáváno s „tradičním“ uměním a konfrontováno s povědomím o graffiti jako formě street artu, jako způsobu výzdoby veřejného prostoru či naopak jeho poškozování. Soudobé graffiti, pohybu jící se z hlediska jeho posuzovatelů, obdivovatelů i kritiků mezi dvěma extrémy, moderním uměním a vandalismem, má své osobnosti, rozpoznatelné nejen podpisy a osobními symboly, ale také specifickým rukopisem tvůrců. Je však v mnoha případech rovněž zcela anonymní. Sociální síť přispívá k šíření obliby tohoto výtvarného projevu, směřujícího mnohdy od amatérismu k sofistikované tvorbě. Tematikou graffiti se zabývají odborné publikace a studie, tištěné i internetové.¹

Historické graffiti je rovněž z velké zčásti autorsky neidentifikovatelné, nese však v sobě myšlenkový náboj a poselství minulosti. Stává se stále více předmětem vědeckého bádání jako specifická forma kulturního dědictví. Anglický historik Andrew Hann z Centra urbánní historie na univerzitě v Leicesteru (Centre for Urban History, University of Leicester) k tomuto tématu konstatoval: „Virtually all our sites have some form of graffiti, you go round any historic site, particularly a ruined one, and you 'll discover graffiti everywhere.“²

Publikace *Historische Graffiti als Quellen* skýtá pohled na jedinečný soubor převážně evropských historických graffiti. Je výsledkem stejnojmenné konference, která se konala 20.–22. dubna 2017 v Institutu klasické archeologie univerzity v Mnichově (Institut für Klassische Archäologie der Ludwig-Maximilians-Universität München).³ Obsahuje třináct příspěvků, věnovaných převážně graffiti období antiky a středověku, méně obdobím mladším. Práci připravila k vydání Polly Lohmann z Institutu klasické archeologie na univerzitě v Heidelbergu (Institut für Klassische Archäologie, Universität Heidelberg), autorsky rovněž zpracovala úvodní vstup k tématu a kapitolu o graffiti v Pompejích.

K období starověku se váží práce již jmenované Polly Lohmann, dále Julie Dorothei Preisigke, Korduly Gostenčnik a Angelose Chaniotise. Středověká graffiti s přechodem do raného novověku jsou předmětem bádání Ulrike Heckner, Thomase Wozniaka, Romedia Schmitz-Essera, Simona Dietricha a Detleva Kraacka (časově rozsáhlejší období výskytu

1 Z tištěných prací např. Rafael SCHACTER, *The World Atlas of Street Art and Graffiti*, London 2013, 2017; Anna WACŁAWEK, *Graffiti and Street Art*, London 2011.

2 *The Long Forgotten History of Graffiti in England*, on-line, <https://artsandculture.google.com/theme/cwIydyT4VMGFIQ>, (25. 4. 2019).

3 Conference report: *Historical graffiti as sources. Methods and perspectives of a young research area*, 20.–22. 4. 2017 Munich, on-line, dostupné z: H-Soz-Kult, 11. 05. 2017, www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7170 (25. 4. 2019). Srov též *Historische Graffiti*, on line, <https://historischegraffiti.wordpress.com> (25. 4. 2019).

graffiti). Ulrike Götz a Daniel Schulz se posunuli do období od 18. století, do druhé světové války spadá příspěvek Wernera Junga.

V úvodní kapitole (*Warum sich eigentlich mit historischen Graffiti beschäftigen - und was sind Graffiti überhaupt?*) Polly Lohmann charakterizovala problematiku graffiti jako písemných uměleckých artefaktů. Konstatovala, že konference a následná publikace je výsledkem zvyšujícího se zájmu o graffiti a jejich analýzu. Poukázala na nedávné konferenční aktivity evropské i mimoevropské, zabývající se touto tematikou a na existenci graffiti napříč staletími jako přetrvávající fenomén ve veřejném i intimním prostoru. Formulovala zásadní otázky, kladené v diskusích k fenoménu graffiti: Kde je nalézáme? Na zdech budov od významných turistických památek přes romantická místa ke školním lavicím až po veřejné toalety... Co jsou (historické) graffiti? Texty, slova, písmena, číslice, symboly, obrázky, ornamenty, vytvořené s určitým posláním – sebe prezentací, varováním, vzpomínkou, humorem, jako vzkaz nebo upozornění, jako výraz zoufalství apod. Tato poměrně jednoduchá definice se pak v dalších příspěvcích otevírá, rozšiřuje a konkretizuje při popisu a analýze graffiti s využitím řady interdisciplinárních přístupů a metod, v první řadě paleografie, dějin umění aj. Součástí analýzy kromě samotného obsahu a formy jeho vyjádření je také problematika datace, geologická a biologická struktura graffiti a technologický a technický rozbor materiálu (ploch, kde jsou graffiti umístěna i graffiti samotných, tzn. druhy barev, typy štětců, rydel aj.). Jedná se i o jejich uchování jako uměleckého díla s pečlivou a podrobnou dokumentací. K zásadním otázkám patří dle Polly Lohmann rovněž důvod, proč se graffiti zabývat. Tímto důvodem je především výpovědní hodnota graffiti, pokud se jejím prostřednictvím podaří vysvětlit svědectví o mentalitě, postojích, prožitcích a sociálním postavení autorů. Následně pak hodnota výtvarná a dle mého názoru i krajinotvorná. Zapojení graffiti do kulturních dějin společnosti s přihlédnutím k individualismu a osobnostním rysům jejich tvůrců je nesporné.

Julia Dorothea Preisigke (*Graffiti an ägyptischen Tempeln: Belege für den Zugang der Bevölkerung zu den Tempeln und das Problem ihrer Datierung*) se zaměřila na graffiti v egyptských chrámech z období od 7. století př. n. l. do 4. století naší éry jako pramen k odkrytí sociální struktury návštěvníků chrámů a poukázala na obtíže při datování graffiti. Zabývala se rovněž otázkou, komu byly „vzkazy“ prostřednictvím graffiti určené. Na připojené mapce starověkého Egypta vyznačila chrámy, ve kterých byla graffiti zkoumána. Polly Lohmann (*„Wer da liest, ist doof.“ Materialität und agency pompejanischer Graffiti*) analyzovala graffiti ve zničených Pompejích, kterých se dochovalo kolem šesti tisíc na zdech veřejných i soukromých budov. Mezi graffiti se vyskytovaly i texty, komentující často vtipně a se smyslem pro satiru každodennost života v Pompejích před jejich zkázou. Kordula Gostenčnik (*Die Händlergraffiti aus der frührömischen Stadt „Alt-Virunum“ aus den Magdalensberg in Kärnten*) představila graffiti v antickém městě na Magdalensbergu (*Štalenska gora*) z keltského a raně římského období v dnešních Korutanech. Obsah graffiti interpretovala jako pramen k dějinám obchodu, zejména železnými výrobky, ve východních Alpách. Angelos Chaniotis (*Alltagsskizzen aus Aphrodisias*) považuje za jedno z nejvýznamnějších míst, kde se historická graffiti nalézají, kromě Efesu a Smyrny také Afrodisias v turecké Malé Asii. V kapitole se zabývá mimo jiné širokou obsahovou škálou

témat, k nimž patřily soukromé dopisy, náboženské symboly, modlitby, ale i obscénní texty nebo sebe prezentace gladiátorů.

Časový posun do období středověku zahájil příspěvek Ulrike Heckner (*Spätgotische Handwerkergraffiti in der ehemaligen Klosterkirche St. Katharina in Wenau /Kreis Düren/*), sledující pět století stará graffiti tamějších řemeslníků v kostele sv. Kateřiny v německém Langerwehe-Wenau poblíž Cách. Thomas Wozniak (*Ritter, Reiter und Bewaffnete im Kontext mittelalterlichen Graffiti*) sledoval graffiti, zobrazující prvky rytířské kultury v různých evropských zemích, dochované především v církevních stavbách, na hradech a zámcích. Romedio Schmitz-Esser (*Tiroler Graffiti als Quellen zur Sozialgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*) podrobil studiu graffiti v Tyrolsku jako pramen sociálních dějin pozdního středověku a počátků raného novověku. Simon Dietrich (*Die spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Graffiti in der Marburger Elisabethkirche – Befund, methodische Herausforderungen und Quellenwert*) sledoval více než tisícovku graffiti v kostele sv. Alžběty v Marburgu v přibližně stejném období jako Schmitz-Esser. K velké skupině autorů graffiti patřili studenti univerzity v Marburgu, založené roku 1527. Detlev Kraack (*Adlige und Patrizier auf Reisen: Graffiti des 14.–16. Jahrhunderts*) se věnoval širšímu časovému období, posuzoval graffiti, zobrazující znaky šlechty a bohatého patriciátu ze 14. až 16. století, především při poutních cestách do Svaté země, Santiaga de Compostella apod.

Ulrike Götz („*Nomina stultorum...*“: *Graffiti des 18. Jahrhunderts im Karzer der ehemaligen bischöflichen Hochschule in Freising*) analyzovala graffiti studentů biskupské akademie ve Freisingu z let 1740–1770. Od 18. století téměř do současnosti studoval historická graffiti Daniel Schulz (*Sprechende Wände. Graffiti aus dem Schloss Ludwigsburg*). Graffiti z let 1716–2006 se týkala převážně každodennosti zámeckého života a jejich obsah, umělecká a výpovědní hodnota je velmi rozdílná. Autor se tématu věnoval rovněž ve své disertační práci.

Werner Jung (*Zeugniss der Opfer. Häftlingsgraffiti im Kölner Gestapogefängnis*) otevřel ve své kapitole problematiku bolestných výpovědí osob, vězněných gestapem v Kolíně nad Rýnem (v současné době je v tzv. EL–DE budově památník, dokumentující jejich tragické osudy). „Meine allerliebste Mutter, ich Wünsche, ich könnte bei dir sein“, zní úryvek z textů, jejichž ukázky kapitola na straně 288 recenzované publikace obsahuje. V tomto případě jsou graffiti cenným pramenem pro poznání utrpení obětí nacismu i konkrétních poměrů v kolínském vězení.

Jednotlivé studie (kapitoly) provází značný počet ilustrací, které výklad o graffiti dokumentují; dané téma by se samozřejmě bez názorných vyobrazení neobešlo. Patří mezi ně fotografie dochovaných graffiti, plánky a půdorysy prostor, kde byla graffiti nalezena, překreslená graffiti včetně podpisů autorů, přepsané texty, tabulky a grafy. Bibliografie v závěru knihy podává obsáhlý přehled souvisejících titulů, které inspirují badatele k hledání nových témat. Publikace jako celek představuje významný příspěvek do mozaiky výzkumu historických graffiti, faktografický i metodologický. Je třeba ocenit především analytickou povahu sond v jednotlivých kapitolách, zastřešenou úvodní teoreticko-metodologickou studií k problematice historických graffiti jako projevu lidské individuality ve společnosti, jejich prožitků a osudů. Nabízí se otázka, zda soudobá graffiti, jejichž vznik sahá do

šedesátých let 20. století do Spojených států amerických, mohou být považována za obdobná svědectví k mentálním a kulturním dějinám společnosti i k dalším oblastem jejího života podobně jako graffiti historická.

Eva Semotanová

Małgorzata PAKIER – Joanna WAWRZYŃIAK (edd.)

Memory and change in Europe: Eastern Perspectives

New York – Oxford, Berghahn 2016, 388 s., ISBN 978-1-78238-929-3,

ISBN 978-1-78533-816-8.

Studia paměti jsou velice rozvinutou disciplínou, která má své klasiky, kontroverze, a dynamiku vývoje. Zejména v post-socialistické Evropě zažívají paměťová studia po roce 2000 nesmírnou popularitu a stávají se jedním z nejčastěji probíraných témat v historiografii. Otázka paměti hraje také významnou roli v evropské integraci: hovoří se o evropeizaci paměti, rozdílná paměť bývá považována za faktor rozdělující Západ a Východ Evropy, probíhají tzv. paměťové války, které někdy přerůstají i ve války skutečné. Těmito otázkami se zabývá kniha *Paměť a změna v Evropě: Východní perspektivy*. Ze sedmnácti autorů pocházejí čtyři ze Západu (dva anglofonní a dva Němci). Jako obvykle platí pravidlo, že ze Západu přicházející klasické obory přispívají esejistickými příspěvky, které tvoří úvodní sekci knihy (v tomto případě Aleida Assmanová a poněkud zbytečná předmluva Jeffreyho Olicka). Třináct autorů pochází především z Polska a dalších zemí regionu (dva Ukrajina, jeden Rumunsko a jeden Bulharsko). Není překvapivé, že mnozí z autorů této publikace mají mezinárodní biografie. Nadpoloviční zastoupení žen možná vypovídá něco o blízkosti *memory studies* kulturalistickým přístupům. Tím se tato disciplína podobá jiným historiografickým podoborům silně reprezentovaným badatelkami, vedle nepřekvapivých *gender studies*, dějin těla a sexuality např. také judaistika.

V knize se objevuje několik ústředních otázek: Je východní Evropa regionem přetíženým pamětí na rozdíl od Evropy západní? Existuje něco jako východoevropská paměť? Nakolik můžeme hovořit o nacionalizaci a transnacionalizaci, pluralizaci, evropeizaci, globalizaci paměti? Je tu otázka holocaustu a konečně otázka paměti fašismu a komunismu. Úvodní esej klasičky oboru Aleidy Assmann, vhodně doplňuje práce předního polského konzervativního historika Andrzeje Nowaka. Liberálně orientovaná Assmannová je ohledně vývoje evropské paměti v zásadě optimistická. Argumentuje, že se tradiční národní narativy mění v inkluzivní perspektivu, otevřenou menšinovým skupinám a že nastává přechod od monologizace k dialogizaci paměti. Tak vzniká společná evropská paměť.

Naopak Nowak vidí opačný trend. Podle něj přichází ze shora a z hlavních zemí evropského Západu organizovaná evropská paměť, která vytlačuje paměti alternativní a také paměti východních národů EU. Teoreticky zaměřený je také příspěvek Kaji Kazmierske, který se zabývá vztahem mezi individuální a kolektivní pamětí ve východní Evropě a ukazuje jejich vzájemné ovlivňování. Do dějin konceptů lze zařadit příspěvek Macieje Górnyho a Kornelie Kończal, kteří sledují rozšíření francouzského pojmu *lieu de*

mémoire do východní Evropy. Podle nich byl tento koncept v našem regionu de facto používán již od šedesátých let 20. století, aniž by se takto nazýval. Rozšíření pojmu do střední Evropy po roce 2000 přispělo především k jeho transnacionalizaci (např. projekty polsko-německých a česko-německých míst paměti).

Rada příspěvků se zabývá holocaustem. Slavomir Kapralski porovnává vzpomínání na židovský a romský holocaust ve východní a západní Evropě, a argumentuje, že neexistují jeho různé paměti na Východě a na Západě. V obou částech Evropy bylo jejich zamlčování vystřídáno připomínáním, pouze východní Evropa je v tomto trendu opožděná. Připomínání romského holocaustu je pochopitelně častější na východě, ale spíše rozděluje romskou komunitu: jedna část romských aktivistů se pokouší vytvořit ze sebe sama oběti na stejné úrovni jako židé, zatímco druhá usiluje o jiná témata v politice romství a holocaust je pro ni relativně podružný.

Joanna Beata Michlic ukazuje dvě fáze východoevropského připomínání holocaustu po roce 1989: odděluje epochu komunistického zamlčování a zobrazování holocaustu jako zločinu nacistů a fázi zobrazování holocaustu jako zločinu, spoluorganizovaného domácími obyvateli (debata o Jedwabnem). Příspěvek Jaceka Chromaczynskiho a Piotra Trojańskiho spojuje paměť holocaustu resp. Osvětimi s Katyní. Jejich srovnávání se těší v polské paměti stále oblibě a představuje jeden z argumentů pro obhajobu teorie totalitarismu ve veřejných debatách. Paměť druhé národnostní skupiny, která po válce zmizela ze středovýchodní Evropy, Němců, se zabývá i Mathias Weber. Vytváření společné „evropské“ paměti Němců a Poláků o tomto problému je pro něj jedním z příkladů úspěšného polsko-německého smířování.

Další příspěvky se zabývají rusko-ukrajinskými vztahy, zejména časy stalinismu a druhou světovou válkou. Příspěvek Tatiany Zhurzhenko zabývá komemorací druhé světové války v Charkově a Belgorodu, tedy měst, ležících na obou stranách dnešní ukrajinsko-ruské hranice. Na ruské straně existuje v zásadě kontinuita se sovětským vzpomínáním, a hlavní změnou posledních dvaceti let je, že velká vlastenecká válka je porušována a že v jejím připomínání hraje větší roli pravoslavná církev. Naopak na ukrajinské straně hranice je válka předmětem politických konfliktů, kde se střetává ruská a ukrajinská interpretace. Zhurzhenko ukazuje, jak byl po roce 1991 příběh Ukrajinců, podílejících se s ostatními národy SSSR na vítězství nad fašismem, doplněn příběhem Ukrajinců, terorizovaných za druhé světové války dvěma krvavými mocnostmi: Německem a Sovětským svazem. Příspěvek od Giorgi Kasianova se zabývá pamětí Hladomoru a ukazuje obraty v Ukrajinské politice paměti po oranžové revoluci a Majdanu. Rusko-ukrajinskými konflikty o paměti se zabývá i esej Judy Brownové o turistickém průmyslu v krymském Sevastopolu, ale vedle nich také o procesech evropeizace a globalizace paměti.

Posledním tématem knihy je paměť komunismu mimo území Ukrajiny. Do oblasti transnacionálních přístupů patří i příspěvek Lydie Zessin-Jurek, který se věnuje pokusu východoevropských politických elit zavést do společné evropské paměti gulag. Jak víme, tento pokus vyvolal v Bruselu značné kontroverze a ačkoli Evropský parlament schválil den obětí stalinismu a nacismu a deklaraci odsuzující totalitarismus, západoevropská veřejnost není ochotna přijmout rovnítko mezi nacismem a komunismem.

Yana Yancheva nás seznamuje s pamětí kolektivizace v Bulharsku. Předmětem jejího výzkumu jsou dvě obce, přičemž v jedné je kolektivizace vzpomínána negativně a ve druhé pozitivně. Příspěvek Claudie Florentiny Dobré ukazuje rozdíly ve vzpomínání na komunistickou minulost v Bulharsku a v Rumunsku v devadesátých letech. Zatímco Rumunsko se dalo cestou jasněho antikomunismu, v Bulharsku je paměť rozdělená a významným obhájcem minulosti jsou bývalí komunisté, Bulharská socialistická strana. Zatímco Rumunsko ochotně přijímalo středoevropské a bruselské iniciativy odsoudit komunismus, Bulharsko k nim mlčelo.

Stanislav Tyska zkoumá návrat majetku v Polsku a Česku po roce 1989, jelikož tyto dvě země představují zcela opačnou politiku v této otázce. Česká republika se rozhodla pro restituce nejdříve a v největším rozsahu, zatímco Polsko nic nevracelo. Tyska ukazuje, že v Polsku byla myšlenka restitucí odmítnuta na základě představy polského národa jako univerzální oběti, zatímco česká společnost od počátku vycházela z toho, že v ní žijí větší a menší oběti a viníci.

V recenzovaném sborníku lze ocenit především příspěvky, pokoušející se kombinovat více etnických perspektiv, případně srovnávat dva státy (Ukrajina – Rusko, Polsko – Česko, Bulharsko – Rumunsko). Vhodné jsou také příspěvky zabývající se komparací dvou fenoménů (Gulag – Katyň, dvě obce s různým vzpomínáním na kolektivizaci), ačkoli ne vždy se komparace skutečně podařila. Příspěvky, které si za svůj geografický rámec stanovují celou východní Evropu (např. Michličové o holocaustu nebo Webera o německých vyhnancích) se ve skutečnosti zabývají hlavně Polskem a nevím, proč to nepřiznat i v názvu? Příspěvky, zabývající se jedním místem či jednou událostí, jsou poněkud ploché.

Celkově se dá říci, že sborník odráží trend evropeizace, transnacionalizace a globalizace paměti a orientace mezinárodního zájmu na paměťovou politiku na Ukrajinu v souvislosti se zdejší válkou. Z knihy je patrná převládající polská perspektiva, chybí příspěvky o zemích ležících mimo oblast historické Rzeczpospolitej: Maďarsko, Slovensko nebo Pobaltí. Kniha se také nepokouší tematizovat paměť restaurace kapitalismu po roce 1989, ačkoli trend k historizaci postkomunismu je v současné době zřejmý. Konečně kniha je příkladem zaměření výzkumu paměti na tragédie a utrpení, což je pochopitelné v Polsku a Německu, ale máme hodně příkladů společensky relevantní paměti nostalgické (paměť meziválečného období, komunistická nostalgie, vzpomínání na dávnou slávu).

Stanislav Holubec

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Stefan TROEBST

West-östliche Europastudien, Rechtskultur, Kulturgeschichte, Geschichtspolitik. West-Eastern European Studies, legal Culture, Cultural history, Politics of History

(= Transnationalisierung und Regionalisierung vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Bd. 7)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag
– Akademische Verlagsanstalt 2015, 318 s.,
ISBN 978-3-86583-840-7.

Stefan Troebst, zástupce ředitele Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropa (GWZO) v Lipsku, není české historické obci jménem neznámým. Vydal řadu monografií, v nichž zúročil dlouhodobý a systematický výzkum svých životních témat.¹ Pozoruhodný je

jeho výzkumný časový záběr, zahrnující novověk až po soudobé dějiny. Troebst se soustřeďuje na klíčové okruhy kulturních dějin, mj. vzpomínkovou kulturu, kolektivní identity ve středovýchodní Evropě v období transformace, etnopolitické konflikty, nacionalismus a na slovanství. Trvale věnuje pozornost vývoji historiografie v souvislostech daného regionu, v němž působil též v diplomatických funkcích na Balkáně.

Posuzované dílo není monografií, kompendiem, ani učebnicí. Publikace představuje výběr autorových profilových diskursivně pojatých studií, které byly napsány v letech 2010–2014. Čím je tedy autorův výběr zajímavý, resp. přínosný? Jednotlivé studie byly zpracovány k různým účelům, z různých aspektů, vykazují však jednotící ideu, a sice inspirativní, někdy i provokující zamýšlení nad problémy nové Evropy v dnešním globálním světě.² Jednotlivé studie jsou faktograficky bohaté. Ještě podstatnější je, že nás

1 Nejnověji souhrnné vydání jeho dřívějších prací: Stefan TROEBST, *Zwischen Arktis, Adria und Armenien. Das östlich Europa und seine Ränder. Aufsätze, Essays und Vorträge 1983–2016*, Köln – Wien – Weimar 2017. Z dřívějších prací zejména: TÝŽ, *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967–1982*, München 1983; TÝŽ, *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922–1930. Die „Innere Makedonische Revolutionäre Organisation“ in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*, Köln – Wien 1987; TÝŽ, *Erinnerungskultur – Kulturgeschichte – Geschichtsregion.*

Ostmitteleuropa in Europa, Stuttgart 2013, TÝŽ, *Das makedonische Jahrhundert. Von den Anfängen nationalrevolutionärer Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893–2001. Ausgewählte Aufsätze*, München 2007; TÝŽ, *Handelskontrolle – „Derivation“ – Eindämmung. Schwedische Moskaupolitik 1617 – 1661*, Wiesbaden 1997; TÝŽ, *Postdiktatorische Geschichtskulturen im Süden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*, Göttingen 2010.

2 Podobný přístup, ale v koncentrovanější podobě, zvolila francouzská historička Catherine HOREL v mezinárodně vysoce oceňované monografii: *Cette Europe qu'on dit*

sečtělý autor přivádí do světa velkých historiografických diskursů současnosti, srozumitelně je přibližuje a svým způsobem interpretuje.

V úvodním bloku se Troebst věnuje různým pojetím chápání Evropy v současné historiografii, aby posléze přešel k meziregionálním koncepcím „historického regionu“ v oboru kulturologie. Oprávněně připomíná, že řada termínů, včetně dílčí historické disciplíny, dějiny pojmů, obecně nejen vychází z německého prostředí, nýbrž má i potenciál k interpretaci v dalších oblastech společenských, kulturních a sociálních věd, jako např. „zvláštní cesta“ apod. Je ovšem pochopitelné, že nejsou všechny zcela přijaty ani v německé historické obci, nýbrž, podle autora, jsou též zpochybňovány, mj. dnes největším žijícím německým filosofem Jürgenem Habermasem, v souvislosti se známým „Historikerstreit“ v 80. letech 20. století (s. 26).

V celé paletě logicky navazujících studií Troebst prochází od současnosti, místa Evropské unie“ jako „Paměti a svědomí Evropy“, k východní politice EU od jejího rozšíření směrem na východ, snad poněkud až lehoučce. Problematizuje celou řadu interpretací, nově přistupuje ke koncepcím z doby bipolárního světa včetně sovětské doktríny lidských práv, socialistického mezinárodního práva, aby se v jedné ze studií důkladněji věnoval „sociálnímu inženýrství“, resp. etnonacionální politice homogenizace, kterou sleduje v poli mezi vyhnáními a nucenou asimilací. Zde pracuje s příkladem Švédska a Bulharska jako evropských prototypů. Podrobněji se zabývá komunistickými konstrukty národa a národnosti. Odtud se vrací k obsáhlejším prostorovým

a časovým polím, aby se pokusil o vlastní náčrt obrazu „pulsující mapy zemí středovýchodní Evropy v letech 1000–2000“.³

S kritickým odkazem na Oskara Haleckého přechází Troebst ke konfliktním evropským kulturám vzpomínání v současnosti. Podává přehled vybraných konfliktů a dělících linií v současných evropských vzpomínkových kulturách, z nichž se zmiňuje především o připomínání si Dne vítězství ve druhé světové válce (V-E-Day), s podstatně větším důrazem pak o srovnávání fenoménu holocaustu a Gulagu.

Pro východní i středovýchodní Evropu hraje nesporně a oprávněně významnou roli slovanská otázka, autorovými slovy vnímaná poněkud básnivě řečeno, jako „evropská ‚Šípková Růženka‘ období post-panslavismu“. Připomíná, že dosud nebyla vydána práce, která by hutně, resp. nově, odpověděla na otázku „Co pro nás znamená slovanství“.⁴ Autor tak v každé kapitole vždy vychází z jedné, resp. několika významných, historických prací s filosofickým podtextem paralelních s jeho koncepčními úvahami. S jejich myšlenkovým potenciálem dále pracuje, pochopitelně ne se stejnou hloubkou záběru.

Obdobně také přistupuje k, opět autorem básnicky řečeno, labutí písni všeslovanské

centrale. Des Hasbourg à l'intégration européenne 1815–2004, Paris 2009.

3 Vychází z velkých syntéz, mj. Normana Daviese. *Europe. A History*, Oxford – New York 1996, resp. Oskar Halecki, *Grenzraum des Abendlandes. Eine Geschichte Ostmitteleuropas*, Salzburg 1952.

4 Naráží tak na neoprávněně pozapomenutou cennou monografii: Milan HAUNER, *What is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today*, Boston 1990. Troebst vystoupil s referátem na výše uvedené téma na mezinárodním kongresu historických věd v Amsterdamu, 2010.

jednoty a bratrství, neboli Slovanskému kongresu v roce 1946, 1. všeslovanskému sjezdu po druhé světové válce, tehdy prezentovanému ve východní Evropě jako „apoteoza slovanského vítězství nad fašismem“. Z této roviny autor přistupuje ke kritické reflexi otázky, co pro nás znamená slovanství dnes, tj. slovanské myšlenky v období po pan-slavismu. Připomíná mj. intenzivní diskusi v americkém časopise „Slavic Review“ v roce 2008 a související diskurs, bohužel poněkud stručně, často až tezovitě.

Autor pracuje s poněkud zanedbávaným termínem „mezo-regionalizace“ Evropy, přičemž vychází z definice německého balkanisty Holm Sundhaussena (termín „Geschichtsregion“).⁵ Troebst zde připomíná, že opomíjení „mezo-regionální úrovně“ evropskými historiky kontrastuje s přístupem v jiných disciplínách, sociálních a ekonomických, dokonce v přírodních vědách. Nejedná se jen o koncepcie islandského sociologa Arnasona (působícího v Praze), či dalších badatelů. Ti často pracují s ad hoc regionalizací, stylu „European Coal Belt“ apod. Nelze opominout ani dělení Evropy na regiony podle typu sociálního státu, s čímž pracuje mj. Gösta Esping Andersen.⁶ Na tuto kapitolu navazuje pasáž, věnovaná otázce, nakolik zohledňují tuto problematiku jednotlivé žánry historických prací. Autor se detailněji věnuje obsáhlým

vícedílným dějinám Evropy, včetně prací vydaných v současném Rusku.

V závěru práce diskutuje Troebst dílčí disciplínu, dějiny východní Evropy. Zde oprávněně vychází z myšlenkové bilance britského historika Hugh Seton-Watsona, tématu, které si žádá nejednu monografii k posouzení. Troebstova kniha vyžaduje kromě pečlivého prostudování také hodně přemýšlení. Myšlenkové bohatství (nemluvě o terminologickém), paralely s dalšími rozsáhlými diskursy historiků současných i starších představují dílo, které si dovoluji označit za nepostradatelné pro další výzkum dějin střední a východní Evropy.

Není nutné s autorem vždy souhlasit, důležitější je, že interpretuje kulturně historické obrazce, jejich genezi, přichází s novými myšlenkami, doslova nutí k dalšímu přemýšlení o kulturně historickém regionu, který sám je i dnes různě vymezován. Přispívá tím k dalšímu zhodnocování vlastní identity regionu, pochopení sama sebe, jednoduchým cestám, kterými se jeho jednotlivé subjekty ubírají. Zaslouží si číst, doslova s tužkou v ruce.

Emil Voráček

Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ

Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury

Brno, Masarykova univerzita 2019, 224 s., ISBN 978-80-210-9117-7.

Kam směřuje současné školství v České republice? Jakou roli mohou v budoucích letech sehrávat univerzity? Zůstanou relevantními institucemi, nebo ztraceny v moderním světě zpívají nenápadnou labutí píseň své staleté existence? A dokáží v promýšlení

5 Holm SUNDHAUSSEN, *Die Wiederentdeckung des Raums: Über Nutzen und Nachteil von Geschichtsregionen*, in: K. Clewing – O. J. Schmidt (eds.), *Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und national staatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, München 2005, s. 16–17.

6 Gösta Esping ANDERSEN, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton 1990.

takových problémů pomoci historické kontexty? To jsou jen některé z mnoha otázek, které vyvstávají čtenáři v mysli při procházení knihy *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury* vydané k příležitosti oslav stoletého výročí od založení Masarykovy univerzity v Brně. Publikace spatřila světlo světa z iniciativy rektora Mikuláše Beka, její autoři se tématem univerzitního prostředí společně zabývali již v minulosti.¹

Knihu ovšem nelze pojímat jako tradiční historickou práci. Publikace totiž užívá historický kontext jako perspektivu k promýšlení současnosti a nejbližší budoucnosti univerzitního prostředí. Klade si za cíl vystupovat především coby úvod do problematiky, podnět k dalším úvahám a inspirace pro diskuzi. Za nástroj interpretace autoři zvolili sedmero mýtů, spojených skrze dějiny se světem univerzit. Sledování kontinuity či naopak diskontinuity ve výkladu a způsobu užívání těchto mýtů, velkých příběhů, vyprávěných uvnitř i vně univerzit, totiž odhaluje dlouhodobý vývoj a proměnlivé priority v jednotlivých epochách včetně současnosti. Koncepce mýtu přitom zůstává uplatněna především v institucionální a personální sféře univerzitního prostředí a nestává se nadřazená pramenům, slouží pouze jako teoretický nástroj pro jejich uchopení.

Fasora a Hanuš se na stránkách knihy postupně zabývají mýtem o univerzitní svobodě, o Humboldtovi, o jednotě universitas, o nezpochybnitelných základech (tedy o hodnotách jevících se ve své době jako nezpochybnitelných, základních a určujících,

přesto svou působností časově ohraničených), o společenské prospěšnosti, o univerzitní samosprávě a mýtem o teritoriu. Čtenáři však nemůže uniknout skutečnost, že se i přes tematickou pestrost s postupem stránek některé myšlenky a podněty v různých kapitolách opakují. To lze označit za možný nedostatek, ale dovoluje to také knize jasně vyzdvihnout do popředí klíčová témata a inspirace.

Myšlenky autorů se soustřeďují na český příběh, obohacený o kontexty ze střední Evropy. Sledování vývoje univerzit ale není nepřekročitelně geograficky omezeno a zabývá se jak příklady ze západní Evropy, tak ze Spojených států amerických a je-li to užitečné, pak také z Asie či Afriky. Publikace zdůrazňuje kulturní specifika jednotlivých prostředí. Dotýká se přitom i více či méně problematických témat, jakými jsou například role (Selhání?) univerzit i univerzitních pracovníků v prostředí totalitních států a vyrovnávání se s tímto odkazem, dále problémy, konflikty a elitářské tendence univerzitního prostředí nejen v dobách politických a ideových otřesů, ale i současný anti-akademismus a anti-intelektualismus značné části laické veřejnosti v České republice.

Autoři však nesledují jen akademické pracovníky či institucionální problematiku univerzit, prostor dostávají také studenti. Mezi vznesenými otázkami lze zvýraznit mýtus o schopnosti univerzit mládež disciplinovat. Připomínány jsou studentské spolky, sehrávající významnou roli při revolučních událostech první poloviny 19. století a v národotvorném procesu, studentské revolty v šedesátých letech 20. století v západní i střední Evropě, stejně jako náchylnost mladých intelektuálů k radikálním ideologiím v čele s rasismem, fašismem, nacionálním socialismem a komunismem.

1 Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *Masarykova univerzita v Brně – Příběh vzdělání a vědy ve střední Evropě 1919–2009*, Brno 2009; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – Pohledy na dějiny a současnost*, Brno 2011.

Autoři vycházeli ze studia pramenů přinejmenším ve stejné míře jako z odborné literatury. Ve výběru se ale neomezili na domácí prostředí, hojně čerpali inspiraci a poznatky také ze zahraničí. Publikace je doplněna skromným obrazovým materiálem a rozsáhlým seznamem pramenů a literatury, v textu hojně citovaných, čímž Fasora s Hanušem myšlenkově hutnou knihu příjemně osvěžují a dodávají svým úvahám patřičnou váhu.

Kniha *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury* odvážně vystupuje jako aplikovaný historický výzkum. Jedná se o pojetí novátorské a v případě českého školství také inspirativní. Úvahy nad dalším směřováním staví do popředí humboldtovské pojetí univerzity, střetávající se s akademickým kapitalismem. Promýšlí klady a zápory liberálního vzdělávání a ve střední Evropě mnohdy zbrklé pokusy aplikovat bez patřičného promyšlení a diskuze vzory ze západoevropských či amerických univerzit. Právě otevření široké debaty a pátrání po roli univerzit v dynamickém 21. století patří k hlavním ambicím a přínosům publikace, o které lze konstatovat, že naděje autorů o propojení aktuálních otázek s historickými souvislostmi dozajista naplňuje.

Jakub Marša

Klaus HERBERS – Viktoria TRENKLE (Hrsg.)

Papstgeschichte im digitalen Zeitalter. Neue Zugangsweisen zu einer Kulturgeschichte Europas

(= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Bd. 85)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2018, 211 s. s množstvím barevných reprodukcí, ISBN 978-3-412-50959-0.

O tom, že se pomocné vědy historické, tedy zejména diplomatika a paleografie, snaží (někdy úspěšně, jindy méně) držet krok s digitalizací a jinými aplikacemi počítačové éry, není pochyb. Jedním z dokladů je i tento sborník, který vznikl z referátů, vzešlých ze seminářů pořádaných na univerzitách v Erlangenu a Mnichově. Že se pokouší o aplikace na podkladu papežské diplomatiky, je dáno jednak odborným zaměřením účastníků uvedených zasedání, jednak ovšem charakterem vlastního objektu. Papežská diplomatika je totiž tématem, jehož produkty prostupují celou západní křesťanskou kulturou a historií až do současnosti s tím, že čím hlouběji se postupuje do minulosti, tím víc stoupá jejich dopad na jednotlivé regiony. Že tu ovšem mohlo jít jen o omezené sondy, se rozumí samo sebou, což ovšem znamená, že jde jen o velmi dílčí analýzy a často ne vždy dostatečně prověřené závěry. Ale i tak se nabízejí podněty pro další diskusi.

Není třeba upozorňovat na všech dvanáct ve sborníku přicházejících příspěvků, rozhodně je ale dobře seznámit se podrobněji se statí předního znalce (starší) papežské diplomatiky a iniciátora uvedených setkání, Klause Herberse. Ten konstatuje, že papežská listina není jen právní dokument, ale také výrazný element kulturních dějin

v duchu definice Rogera Chartiera (tedy „nejen otřást etablovanými hranicemi jednotlivých oborů, ale přímo je propojovat“). Třeba ale dodat, že diplomatika, tak jako ostatně i další tzv. pomocné vědy historické, je už ze své podstaty integrální součástí kultury té které společnosti. Je vlastně samozřejmé, že váha jednotlivých kategorií dokumentů je různá, ba lze říci, že i v jejich interním rámci kolísavá. Ve hře jsou přitom obě složky těchto kategorií, tedy nejen jejich vnitřní, ale i vnější znaky, i když ty zejména v opisovém dochování výrazně ustupují do pozadí. A jde ovšem i o jejich vyzařování na příjemcecká prostředí, kdy lze mluvit o větší či menší recepci jejich jednotlivých segmentů.

Herbers tu ale upozorňuje i na opačný efekt, totiž na vliv příjemců na vnější, ale i vnitřní (supliky) znaky papežských písemností. Činí tak s upozorněním na novou práci Judith Wernerové,¹ která tomu věnuje pozornost. Po paleografických glosách se Herbers obrací k problému, naznačenému v titulu knihy. Klade otázky, jak z něho obor – a tu jde i o paleografii a o vztah písaře a písma – může v digitálním věku profitovat. Herbersovy postuláty se ale zatím nezdají zcela přesvědčivé; jinými slovy řečeno jde spíše o možnost „dotahování“ těch závěrů, k nimž dospíváme tradičními cestami.

Návazná stať Malte Rehbeina se už svým titulem „Geschichtsforschung im digitalen Raum. Über die Notwendigkeit der Digital Humanities als historische Grund- Transferwissenschaft“ (s. 19–43) vymyká problematice sborníku, neboť problematiku obhlíží z obecného pohledu humanitních věd.

Ostatní příspěvky jsou pak už ryze diplomatického charakteru. První je věnován technickým nástrojům při studiu diplomatiky vrcholného středověku a věnuje pozornost zejména rotě a jejímu postavení v listinách v úvahu přicházejících papežů, aniž bych z něj však vyčetl obecněji platné závěry (např. pro odhalení falz či pod.). Další příspěvky pak přinášejí konkrétní pozorování k jednotlivým otázkám papežské diplomatiky v podstatě „klasickým způsobem“. Např. jde o vývoj písma papežských listin v prvních sto letech vrcholného středověku podporovaný komputerovým programem. Benedikt Hotz a Benjamin Schönfeld nicméně závěrem konstatují, že i nadále je potřebná klasická analýza (s. 67). Dále navazuje Thorsten Schluwitz studií o automatickém identifikování písma rukou papežských produktů, kde závěrem konstatuje, že dosavadní výsledky zůstávají v platnosti (s. 93). Z dalších studií jen telegraficky: Irmgard Fees sleduje diplomatiku a paleografii jako kulturní fenomény, Viktoria Trenkle funkci kardinálských podpisů a Werner Maleczek v důležité stati interpretuje kardinálské pečeti 12. a 13. století (s kvalitními reprodukcemi) jako sebe prezentaci jejich držitelů. Brigide Schwarz interpretuje postavení (vice)kancléřů na kurii podle kancelářských poznámek v časově širším středověkém horizontu. Cristina Marie Cunha pak sleduje vliv papežských písemností na portugalskou diplomatiku oné doby.

Ivan Hlaváček

1 Judith Werner, *Papsturkunden vom 9. bis ins 11. Jahrhundert. Untersuchungen zum Empfängereinfluss auf die äußere Urkundengestalt*, Berlin – Boston 2017.

Pavla SLAVÍČKOVÁ (ed.)

*Ženy-podnikatelky v minulosti
a současnosti*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017,
292 s., ISBN 978-80-7422-508-6.

Kolektivní monografie se snaží v širší perspektivě poukázat na velmi zajímavé a v současné době také diskutované téma ženy-podnikatelky. Vnímáme je jako obrovský fenomén současné doby, recenzovaná publikace však přichází s historickými sondami, které dokazují, že i v minulosti bylo toto téma diskutováno a ovlivňovalo nejenom mnohé domácnosti, ale mělo významný celospolečenský vliv, protože bylo (a dodnes je) spjato s problematikou vzdělávání dívek a žen s ohledem na jejich budoucí uplatnění.

Jednotlivé kapitoly přináší na základě analýzy širokého spektra primárních zdrojů různé pohledy na tuto problematiku, a to v záběru, který čtenář ocení především v jeho interdisciplinárnosti. Díky tomu je publikace zajímavá jak pro milovníky historie, tak pro všechny, které zajímá postavení ženy ve společnosti, ať už ve vztahu k pracovnímu prostředí či obecně. Autoři píší již v anotaci, že čtenář získá „komplexní obraz o skutečnostech, které se ve světě podnikatelek odehrály, v současné době jej vytvářejí a do budoucnosti zřejmě budou ovlivňovat“. Díky tomuto přesahu je kniha atraktivní nejenom pro odbornou, ale i pro širokou laickou veřejnost. Zajímavým zpestřením pak jsou kapitoly věnující se konkrétním osudům Johanny Langer von Schroll, Elisabeth Arden či Janet Yellen. Můžeme jen zalitovat, že se nepovedlo doplnit do knihy více zajímavých ženských osudů z českého prostředí, a to jak těch historických, tak současných.

Autoři knihy v úvodu formulovali otázky, na které by měla kniha odpovědět: například zda je emancipační proces v oblasti rovnosti mužů a žen v podnikání dovršen, resp. zda vůbec kdy existoval? O dějiny ženského podnikání je v současné době velký zájem také proto, že počet žen podnikatelek ve společnosti každoročně vzrůstá a ženy dokazují, že umí být úspěšné. Sociologické průzkumy ukazují jak důvody, které ženy vedly k rozhodnutí podnikat, tak spokojenost s tímto jejich rozhodnutím. Velmi kladně je přijímán především prvek nezávislosti, a to jak na zaměstnavateli, tak možnost hospodařit se svým časem a skloubit práci s rodinným životem. Tento aspekt mnohdy vítězí i nad lepším finančním ohodnocením či jistotou v podobě zaměstnaneckého poměru.

Knihy zaujme jak čtenáře, zaměřené na historii ženského podnikání, tak ty, kteří se zájmem pozorují aktuální trend rostoucího podílu žen v podnikatelském sektoru. S tímto rozdělením pak kniha přímo počítá. Z devíti kapitol se historii věnují čtyři: Logický základ, zabývající se kořeny genderové nerovnosti ve společnosti, na pracovním trhu a v podnikání položil text Jany Burešové. Její kapitola je jasně, až učebnicově vystavěna a uvádí především nezasvěceného čtenáře do kontextu doby a problematiky. Zaměřuje se na období zhruba od poloviny devatenáctého století. Autorku zajímá zapojení žen do výdělečné činnosti, vliv a rozvoj vzdělání i pomalu se rozvíjející pokusy o ženskou emancipaci ve společnosti, které přešly v živé emancipační hnutí. Burešová pokračuje popisem feministických snah v průběhu dvacátého století. Dodává, že emancipaci žen je potřeba vnímat jako historickou realitu a stále probíhající proces se základní snahou

o spolupráci v rodině, profesním i společensko-politickém prostředí.

Především v oblasti vzdělání navázal na Burešovou autorský kolektiv Pavla Slavičková, Eva Dvořáková Kaněčková a Zdeněk Puchinger v kapitole o účetnictví jako součásti výchovy žen-podnikatelek v druhé polovině devatenáctého a první polovině dvacátého století. Čtenář si uvědomí, jak důležitá byla základní znalost účetnictví pro chod každé domácnosti a jak přirozeně byly ženám tyto vědomosti předávány ještě před tím, než se účetnictví dostalo do osnov elementárního vzdělávání nebo než zakotvilo v navazujícím profesním školství. Ve vztahu k dnešku, kdy podle průzkumů má polovina společnosti problém se zadlužením a zásadní mezery ve finanční gramotnosti, se čtenář zamyslí nad tím, že bychom se měli poučit od našich předků a osvojit si alespoň základní principy typu „má dáti, dal“.

Následující dva texty od Marie Mackové a Jany Geršlové dokazují na konkrétních případových studiích, co bylo napsáno v předešlých kapitolách. Macková v textu věnovaném velkopodnikatelce Johanně Langer von Schroll ukazuje, že již v 19. století bylo možné, i když velmi výjimečné, aby žena byla úspěšná coby podnikatelka, aby udržela svěřený podnik, rozvíjela jej a nakonec ho i jako prosperující předala svému synovi. Macková ukázala velmi čtivou formou konkrétní pozadí osudu úspěšné ženy druhé poloviny 19. století. Popsala, jak se společenská kategorie žen-podnikatelek začínala postupně utvářet, až zakotvila i v legislativě. Podotkla ale, že co se týče společenského přijetí, byla realita jiná. Příklad Johanny Langer von Schroll podle ní ukazuje, jak pružná byla i v rámci jedné vrstvy hranice akceptovatelnosti společností.

V textu Jany Geršlové se přenášíme do 20. století a čtenáři se odkrývá tak trochu „jiný svět“ krásy a podnikání v kosmetickém průmyslu. Autorka se nejprve věnuje proměně „ženského světa“, módy a péče o sebe samu, která přišla na počátku 20. století a výrazně vzrostla po první světové válce a stala se součástí života žen napříč sociálními vrstvami. Živě napsaný medailon americké podnikatelky kanadského původu Elizabeth Arden přibližuje úspěšnost amerických podnikatelek a na jejím konkrétním případě pak vznik koncepce úspěšné firmy, ale i nekončící konkurenční boj především s její rivalkou Helenou Rubinstein. Autorka popsala celý vývoj podnikání Elizabeth Arden od samotných počátků, včetně expanze do Evropy. Zdůrazňuje, že na konci života vlastnila gigantické kosmetické impérium a stala se multimilionářkou. Geršlová nezapomněla ani na její obrovský vliv v jiném odvětví, jezdeckví. Čtenáři možná trochu chybí větší napojení na evropský, resp. středoevropský prostor, o kterém se autorka zmiňuje spíše okrajově. Bylo by jistě zajímavé najít ženský osud ze „světa krásy“ i pro české prostředí. Třeba se jej dočkáme v budoucnu: autorka říká, že vyprávění příběhu Elizabeth Arden je pouhým karmínkem v mozaice dějin žen-podnikatelek. Obě případové studie jsou v knize velmi příjemným osvěžením.

Druhá část knihy přechází kapitolou Martiny Rašticové a Moniky Bédiové z historie do současnosti. Autorky shrnují situaci žen-podnikatelek v České, resp. Československé republice v současnosti a době nedávno minulé z pohledu ekonomicko-sociálního. Lehce provokativní název „Ovládnou ženy 21. století svět podnikání?“ naznačuje řadu otázek, na které autorky hledají odpovědi. Zajímají je motivy pro rozjezd podnikání

u žen, snahy skloubit tradiční ženskou roli s podnikatelským prostředím, šance žen na úspěch a další. Jejich text tvoří nejenom pevný základ pro celou druhou část knihy, je i přirozeným spojením mezi vývojem podnikání od starších dob až po soudobé dějiny. Nejzajímavější je závěr kapitoly, který se pomocí statistik posledních let snaží odpovědět na v úvodu nastolené otázky. Čtenář také ocení reakce čtyř žen, které na závěr odpovídají na otázku, jaký význam má pro jejich život vlastní podnikání. A možná také zalituje, že se podobných praktických příkladů do kapitoly nevešlo více. Všechny odpovědi spojuje jeden motiv, kterého si nejvíce cení, svoboda.

Následující kapitola z pera Jaroslavy Kubátové se věnuje tzv. Generaci Z, tedy jedné ze sociálních skupin, na jejímž příkladu autorka zkoumá, do jaké míry se tato generace bude lišit oproti předchozí a zda je reálné, aby se stala generací nezávislých podnikatelek. Nahlíží různé způsoby, jak by toho mohly ženy dosáhnout, jako například využitím coworkingu. Závěrem se věnuje analýze stavu podnikání žen v Evropské unii. Ačkoliv autorka na mnoha místech pomocí analýzy dat dokazuje, že ženy budou na poli podnikání v budoucnu ještě úspěšnější, v diskusi a závěru připouští, že všechny předpoklady mohou zklamat a vývoj může nabrat zatím nepředpokládaný směr.

Opravdu zajímavě vyhlíží následný text Lucie Sáry Závodné, která přiblížila problematiku organizací pro podporu podnikání žen v České republice, rozšířenou i o komparaci s evropským prostorem. Praktická sonda do českého podnikatelského prostředí zaujme každého čtenáře a mnohým bude i inspirací či praktickým průvodcem. Autorka stručně charakterizuje více jak deset organizací zabývajících se podporou žen v podnikání

i v jiných oblastech a doplňuje několik zahraničních příkladů. Dodává, že kromě podpory žen se všechny tyto organizace snaží zbourat stereotypy o postavení mužů a žen v pracovním prostoru.

Text Richarda Pospíšila o Janet Yellen, dlouholeté zástupkyni předsedy Rady guvernérů a od února 2014 předsedkyni Rady guvernérů Federálního rezervního systému v USA, je jedinou případovou studií druhé části knihy. Autor se nevěnuje pouze jejímu osudu, ale i jiným ženám ve finančním světě, především ale v zámoří.

Místo závěru kniha přináší kapitolu Kateřiny Rampulové, Martiny Rašticové a Ivany Kolářové o začínajících podnikatelkách. Autorky sledují jejich motivy, obavy a sny. Analyzují rozhovory s konkrétními ženami a potvrzují to, co předeslaly už ostatní kapitoly knihy, že ženy se pro podnikání rozhodují z mnoha důvodů, především je to ale možnost efektivně skloubit práci a rodinu. Škoda jen, že podobných příkladů a skutečných osudů ze současného podnikatelského prostředí České republiky autorky nepoužily více. Praktické příklady v závěru knihy jsou velmi osvěžující a inspirující. Tento prvek se ostatně táhne celou knihou, které lze vytknout snad jen nepřilišitě důsledné spojení jednotlivých kapitol a absenci skutečného závěru, který by téma lépe uzavřel.

Blanka Zubáková

Andreas BÜTTNER – Birgit KYNAST
– Gerald SCHWEDLER – Jörg SONN-
TAG

***Nachahmen im Mittelalter. Dimensionen
– Mechanismen – Funktionen***

(Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte,
Bd. 82)

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2018, 235 s., ISBN 978-3-412-50908-8.

Jestli v něčem středověk myslil jinak než do-
ba současná, je to v kontextu práce s tex-
tem/předlohou. Autor často zůstal skryt
v anonymitě, přebíral formulace, které se
mu líbily, do svého opusu, aniž by to pova-
žoval za prohrěšek, ba naopak. A stejně tak
to chápali i současníci, kteří mu to nezazlí-
vali. Pokud pak byla vzorem jakákoliv auto-
rita, tím pro něj lépe. Ovšem ten pojem za-
hrnoval nejen písemný projev, ale měl i širší
význam ve smyslu následování ve způsobu
života. Předmětem toho prvního publikač-
ního počínu jsou referáty dvou konferencí
z roku 2015 (Eisenach a Mohuč). Ty jsou
dílčím výstupem široce koncipovaného
projektu podporovaného DFG (jde o tak-
řka dvě desítky osob), který nese název
„Imitace [Napodobování]. Mechanismy
kulturního principu ve středověku“. Že tu
jde o téma integrující řadu oborů, není tře-
ba pochybovat; výslovně jsou zmiňovány
literární a umělecké obory, různé oblasti
teologie, historiografie a poprvé se tu setká-
vám i s pojmem „Ritualwissenschaft“.
Redaktoři knihy, která je materializací to-
hoto pojmu („moderner handlungsorientier-
ter Imitationsbegriff“), si kladou za úkol
analyzovat jevové, působnostní a vciťující se
formy chápání imitovaného/napodobova-
ného a to jak pokud šlo o rituály, texty či

architekturu (dle smyslu mělo být spíš pou-
žito obecnějšího termínu jako „umělecké
artefakty“ či pod.). Po úvodním slovu Ge-
ralda Schwedlera a Jörga Sonntaga, které
sleduje téma jako „badatelské paradigma“
a stručně charakterizuje následné stati, se
knihou člení na čtyři oddíly: Text a jazyk, Ce-
remoniál a rituál, Pospolitost a společnost,
a konečně Umění a styl. Vesměs jde o stati,
dávající svým konkrétním zaměřením im-
pulzy k analýze obdobných jevů či dokladů.
Stručná charakteristika vybraných příspěv-
ků to, doufám, dostatečně ozřejmí. Někdy
bude dokonce stačit i pouhé uvedení preg-
nantně formulovaného titulu.

Nejvíce místa zabírá filologicky orienta-
vá stat' bamberké romanistky Diny De
Rentiis „*Imitatio* als Form kulturellen Han-
delns“ (s. 27–71). Autorka se zabývá „teorií
kulturního jednání“ (termín *chresologie*
jsem zatím nenašel ani ve velkém Dudenově
Fremdwörterbuch) a v předkládaném textu
se věnuje rozboru kompozice a zpísemňo-
vání jazykového výraziva. Na ni navazuje
Florian Hartmann, specialista na *artes
dictaminum* a jednotlivých forem v těchto
sbírkách 13. století, a to zejména v seve-
roitalských komunách (s. 73–88). Do první
skupiny ještě patří studie o rozdílu resp.
vztahu pojmů imitace a topos na základě
výpovědi jednoho pramene o pádu Akkonu
(s. 89–99).

V druhém okruhu Andreas Büttner shledá-
vá hranice mezi královskými a císařskými
korunovacemi papežem a bez jeho přítom-
nosti. Bezprostředně na něj navazuje Mela-
nie Brunner aplikací adaptace versus imita-
ce v architektuře na příkladu papežského
Říma a Avignonu.

V třetím oddílu sleduje Irina Redkova vní-
mání a imitaci pojmu *civitas Dei* při exegezi
ve 12. století. S tím úzce souvisí stat'

Reginy D. Schiewerové „Heilige als *role models* für geistliche Frauen des 14. und 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur *imitatio sanctorum* im Spätmittelalter“. Onomastické problematice se věnuje Christoph Rolker, Gleiche Namen, gleiches Wesen. Praktiken der Nachbenennungen im spätmittelalterlichen Europa. Knihu uzavírá Lucas Clemens příspěvkem „Altera Roma, soror Rome, Roma secunda. Romvergleich und Romimitation nördlich der Alpen während des Mittelalters“. Je o čem přemýšlet.

Ivan Hlaváček

Gabriel ZEILINGER

Verhandelte Stadt. Herrschaft und Gemeinde in der frühen Urbanisierung des Oberelsass vom 12. bis 14. Jahrhundert

(= Mittelalter-Forschungen 60)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2018,

270 s. + mapka v příloze,

ISBN 978-3-7995-4380-4.

Poněkud pythické označení hlavního titulu (snad nejlépe je možno jej přeložit jako „projednání o městu“ či „projednané město“) je korigováno resp. upřesněno exaktním podtitulkem, k němuž je třeba dodat, že nejde o celé 14. století, nýbrž jen jeho první polovinu. Kniha představuje důležité regionální téma. Ale protože jde o významný evropský region, který navíc v době našich lucemburských panovníků (ti se tu ovšem ve formě bezprostředních lenních pánů objevují až po ukončení Zeilingerem sledovaného časového horizontu, nicméně na něj bezprostředně navazovali), získává práce obecnější charakter. A ovšem také inovativním postupem, který vychází z toho, jak pronikalo vesnické prostředí do městského či do sídel,

kteřá mají protoměstské prvky. Kniha je také sympatická úsporným výrazivem, ač jde o práci habilitační: textově jde o necelých 200 stran z 270 (bibliografie tak rozsahem tvoří, trochu zbytečně, takřka třetinu textu). Úvodní stručná stať charakterizuje Alsasko jako celek, v němž dominuje svobodné město Štrasburk, následováno deseti říšskými městy menší až střední velikosti a důležitosti, za nimiž přicházejí desítky poddanských měst různých zeměpánů a kolísavého rozsahu. Stručná historiografická partie poněkud vybočuje z konceptu knihy. Jádro předkládané práce vidí Zeilinger ve „zkoumání sociální a politicko historické dimenze rané urbanizace hornoalsaského“ regionu, s. 49) v podstatě do založení alsaské decapolis v r. 1354, jež se ovšem týkala jen oněch deseti menších říšských měst, která, jedno každé samo o sobě, by nebyla bývala obstála. Samotného Štrasburku se vzhledem k jeho dominanci tyto úmluvy netýkaly a autor mu proto samostatně pozornost nevěnuje. Ostatně jmenovaný svaz je už stejně za jím vytýčenou hranicí, i když samozřejmě postavení Štrasburku ovlivňovalo celé Alsatko. Oddíl textu, které se týkají říšských měst, přináší ve slovníkové formě „městské monografie“, kde se přihlíží k následujícím čtyřem fenoménům: geografickému postavení, komentáři k diplomatickým pramenům (zejména přijatým) pro město a to odděleně do r. 1250 a pak pro dobu návaznou. Posléze je nabídnuta stručná charakteristika z výše podaného pramenného základu, sledována interakce a míra získané urbanity. Z deseti říšských měst jde o Hagenau, Schlettstadt, Colmar, Mühlhausen a Kaisersberg. Zbývajících pět, totiž Türkheim, Weissenburg, Oberehnheim, Rosheim a Münster zůstávají jen v marginálním postavení.

Autor však nezůstává u skupiny říšských měst, nýbrž sleduje i zájmy a vznikající města jiných regionálních zeměpánů. Z duchovní sféry jde pochopitelně zejména o štrasburského biskupa (Rufach, Egisheim), z několika významných rodů světských šlo pak především o Habsburky (zejména Ensisheim, Sensheim, Landser a Thann) a Bergheimery, aby výklad uzavřela problematika Türkheimu, u něhož se výrazně střetávaly zájmy duchovní moci reprezentované opatstvím v Münsteru, krále a zejména také obce samotné a jenž se dostal do pozice říšského města až počátkem 14. století. Právě množstvím a kvalitou přijatého diplomatického materiálu poměřuje autor proměnu či aspoň náběh k ní. A tu Zeilinger podtrhává v obecném měřítku některé sociotopografické jevy jako rozsah lokality (area) a opět se vrací k hustotě osídlení a ovšem k pronikání „moderních“, už městských církevních struktur, které k urbanizaci přispívaly nemalým podílem.

Nečetné zkomoleniny si čtenář opraví sám (s. 213: Seibt místo Seibert aj.). Nadto bych raději v interních odkazech viděl užívání stránek, než odkazy na strukturu kapitol, což při četbě nejen ruší, ale i zdržuje. Zajímavá koncepte může některými aspekty přispět k naší středověké urbanistice.

Ivan Hlaváček

Tomáš VELIČKA

Sepsání – užívání – uchovávání. Panovnícké listiny v životě českých královských měst ve středověku

(= Edice a studie Státního oblastního archivu v Litoměřicích, sv. 4)

Litoměřice – Praha, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Scriptorium 2018, 224 s., ISBN 978-80-904381-9-4; ISBN 978-80-88013-70-9.

Tematický záběr monografie Tomáše Veličky není překvapivý. Autor se dlouhodobě zabývá studiem diplomatického materiálu pozdně středověkých Čech a Slezska. Kniha se snaží syntetizovat autorovy dosavadní badatelské poznatky, představuje tedy logické vyústění jeho vědecké činnosti. To ovšem neznamená, že by se Velička omezil na pouhou recepci svého již dříve publikovaného výzkumu formou shrnutí solitérních výsledků. Publikace se vyznačuje značně komplexním a systematickým přístupem k vytčenému pramennému materiálu.

První část knihy pojednává o emisi panovníckých listin pro česká královská města v období vrcholného a pozdního středověku (13. – počátek 16. století). Autor se zde opírá téměř výhradně o diplomatický materiál, vydaný v prvních třech dílech klasické edice *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. Tuto úvodní část lze vnímat jako metodologicky poměrně konzervativní, neboť masa diplomatických pramenů je zde zkoumána z vydavatelské perspektivy. Pomocí kvantitativních a statistických metod hledá autor odpovědi na otázky: v jakých počtech, v jaké jazykové formě a s jakým sdělním putovala privilegia z královské kanceláře do měst. Vypracované statistiky jsou vzhledem k dynasticko-politickému vývoji českých zemí rozděleny do tří dějinných úseků (I: do r. 1310; II: 1310–1419; III: 1420–1526), přičemž druhý a třetí úsek je dále dělen na období vlád jednotlivých panovníků. Takto členěné statistické pole umožňuje autorovi sledovat různé změny emise privilegií v závislosti na době vlády určitého panovníka, politickém postavení určitého města v určité době atd. V rámci těchto kvantitativních komparací popisuje Velička též typy panovníckých listin a míru jejich vydávání v průběhu zkoumaného

období. Výsledky tohoto přístupu jsou přehledně prezentovány pomocí sloupcových diagramů. Autor si je vědom, že v důsledku neúplného (někdy až fragmentárního) dochování zkoumaného typu pramene mají statistické výsledky značně zkreslenou výpovědní hodnotu, i tak ovšem odhalují základní tendence vydavatelské činnosti vzhledem k různým historickým faktorům. V tomto ohledu se jedná o cenná vědecká zjištění.

Prostřední část knihy tvoří hlubší sonda do jednoho typu panovnických písemností, a sice potvrzovacích listin (konfirmací). Význam konfirmací z hlediska jejich výpovědní hodnoty o tzv. druhém životě královských privilegií v městských kancelářích a archivech netřeba příliš zdůrazňovat, a tak není divu, že právě tomuto typu úřední písemnosti (na rozdíl od ostatních) je zde vyhrazen samostatný prostor. Velička se podrobně zamýšlí nad vývojem potvrzovacích listin a dobovou praxí konfirmačního řízení; snaží se tyto dokumenty dále typologizovat a nastoluje mnohá témata spojená s otázkou jejich insertního/poloininsertního charakteru. Pro potřeby vyčíslení emise královských konfirmací jednotlivými panovníky pro jednotlivá města je i v této kapitole aplikována statistická metoda. Zde autor nejvíce těží ze své disertační práce.

Poslední (nejdelší) část monografie si klade za cíl popsat, jakými způsoby bylo v městských kancelářích s panovnickými privilegii nakládáno, jak byly uchovávány, jak a za jakým účelem byly opisovány (případně překládány), při jakých situacích jimi bylo právně argumentováno atd. Za tímto účelem si Velička vybral vzorek několika královských měst v severozápadních Čechách. Jedná se o Louny, Žatec, Kadaň, Litoměřice, Most a Ústí nad Labem. Výběr je dán

především působností autora v tomto regionu a dlouhodobým zájmem o archivy jmenovaných měst. Sonda si sice nemůže (v důsledku své regionální specifity a nutné reduktivnosti) nárokovat reprezentativní zachycení všech aspektů spojených s dobovým standardem fungování městské kanceláře, může však posloužit jako jistý ukazatel. Ve všech šesti případech autor uplatňuje stejná hodnotící kritéria. Pro každé město si všímá nejprve konfirmačních listin, poté městských kopií a formulářových sbírek (jsou-li dochovány), indorsátních poznámek na originálech panovnických listin, překladů panovnických listin (existují-li) a použití některých písemností na soudních fórech (je-li pro dané město doloženo). Tento výčet doplňuje vždy jakási rubrika kazuistik pojmenovaná „modelové případy“. Autorova snaha plasticky vykreslit druhý život panovnických listin v městských kancelářích a archivech však vede k přílišnému ulpívání na detailech. Velička jako archivář-diplomatik prokazuje náležitou kompetenci pro materiálovou analýzu, souhrnné výsledky svého výzkumu však nedokáže vzhledem k syntetickým nárokům monografie jasně formulovat. Drobnohled, pod kterým zde zkoumá archivní materiál, zahrnuje čtenáře přívalem mnoha informací a badatelských zjištění dílčího charakteru, čímž se zbavuje možnosti vylíčit zkoumané problémy z adekvátního nadhledu. Tuto mikroperspektivu by mohla kompenzovat obsáhlá bilanční kapitola, která ovšem v knize chybí.

Těžko stravitelná popisná forma celého textu je dána charakterem výzkumu a nijak nesnižuje jeho obsahový přínos, může však od knihy odradit mnoho potenciálních zájemců. Veskrze statistický přístup řadí sledovanou monografii mezi díla analytické

historiografie. Již v názvu proklamovaný dvojí náhled na pramennou materii (perspektiva vydavatelská i příjemce) je nosným metodologickým rámcem, pomocí kterého Velička promlouvá k tuzemskému odbornému plénu a dává inspirativní impulz dalšímu bádání.

Vojtěch Večeře

Lucas WÜSTHOF

Schwabenspiegel und Augsburger Stadtrecht

(= Monumenta Germaniae Historica – Schriften, Bd. 73)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017, LXIII+367 s., ISBN 978-3-447-10840-9.

Schwabenspiegel je pro českého historika středověku, historika měst pak zejména, známý pojem. A to tím spíše, že existují nejen jeho rukopisy v českomoravských archivech resp. knihovnách (autor je ovšem v soupisu rukopisů této sbírky, podávaném závěrem knihy, který obsahuje takřka 400 rukopisů, necituje), ale existují i staročeské překlady, svědčící o jeho užívání v prostředí českých měst. Protože Wüsthofovi ale jde o řešení otázky vzájemných vztahů mezi Schwabenspiegel, Městským (augsburským) právem, Saským zrcadlem (Sachsenspiegel) a Německým zrcadlem (Deutschenspiegel), pro což naše kodexy nepřinášejí žádné informace, není to třeba zdůrazňovat.

Wüsthof tak usiluje o revizi současného stavu našeho vědění o místě vzniku a genezi Schwabenspiegeli, který podrobuje kritice a snaží se dobrat konkrétních výsledků. Názorový stav charakterizuje následovně: 1) prvá skupina považuje Švábské zrcadlo zprostředkovaně přes Saské a Německé zrcadlo za pramen pro Augsburské městské

právo; 2) druhá teorie naopak předpokládá, že toto městské právo bylo jedním z četných pramenů pro Švábské zrcadlo; 3) další pak „přisáhá“ na to, že pramenem Švábského zrcadla nebylo Augsburské městské právo, ale jakési starší (v podstatě neuchopitelné) augsburské zvykové právo; a posléze 4) zastánci poslední varianty předpokládají, že Švábské zrcadlo vůbec nevzniklo v Augsburku, ale v Řezně, i když v jeho dataci do zhruba poloviny sedmdesátých let 13. století se badatelé shodují, byť v rámci tohoto decenia dochází k různým malým posunům. Jako nejsilnější se ukazuje první názor, zastávaný od 20. let zejména (bohužel též SS-Sturmbannführerem) Karlem Augustem Eckhardtem, mužem, který se do studia těchto pramenů a především do jejich vydávání ponořil nehlouběji (jen samotná bibliografie jeho prací z této problematiky čítá řadu desítek stran). Uvedl jsem tyto čtyři varianty z toho jednoduchého důvodu, protože jejich kritice se věnuje vlastně celá Wüsthofova kniha. Méně informovanému čtenáři lze dodat, že jde o text středohornoněmecký.

Úvodem podává Wüsthof metodologickou kritiku rozborů jiných právních památek, ukazuje jejich slabiny a varuje zejména před mechanickými obsahovými podobnostmi. Navazuje pak rozsáhlým výkladem obecných předpokladů a situací jako je původ označení této právní knihy a její stáří, kladené obecně do 70. let 13. století nebo rozsah a rozptýl jejího dochování spolu s kritikou dosavadních edic.

Zatím co Saské zrcadlo je nerozlučně spojeno se jménem Eika z Reggowa, autor – či spíše autoři – Švábského zrcadla jsou anonymní a jsou hledáni ve františkánském prostředí. Wüsthof ovšem raději mluví o autorech v plurálu (*Schwabenspiegler*).

Z dalšího pak vyplývá, že autorskému prostředí františkánů v Augsburgu resp. v Řezně není příliš nakloněn. Ostatně z jeho závěrů lze vyčíst, že ani jedno z obou měst nemá zřetelnější doklady pro to, aby se mohlo za místo vzniku považovat, i když to nelze zcela vyloučit.

V této souvislosti je podávána informace o knihovnách, kde se bohužel setkáváme s celou řadou při nejmenším velmi nepřesných údajů, které je třeba uvést na pravou míru. Tak nejprv autor konstatuje, že pozdní středověk (!) znal v podstatě dvě formy knihoven, totiž klášterní a kolejní, vedle nichž připouští ještě knihovny soukromé a malé knihovny radní. S objevením se univerzit ve střední Evropě počínaje Prahou, hovoří Wüsthof zmatečně o jejich univerzitních knihovnách, ačkoliv předtím správně zmiňoval knihovny kolejní. Tak se např. dovídáme, že v Praze po založení univerzity vznikla její univerzitní knihovna (s. 45). Zejména ale autor vynechal důležité knihovny kapitulní, které svou bližší vazbou na světské prostředí měly v podstatě k laickým tématům blíže, i když jindy s tímto pojmem pracuje. Ale také se dozvídáme, že knihovna řezenských františkánů byla na sklonku 13. století významně menší, než v r. 1799 (!?).

Hlavní část knihy je věnována porovnávání jednotlivých právních ustanovení Švábského zrcadla s jinými právními knihami, zejména s těmi blízkými, ale záslužně jde i do širších souvislostí a to až do středověku raného. Podstatné je ovšem porovnávání s Augsburským městským právem, jak to ostatně avizuje i titul této bayreuthské právnícké disertace. Autor však konstatuje, že ani některé identické formulace nemusí znamenat bezprostřední souvislost. Dodal

bych, že jen pokud nejde o nějakou naprostou přesvědčivou partii.

Z řemeslných resp. technických uspořádání knihy považuji za nedomyšlený způsob vnitřních odkazů, kdy se autor odvolává na věcné členění a nikoliv na stránky. Protože toto není uváděno v živých záhlavích, musí čtenář stále hledat nejdříve v obsahu a teprve pak se vracet. Nadto členění v knize je zevrubnější než udává obsah a tak čtenář při takovém ověřování ztrácí mnoho času i koncentrace. Tento komplikovaný způsob odkazů ovšem není jen Wüsthofovým nedostatkem (viz můj referát o práci Zeilingrově). Tento nešvar se rozmohl zejména v souvislosti s oddělováním poznámkového aparátu od textu. A konstatuji ještě, že autorovi „uklouzly“ některé plné bibliografické odkazy. Tak doplňuji aspoň ze s. 48: „Ruland, Geschichtliche“ znamená Anton Ruland, *Geschichtliche Nachricht über die ehemalige Domstiftsbibliothek zu Augsburg*, 1854.

Čtenář tak odkládá knihu poněkud nespokojen, protože její zisk není vždy (ostatně ani nemůže být) dostatečně přesvědčivý.

Ivan Hlaváček

Konfession in Text und Politik

Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder, Bd. 58, Nr. 2, 2018, ISSN 0523-8587.

V medievistice není běžné psát recenze na čísla časopisů. Tematická čísla ovšem příležitostně ospravedlňují narušení této zvyklosti. Takovým případem je druhý sešit nejnovějšího svazku časopisu *Bohemia*, jež vydává mnichovské Collegium Carolinum, věnovaný pod titulem „Konfession in Text und Politik“ konfesním poměrům v husitských

Čechách. Sedm studií odráží spolupráci dvou projektů, jež probíhaly v minulých letech v Centru mediivistických studií Filosofického ústavu AV ČR v Praze, respektive v Institut für Mittelalterforschung ÖAW ve Vídni. Pražský projekt byl zaměřen na proměnu kulturních kódů v husitství, vídeňský na vernakularizaci a komunikační strategie ve stejném časovém vymezení.¹ Předložené studie tak pojí otázka, jakým způsobem a do jaké míry konflikty husitské doby formovaly společenské hodnoty, komunikaci a jednání jednotlivých aktérů a akterek.

Po stručném úvodu Pavlína Cermanové (s. 221–224) následuje studie, v níž Robert Novotný analyzuje změnu mezi katolickým a kališnickým vyznáním, již lze pozorovat u různých českých a moravských šlechticů. Oprostíme-li se, jak to dělá Novotný, od umělého a nevědomými morálními soudy zatíženého rozlišování „konverze z vnitřních pohnutek“ a „konverze z utilitárních motivů“, vyjeví se změny vyznání jako komplexní fenomén, na němž se dá mimo jiné sledovat změna pozice víry v šlechtickém hodnotovém kodexu, k níž došlo během husitského století. Václav Žurek se věnuje dvěma katolickým autorům, Hilariu Litoměřickému a Pavlu Žídkovi, kteří se nezávisle na sobě obraceli na Jiřího z Poděbrad, aby mu – ač je o to nežádal – ukázali „modus vivendi“ a hlavně „modus regendi“ v konfesně rozděleném království (s. 246–266). Není překvapivé, že oba vyzývali Jiřího ke konverzi ke katolicismu, čímž by byl, podle nich, obnoven mír a pořádek v zemi. Jejich argumentace a komunikační strategie nicméně umožňují náhled do způsobu konstruování identit uvnitř katolického tábora

a jeho očekávání ve vztahu k utrakvistickému královskému dvoru.

Příspěvek Pavlína Cermanové zkoumá, jak katoličtí odpůrci husitů používali prorocké spisy o potrestání hříšné církve. Na základě rukopisného dochování autorka rekonstruuje využití, aktualizace a cirkulaci těchto textů v kláštorech a intelektuálních centrech Českého království i sousedních zemí (s. 267–285). Cermanová dochází k překvapivému závěru, že tyto texty nebyly čteny jako subversivní výzva k aktivnímu jednání, nýbrž spíše jako vysvětlení probíhajících událostí, jež bylo v tomto rámci vykládáno jako součást božího plánu spásy, a ztratilo tak svou společensky nebezpečnou složku. Metodologicky velmi podnětný je následující příspěvek Martina Nodla. Autor se v něm pokouší aplikovat paradigma konfesionalizace, platné pro raný novověk, na poměry v Čechách 15. století. Nodl konstatuje, že zatímco ve velké části království panovala náboženská tolerance z nutnosti, pražská města představovala výjimku. Cílenou náboženskou netoleranci utrakvistických pražských elit a jejich opatření ke konfesní disciplinaci měšťanů lze, jak to činí Nodl, označit jednoznačně za proces konfesionalizace – pokud jsme ovšem připraveni vrátit do daného konceptu etatistické komponenty, v poslední době často kritizované.

Zdeněk Beran se věnuje porovnání právního institutu landfrýdů v Čechách, na Moravě a v Rakousku (s. 310–323). Pokud byly stavy těchto tří zemí postaveny před srovnatelné problémy, dospívaly ve snaze vyrovnat se s válečnými nepokoji první poloviny 15. století ke srovnatelným řešením. Jako nejdůležitější společný rys vyhodnocuje autor skutečnost, že landfrýdy ve všech třech zemích sloužily vedle zajišťování

1 Srov. popis obou projektů na ms.flu.cas.cz/badatele/minule-projekty-2.html, resp. m.overmode.oeaw.ac.at/ (28. 2. 2019).

míru k vyjádření podílu na zemské moci. Také Jaroslav Svátek sleduje procesy kulturní výměny, konkrétně mezi katolickým prostředím západních Čech a říšským městem Norimberkem (s. 324–342). V roce 1498 vytiskl Mikuláš Bakalář ve své plzeňské tiskárně dva texty z tehdy populárního žánru cestopisů. Jednalo se o český překlad „Traktátu o zemi svaté“ a „Života Mohamedova“. Svátek určil německé předlohy těchto textů, jejichž původ lze v obou případech hledat v Norimberku. Poskytl tím další důkaz úzkých kulturních vztahů mezi těmito dvěma městy v dané epoše. Je pozoruhodné, že Mikuláš Bakalář, nejen tiskař, ale pravděpodobně i překladatel obou textů, „očistil“ své předlohy od veškerých odkazů na přijímání pod obojí způsobou. Učinil tak zřejmě z vlastního náboženského popudu nebo z ohledu na své katolické čtenáře, což představuje výmluvný příklad procesu reinterpretace a adaptace textů, které stály v hledáčku obou projektů. Konečně Dušan Coufal obrací pozornost čtenářů ke třem stanoviskům v otázce laického kalicha, jež sepsal známý katolický učenec Mikuláš Kusánský v první polovině roku 1433 během jednání Basilejského koncilu (s. 343–362). Coufal se na základě rukopisného dochování vyrovnává s otázkami autorství, intelektuálního prostředí a okolností vzniku jednotlivých textů. Vyslovuje se pro v poslední době zpochybňované autorství Kusánského u textu „Intentio de eadem materia“. Coufalova diferencovaná argumentace navíc umožňuje vhledy do komplexního procesu vytváření myšlenkových postojů uvnitř katolické církve, který předcházal basilejské dohodě s husity.

Předložené studie lze považovat za výběrovou bilanci obou uvedených projektů. Na jedné straně zpracovávají podněty, jež

vyvstaly v souvislosti s husovským jubilejním rokem 2015, na druhé straně usilují o to, poukázat na nové perspektivy zvláště s ohledem na zaběhnuté způsoby prostorové a časové kontextualizace husitství. Součástí této snahy je i to, že přispěvatelky a přispěvatelé přiznali ve svém bádání poměrně velký prostor představitelům katolické strany, kteří v dosavadní badatelské praxi zůstávali často opomíjeni. České odborné veřejnosti poskytuje tematické číslo nové poznatky, na něž je možné navazovat dalším výzkumem (zde bych vyzdvihla zejména Novotného a Nodlovu studii). Zahranичnímu vědeckému publiku se zde otevírají dveře zpřístupňující bohaté výsledky obou projektů.

Alexandra Kaar

Josef FÖRSTER – Ondřej PODAVKA
– Martin SVATOŠ (edd.)

***Historia litteraria v českých zemích
od 17. do počátku 19. století***

Praha, Filosofia 2015, 362 s.,
ISBN 978-80-7007-444-2.

Než bylo zahájeno vydávání několikasvazkového souboru bio-bibliografického lexikonu Johanna Petera Cerroniho (1753–1826) s dvojjazyčným názvem *Spisovatelé Království českého / Scriptores Regni Bohemiae*, předeslal editorský tým jako úvod samostatný svazek, který celý počín zasazuje do literárněhistorického kontextu. Josef Förster, Ondřej Podavka a Martin Svatoš v něm se spolutory Jiřím Matlem, Stefanem Newerklou, Václavem Petrbohem, Václavem Pumprou, Václavem Smyčkou a Jiřím Žůrkem předestírají odborné veřejnosti dějiny snah zachytit literární učenost v Čechách a na Moravě v minulosti v dílech, která lze zastřešit termínem *historia litteraria*. Koncept dějin vzdělanosti, ještě nerozlišované na pozdější dějiny vědy a dějiny esteticky vnímaného uměleckého psaní, kvetl především v 18. století, ale obdobné snahy lze v českém prostředí najít již dříve (autoři začínají od balbínových *Učených Čech*) a naopak projevy dozrívání tohoto přístupu lze shledat i v první polovině 19. století. Konečně, jisté rysy konceptu *historia litteraria* jsou v humanitním bádání přítomné trvale a setkáváme se s nimi všude tam, kde se před interpretací, dynamikou a příběhem toho kterého jevu dává přednost, výctu, úplnému sebrání fakt a nějakému nečasovému kritériu třídění (například abecednímu).

Svazek otvírá stať Václava Smyčky, která s oporou v německé literární historii

představuje koncept *historia litteraria* jako takový. Počátky konceptu Smyčka nachází u Francise Bacona a Jacoba Friedricha Reimanna — v názvu jeho třísvazkového díla z počátku 18. století se už vyskytl termín *historia litteraria*. Soupisy učenců a jejich děl byly mimo jiné projevem přesunu zájmu od antické historie a literatury k nové, lépe řečeno k novým, stále více navíc provozovaným ve vernakulárních evropských jazycích. K nám tyto evropské tendence pronikly s příchodem Karla Heinricha Seibta na pražskou univerzitu. Informační přínos zaručil soupisům zájem i v době, kdy už byly jako literárněhistorický „koncept“ považovány za zastaralé. Pozdější romantické a nacionalisticky motivované bádání koneckonců ocenilo přehledy materiálu, který chtělo vykládat. I vydávání Cerroniho soupisu dnes přináší jak informaci o přístupu *historia litteraria*, tak – zprostředkovaně – o elementech zpracovávaných literárních dějin (doufejme, že zprostředkovanost bude patrná i uživatelům Cerroniho soupisu, že ho nebudou považovat za dnešní zpracování historického materiálu).

Druhý příspěvek svazku nese název identický s celou publikací. Podepsal ho „kolektiv autorů“ a představuje syntézu dalších kapitol. Jeho centrální postavení v knize vyjadřuje i skutečnost, že je publikován česky i anglicky. Lze ho doporučit jako stručný přehled osob, které se věnovaly staré „literární historii“ a jejich výkonům. Pak následuje třináct kapitol, zaměřených vždy na jednoho autora a uspořádaných chronologicky. Po výše jmenovaném jezuitovi Bohuslavu Balbínovi následuje benediktin Magnoald Ziegelbauer a další autoři až po Matyáše Kalinu z Jäthensteina. Důstojné místo je samozřejmě věnováno Johannu Peterovi Cerronimu, autorovi, jehož rozsáhlý

bio-bibliografický soupis, jedno z děl, která ve své době nespátřila světlo světa tiskem, se autoři knihy rozhodli vydat.

Upozornit chceme v této recenzi na jeden rys publikace. Ačkoliv to kniha nehlásá jako proklamaci a je ve svém výrazu (i v typografické úpravě Markéty Jelenové) střídma, jde o výrazně alternativní pohled na dějiny oboru literární historie. Za nosné pro vstup do starších epoch a pochopení dobových zájmů považujeme hlavně vysvětlení *historia litteraria* jako vlastně málo interpretačních metody zpracování materiálu. „Chladnost“ soupisů a „mechaničnost“ řazení medailonů, svého času považovaná za nedokonalou, svým způsobem chrání od násilných ahistorických projekcí, které se do lesa literárních dějin vydávají ne s prostornou nůši soupisu všeho, ale s košíkem předem připravených výkladů, který je třeba naplnit příklady. Anebo je starý Cerroniho koncept možno vnímat jako prevenci před potřebou odvyprávět všechno historické jako dynamický příběh s příčinami, následky, faktory, vlivy, tendencemi, zákonitostmi.

Na druhou stranu: i staří bibliografové uplatňovali různé filtry. Pečlivý rozbor toho, co a jak sepsali, může ukázat jejich hodnotové preference a hlavně vysvětlit mnohé z toho, co se dělo dál. V českém prostředí bylo pro další generace svrchovaně důležité, co bylo sepsáno do konce 18. století a jak to bylo tehdy hodnoceno — v mnoha historických disciplínách tak bylo vykolíkováno hřiště, na kterém se bude hrát v budoucnosti.

Pečlivě redigovaná kniha je opatřena soupisem pramenů i literatury a rejstříkem, lze jí tedy maximálně využít jako úvodu k jinému pohledu na to, jak se v minulosti přistupovalo k dějinám vzdělanosti v českých zemích.

Ondřej Koupil

Veronika TOMÁŠOVÁ

Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období 1781–1861

Český Těšín, Slezská církev evangelická a.v. 2018, 332 s., ISBN 978-80-87340-03-5.

Veronika Tomášová vstupuje do nevelké skupiny badatelů, kteří se rozhodli věnovat protestantismu na Těšínsku.¹ Vydání její práce bylo umožněno finanční podporou konfesního Spolku Martina Luthera, Moravskoslezského kraje a zaštitěno či iniciováno Slezskou církví evangelickou a.v. Dílo tak chce být do jisté míry příspěvkem nejen k církevním a regionálním dějinám, ale i k reflexi náboženské identity.

Těšínsko (v knize myšleno bývalé Těšínské a Bílské knížectví, součást tzv. Rakouského Slezska) představuje nejen v českých církevních dějinách dosti specifický a ojedinělý fenomén (podobné mu je částečně snad jen Ašsko, ovšem probádané ještě méně). Autorka se tedy neměla možnost opřít o rozsáhlejší výsledky moderního výzkumu. O to rozproštěnější jsou ovšem archivní fondy, se kterými by bylo v případě tohoto tématu nutno pracovat (od Těšína přes Brno a Bratislavu do Vídně). Kniha tedy nabízí sice poměrně ucelenou syntézu, ale zároveň, jak uznává autorka sama v úvodní kapitole, je hlavně podnětem k dalšímu nutně podrobnému pramennému studiu.

To, že autorka zřejmě myslela zejména na laické čtenáře, což je samozřejmě v pořádku, naznačuje již první kapitola. Ta poměrně zevrubně popisuje Ranou toleranční dobu (dobové pozadí, vydání Tolerančního patentu, specifika Rakouského

1 Např. David PINDUR, *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku. Frýdecké arcikněžství v letech 1654–1770: struktury, procesy, lidé*, Český Těšín 2015.

Slezska ad.). Žel, zrovna v oddíle, kde se mohla opřít o novější výzkum, zůstala Tomášová příliš pod vlivem badatelů starších (např. Zdeňka J. Medka), jejichž názory jsou již v lecčems překonány. Řada informací je též podána příliš zjednodušujícím způsobem (např. volba přihlašovaných mezi jednou ze dvou tolerovaných protestantských konfesí). Součástí první kapitoly je rovněž encyklopedické představení jednotlivých sborů, které vznikly v době tolerance, dále pak několika šlechticů, hrajících podstatnější roli při jejich zakládání. Zpravidla se čtenář dozví základní data, shrnutí stavební historie a několik statistických údajů o počtu evangelíků. Větší prostor je věnován proměnám komunity, která se scházela v samotném těšínském chrámu milosti, a osobnostem prvních pastorů. Je škoda, že autorka nenechala zaznít více novějšímu bádání o této bolestné kapitole střetu často velmi mladých bohoslovců s nedokončeným vzděláním s naprosto neznámým a jazykově cizím prostředím, které nadto prošlo zcela odlišným vývojem než jejich domácí církevní útvary.

Na závěr první kapitoly o organizačním fungování sborů včetně způsobu jejich řízení a voleb pastorů navazuje kapitola druhá, věnovaná církevní zprávě. V ní jsou představeny kompetence konzistoře, důvody jejího přemístění z Těšína do Vídně, superintendence a nakonec obsahuje i stručné medailony těšínských superintendentů. Do problematiky hlouběji nezasevčený čtenář si zde může udělat základní přehled o vývoji toho, jak Josefův stát poměrně složitě hledal správní mantinely tolerance.

Třetí kapitola se věnuje evangelickému školství. Tomášová nejprve představuje jeho vývoj po roce 1781. Co se statistik žáků týká, sahá autorka do primárních pramenů. Těšínsko je zajímavé tím, že zde byl

nedostatek římskokatolických vzdělávacích ústavů, takže opačně vzhledem k Čechám a Moravě děti přidružující se státu preferovaného náboženství navštěvovaly školy zřizované sotva tolerovanou konfesí. V přehledu se zde dozvíme základní informace o dozoru nad školami, o životě a platové situaci učitelů, o učebnicích, průběhu výuky, postavě Jana Šliwka a o dvou významnějších učelištích – těšínském gymnáziu a přešpurském lyceu, které sice leželo mimo sledovanou oblast, ale pro svůj význam na ni si pozornost bezesbýtku zaslouhuje. Různým druhům statistik ovšem schází např. zevrubnější informace o odlišnostech týdenní a nedělní školy.

V kapitole, nazvané Náboženský život evangelíků na Těšínsku, je pozornost zaměřena zejména na bohoslužby a kasuálie. Autorka rekonstruuje průběh bohoslužeb včetně představení kancionálů, odkazuje na fondy, obsahující homiletickou produkci některých pastorů a jedno kázání i poměrně rozsáhle reprodukuje. Žel z kasuálií se zabývá jen konfirmací a pohřby a opomíjí křty i svatby, které zejména v toleranční době nebyly prosty napětí a specifických konfliktů. Otázka spirituality těšínských luteránů je mírně pootevřena několika odstavci o náboženské literatuře a kratičkou podkapitolou o mimořádně podstatném fenoménu, který představují zdejší pietisté.

Poslední dvě části knihy již opět nepojednávají o jednotlivých fenoménech, ale mapují chronologický vývoj. První z nich poměrně rozsáhle reprodukuje události roku 1848, resp. až do roku 1861 trvající snahu o zrovnoprávnění protestantských konfesí s římskokatolickou církví. Druhá si ve stejném období všimá národnostní otázky, totiž polského národního probuzení na Těšínsku a rolí několika evangelických osobností

v něm (trochu nápadně z ní ovšem vystupuje stať o Boji proti alkoholismu).

Publikace Veroniky Tomášové je velmi bohatě obrazově vybavena. Z velké části se jedná o fotografie evangelických kostelů, ale také o reprodukce obrazů pastorů, jejich rukopisů či pečeti. V závěru práce jsou vedle seznamu literatury, rejstříků a cizojazyčných shrnutí připojeny i přehledy počtů evangelíků na Těšínsku, seznamy superintendentů, seniorů a pastorů. Dílo je poměrně čtivé, dobře srozumitelné. Zřejmě z ohledu na popularizační vyznění snažila se Tomášová často rozsáhlé citáty z pramenů i starší literatury upravit jazykově tak, aby byly co nejčitelnější. Ne vždy je pak ovšem jasné, jaký je původní zdroj.

Autorka se opřela zejména o důkladné studium dosavadní polské, německé a české literatury k tématu, ze kterého složila, jak bylo naznačeno již v úvodu, dobré přehledové dílo o prvních přibližně osmdesáti letech tolerované existence luterské církve na Těšínsku, které je určeno širší čtenářské obci. I když by šlo požadovat více práce s primárními prameny, díky které by mohl zejména obraz konkrétního žitého náboženství vystoupit mnohem plastičtěji, dostávají tu další badatelé víc než dobré vodítko po stávajícím stavu studia, ale i inspiraci, kterým oblastem a tématům se mohou podrobněji věnovat. Nakonec lze konstatovat, že Slezská církev evangelická a.v. možná brzy předběhne ostatní české a moravské denominace tím, že nabídne v přehledové ucelené řadě vhléd do své minulosti a náboženské identity.

Ondřej Macek

Peter RYOM – Federico Maria SARDELLI

Vivaldi Werkverzeichnis.

Antonio Vivaldi. Thematisch-systematisches Verzeichnis seiner Werke / Thematic-Systematic Catalogue of His Works (RV).

Peter Ryom. Druhé revidované vydání Federico Maria Sardelli.

Wiesbaden, Breitkopf & Härtel 2018, 667 s., ISBN 978-3-7651-0372-8.

Dílo hudebního skladatele Antonia Vivaldiho je téměř ikonickou součástí hudebního baroka a není tedy nijak překvapivé, že dlouhodobě představuje předmět zájmu hudebních historiků i hudebníků. Autorem nejznámějšího a v dnešní době rozhodně nejužívanějšího soupisu Vivaldiho skladeb je dánský muzikolog Peter Ryom (* 1937), jedna z dlouholetých vůdčích osobností vivaldiovského výzkumu, od něhož také pochází známá katalogová značka RV neboli „Ryom-Verzeichnis“. Doplněvaná a upravovaná vydání tohoto soupisu jsou dokladem reflexe mnohých zjištění a objevů, které během desítek let přinesl (a stále přináší) výzkum, jenž se v této oblasti vyvíjel skutečně dynamicky a zásadně proměnil současně vědomosti o významném skladateli a jeho díle. Ryom připravil svoji poslední verzi katalogu v roce 2007 a právě tato edice je základem nejnovějšího revidovaného vydání, které zpracoval Ryomův již dříve designovaný pokračovatel, italský muzikolog a flétnista Federico Maria Sardelli.

Způsob edičního zpracování katalogu včetně členění skladeb podle jejich instrumentace zůstává nezměněn. Ke všem katalogovým záznamům jsou kromě standardního popisu (katalogové číslo RV, název skladby, instrumentace, informace o pramenu

a dalších inventářích či katalogích, číslování v jiných starších soupisech – Pincherle, Fanna, Malipiero, či literatury atd.) připojovány notové incipity, pokud je to možné. V katalogu je evidována necelá tisícovka děl, z nichž v Sardelliho revidované edici bylo nově zařazeno 42 – osmnáct v hlavní části se základním číslováním a 24 v dodatcích. Dále byly opětovně zařazeny čtyři starší a dříve vyřazené záznamy, došlo rovněž k připojení dvanácti dodatků u již zařazených skladeb. Neméně přínosná jsou však také mnohá zpřesnění různých typů konkrétních údajů, zejména datace některých děl.

Ačkoliv je soupis věnován přednímu představiteli italského hudebního baroka, obsahuje též informace se vztahem k bohemikálnímu prostředí. To je dáno nejen obecnou popularitou Vivaldiho hudby v Evropě, díky které se jeho díla šířila téměř po celé Evropě, ale rovněž jeho osobními kontakty s českým prostředím, které dokonce osobně navštívil. Vedle císaře Karla VI. a jeho manželky zde tedy narazíme na jména operního pěvce a impresária Antonia Denzia a koncertního mistra a skladatele Antonia Bioniho, italské hudebníky, kteří v Čechách působili s benátskou operní stagionou. Zastoupeni jsou pochopitelně i čeští aristokraté jako podporovatelé umění. U těchto údajů však nacházíme chyby. Hrabě Václav Morzin, majitel slavné kapely a Vivaldiho mecenáš, je uveden ve dvou nezotožněných záznamech jednou jako *Venceslao s. Marzin* (s. 625) a podruhé jako *Marquis de Morzin* (RV 496, s. 222). U hraběte Jana Josefa z Vrtby není uvedena správná podoba predikátu a rejstřík jej zmiňuje v podobě *Johann Joseph Wrtby*.

Vedle urozených osobností nechybí ani čeští hudebníci. Několikrát se vyskytuje jméno Jana Dismase Zelenky, který pro potřeby

drážďanského dvorního kostela pořídil opisy Vivaldiho skladeb. Nepřesné je pak uvedení houslisty Františka Jiráňka, jenž byl ve službách výše zmíněného hraběte Morzina. Ten jej jako svého poddaného vyslal na studijní pobyt k Vivaldimu do Benátek. V katalogu se příjmení *Giraneck* vyskytuje u dvou rukopisů. V případě Concerta B dur, RV 371 (s. 166), je opisovač tohoto příjmení identifikován podle starších výzkumů jako *Anton Giraneck*, u Concerta D dur, RV Anh. 8 (s. 565), je pak uveden správně *František Jiránek* a to též jako možný autor skladby. V rejstříku jsou však oba záznamy přiřazeny pod jménem Anton Giraneck (s. 666). Tuto starší identifikaci příjmení *Giraneck* však vyvrátily novější výzkumy právě ve prospěch morzinského hudebníka Františka Jiráňka.¹

V rozsáhlém katalogu představují uvedené nedostatky marginálie, které však nabádají k určité opatrnosti v okrajové problematice, byť v této recenzi hodnocené bohemikální vazby představují jen malou a specifickou sondu do rozsáhlého celku. Přesto nově revidovaná podoba soupisu představuje dílo velkého významu, které svou informační obsažností zaujímá nezastupitelnou pozici. Navíc se i po mnoha desetiletích jedná o stále živé badatelské dílo nejen z hlediska jeho užívání ve vědecké i hudební sféře, ale především i díky jeho průběžné aktualizaci o nově objevované skutečnosti, které přináší výzkum kolem osobnosti a díla Antonia Vivaldiho.

Lukáš M. Vytlačil

1 K Františku Jiráňkovi blíže viz např. Václav KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina. Příspěvek k dějinám šlechtických kapel v Čechách v době baroka*, Praha 2010.

Jiří LUŇÁČEK

***Rakouské vojenské zdravotnictví za
napoleonských válek.***

***K činnosti hlavních polních nemocnic
na Moravě v letech 1813–1814***

(= Historie, sv. 13)

Olomouc, Vydavatelství filozofické
fakulty UP v Olomouci 2018,
325 s., ISBN 978-80-88278-23-8.

Autoři, kteří popisují velká válečná tažení a slavné bitvy, často zapomínají při líčení strategických plánů a taktických manévřů na utrpení obyčejných vojáků, na to, že průvodcem každé války byla zranění, nemoci a smrt. Otázkám zdravotní služby a lékařské péče o vojáky se věnují jen nemnozí. V době napoleonských válek lékařská zdravotní služba pokročila ve srovnání s dřívějšími válkami, což bylo nepochybně ovlivněno osvícenským myšlením 18. století. Vojenští chirurgové, pokud to nebyli obyčejní felčari a ranhojiči, zpravidla ovládali medicínu na úrovni své doby, ale v polních podmínkách, kdy byli zavaleni raněnými a nemocnými, mohli jen těžko uplatnit metody, jaké užívali lékaři v civilním životě. Z časových důvodů nebylo možné věnovat se v polních lazaretech složitějším zákrokům a ke slovu nejčastěji přicházela rychlá resekce nebo amputace poraněných končetin. U vojenské zdravotní služby proto o to víc záleželo na její organizaci a rychlosti, s jakou mohla být poskytnuta první pomoc. Stupeň této organizace byl však v armádách té doby různý. Rakouské vojenské zdravotnictví dosáhlo velkého rozmachu za napoleonských válek. V úvodní části monografie se Luňáček zaměřuje na počátky vojenské zdravotní péče organizované rakouským státem. Ta zrna-

menala výrazný krok kupředu zásluhou císaře Josefa II., který po několika dřívějších pokusech zřídil v roce 1783 ve Vídni c.k. Medicinsko-chirurgickou akademii pro výcvik vojenských lékařů, jež nesla jeho jméno. Josefinum se stalo ústředním ryze vojenským zařízením pro výcvik vojenského zdravotního personálu. Prvním ředitelem byl jmenován na slovo vzatý odborník a císařův osobní chirurg Giovanni Alessandro Brambilla. Jako nejvyšší štábní chirurg měl současně na starosti celou oblast zdravotního zabezpečení rakouské císařské armády. Jeho přičiněním a působením jeho nástupců ve vedení akademie vycházeli z Josefina erudovaní vojenští lékaři, převážně chirurgové, kteří později nacházeli uplatnění v době napoleonských válek.

Ještě na konci vlády Josefa II. byl vypracován Reglement pro c.k. polní chirurgy, který zavedl systemizaci vojenského zdravotního personálu včetně hodnostního zařazení vojenských lékařů. Tento systém byl během let dále zdokonalován, mimo jiné zřízením platových tabulek pro vojenské lékaře a lékárníky. Zvláštní pozornost eráru platila systému lékařského zabezpečení v polních podmínkách, a to zejména na bojišti. Za tím účelem byla v době válek s revoluční a napoleonskou Francií vybudována soustava stabilních vojenských nemocnic a kromě toho dočasných polních nemocnic v blízkosti bojišť. Na základě uspořádání z roku 1808 se polní nemocnice členily do tří typů jako nemocnice přijímací, odložní a hlavní. Byly organizovány za frontou ve třech sledech a před nimi byla v terénu nejbližší bojišti zřizována řada polních obvazíšť.

Vedle vojenských nemocnic a obvazíšť využíval rakouský erár také služeb nevojenských zdravotních zařízení, kde byla péče o raněné a nemocné svěřována dobro-

volníkům z řad civilistů a duchovních. Za příklad obětavosti ze strany nevojenských osob na Moravě může sloužit případ hraběte Leopolda Berchtolda, majitele panství Buchlov na Uherskohradištsku. Za přímého ohrožení Moravy francouzskou armádou byl jmenován inspektorem vojenských nemocnic v hradištském kraji. Svůj zámek v Buchlovicích a zámček v Žeravicích přeměnil v nemocnice, kde léčil lidi nakažené epidemií tyfu. Ve vojenském špitálu na Velehradě se tento osvícenec a filantrop sám nakazil tyfem a koncem července 1809 této chorobě podlehl.

Těžiště Luňáckovy práce spočívá ve sledování činnosti a organizování polních nemocnic na Moravě v krátkém období let 1813–1814. Tuto fázi dějin polních nemocnic autor podrobil důkladné analýze na základě široké znalosti odborné literatury a zejména archivních fondů, týkajících se této problematiky. Prošel materiály vídeňského Heeresarchivu, Českého gubernia Národního archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně, Zemského archivu v Opavě, oblastního archivu v Zámrsku a několika okresních archivů v Čechách a na Moravě. Mohl se tak opřít o detailní výzkum na zvolené téma. Ze starší literatury k tématu dějin vojenského zdravotnictví je třeba připomenout průkopnické práce olomouckého chirurga Eduarda Wondráka, na jehož dílo Luňáček svým způsobem navazuje.

Během válečného tažení roku 1813, hlavně po bitvách u Drážďan a Chlumce zaplavilo množství raněných vojáků Čechy a pak Moravu. Vzápětí se mezi vojáky i civilním obyvatelstvem začala šířit tyfová epidemie. Úřady reagovaly na příliv těchto pacientů opožděně a nestačily jejich velké množství zvládat. Od léta 1813 bylo na

Moravě zřízeno celkem šest hlavních polních nemocnic s řadou filiálek. Protože vojenských lékařů a dalšího personálu byl nedostatek, museli být mobilizováni i civilní lékaři a nevojenský pomocný personál. Hlavní polní nemocnice byly postupně vyňaty z armádní působnosti a podřízeny krajským úřadům. Pod vojenskou správou zůstaly hlavně posádkové a plukovní nemocnice. Důležitá úloha při organizaci zdravotní péče v zemi tak připadla Moravskoslezskému zemskému guberniu. V této podobě zůstal zmíněný systém zachován až do roku 1814. Luňáčkova práce sleduje detailně otázky financování, zásobování, složení zdravotního personálu i každodenní problémy špitálů. Vychází z dostupného statistického materiálu, který zpracovává do přehledných tabulek. Vzniklo tak ucelené faktografické zpracování tématu, opatřené širokým poznámkovým aparátem. Připojena jsou resumé v angličtině, němčině a ruštině. Rakouské vojenské zdravotnictví přes důkladnou přípravnou fázi jeho organizátorů selhávalo v rozhodných chvílích na praktické aplikaci. Zásadní problém spočíval mj. v tom, že zdravotní pomoc raněným nebyla poskytována přímo na bitevním poli, ale až za frontou. Nabízí se tak srovnání s mnohem vyspělejší vojenskou zdravotní organizací francouzské armády. Ta byla organizována centrálně, byla materiálně dobře vybavena a měla poměrně velký počet zkušených chirurgů. Zaslouhy o to měli především Dominique-Jean Larrey, šéfcirurg císařské gardy a baron Pierre-François Percy, hlavní chirurg Velké armády. Zvláště Larrey, zakladatel akutní medicíny, se zasloužil o zavedení inovací ve vojenském zdravotnictví. Šlo mu v prvé řadě o to, aby byl raněný voják ošetřen co nejdříve a aby se u něj zabránilo velké ztrátě krve. Ve francouzské armádě

zavedl zvláštní povozy zvané „létací ambulance“ (ambulance volant), speciální dopravní prostředky s osádkou, které postupovaly za útočícími jednotkami, sbíraly raněné a poskytovali jim na místě první pomoc dříve, než byli dopraveni na polní obvazišť. Sám Larrey prý dokázal provést amputaci končetiny během jedné minuty a k stejnému výkonu vedl své podřízené. Přesto po amputaci vysoké procento vojáků umíralo.

Rakouská vojenská sanitní služba za francouzskou v mnohém zaostávala. Když baron Percy během tažení roku 1805 uviděl v Ulmu tři tisíce raněných Rakušanů, vyjádřil se ve svých zápiscích s velkým despektem o práci rakouských felčarů.

Dušan Uhlíř

Martin KLEČACKÝ

Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany

Praha, Academia – Masarykův ústav
a Archiv AV ČR 2017, 303 s.,
ISBN 978-80-200-2793-1 (Academia),
ISBN 978-80-87782-74-3 (MÚA).

České dějepisectví o politických dějinách 19. století se dlouho zaměřovalo především na národní hnutí, genezi českého stranictví a na prostor, kde se prosazovalo, tedy na parlamentní politiku. Platí to nejen pro starší historiografii, ale do značné míry i pro období po roce 1989, jež – zbaveno ideologického tlaku – zaznamenalo mimořádný rozvoj bádání o 19. století. Sféra exekutivy a státní správy přitom zákonitě zůstávala stranou pozornosti. Přesto se však objevovaly práce, jež rozšiřovaly pole badatelského zájmu politických dějin o další témata, jako zejména o dějiny státní správy

a byrokracie – za všechny autory a autorky, kteří se o to zasloužili, jmenujme Miloslava Martínka, Jana Galandauera, Marii Mackovou nebo Aleše Vyskočila. Knihou *Český ministr ve Vídni*, jež vznikala jako disertace, se k nim přiřadil i Martin Klečacký.

Jeho práce přináší více, než slibuje název. Zdaleka nejde pouze o české zastoupení v předlitavských vládách; autorovým prostřednictvím proniká čtenář do různých úrovní nebo sfér exekutivy a státní správy. Tyto úrovně se zrcadlí i v členění knihy do čtyř částí. Dvě jsou věnovány ministerstvům – konkrétně úřadu ministra krajana (1. část) a ministerstvu obchodu (3. část), zbývající pak pražskému místodržitelství (2. část) a krajské a okresní úrovni, již autor znázorňuje prostřednictvím Českobudějovicka (4. část).

Časový záběr knihy vymezují roky 1898, kdy byla jmenována vláda Františka Thuna-Hohensteina, a 1909, kdy podal demisi poslední český ministr krajan Jan Žáček. Pro pochopení kontinuity a všech souvislostí však autor nutně překračuje stanovené časové rozpětí; bere v úvahu vývoj české politiky od osmdesátých let 19. století až do roku 1914. Je to doba dominance mladočechů na české politické scéně. Ti postupně dospívali k přesvědčení, že k prosazení politických požadavků nepostačují pouze zastupitelská fóra, říšskou radou počínaje a místními samosprávami konče, ale že je nutno proniknout na pozice obdařené administrativní mocí, tedy na nejvyšší místa státního aparátu. To byl jeden z důvodů, proč od poloviny devadesátých let 19. století opouštěli radikální stanoviska a vydali se cestou spolupráce s vládou. Že byli úspěšní, potvrzují i údaje, jež uvádí Klečacký, když píše o „čechizaci“ státní správy na počátku 20. století (s. 265).

Těžiště knihy, jak ostatně vyplývá z jejího názvu, spočívá v první části, věnované

českým ministrům krajanům. Klečacký se zabývá všemi šesti (Alois Pražák, Antonín Rezek, Antonín Randa, Bedřich Pacák, Karel Prášek a Jan Žáček), nejvíce pozornosti však věnuje Rezskovi, který v podstatě úřad utvářel, a Pacákovi, jemuž se podle autora podařilo dosáhnout nejvíce ve prospěch českých zájmů. Autor popisuje, jak ministr krajan budoval svou kancelář, jaká byla jeho personální politika, jak nejasné byly jeho kompetence a zejména jak si počínal ve složitém předivě mocenských vztahů, vlivů a kontaktů. Klíčovou roli přitom připisuje „muži v pozadí“, Václavu Škardovi, který stál v čele výkonného výboru mladočeské strany. Klečacký jej vyzdvihuje jako „pravého zakladatele mladočeské personální politiky“ (s. 90). Přisuzuje mu zásluhu na hledání nadaných lidí pro státní správu, zejména absolventů českých práv, kteří na počátku 20. století nacházeli uplatnění právě ve státní správě za podpory vlivných mladočechů. Druhá část knihy je věnována další klíčové pozici v politickém systému Předlitavska, a sice pražskému místodržitelství, jež autor zároveň považuje za jedno z nejexponovanějších míst státní správy. Klečacký mimo jiné popisuje místodržitelské kompetence i strukturu úřadu za Karla hraběte Coudenhove. Zaujme zvláště příznačně nazvaná kapitola „Boj o místa“ (s. 109–134). Značný prostor věnuje autor v této části také zemské školní radě a finančnímu ředitelství. Ve třetí části se autor znovu vrací k ministerstvu, tentokrát resortnímu: v roce 1906 se mladočech Josef Fořt stal ministrem obchodu. Klečacký ukazuje, jak se Fořt v rozporu se základními pravidly služebního postupu snažil dosadit na ministerstvu české úředníky do těch nejvlivnějších míst. Poštovní ředitelství v Praze a úsilí o zavedení vnitřního úřadování pak představuje

svébytnou kapitolu třetí části knihy. Úporné boje o pozice se odehrávaly i na úrovni krajů a okresů, jak dokládá Klečacký ve čtvrté části knihy. Za její dějiště zvolil jižní Čechy a jejich metropoli; rovněž nižší stupně státních úřadů umožňují doložit postupy obou národních ministrů. Autor zde mj. ukázal, že konfliktní situace vznikaly i při obsazování míst na krajském soudu a dokonce i při jmenování českobudějovického biskupa.

Autor naplnil záměr své práce bezesbýtku. Předně doložil řadou analýz a příkladů, jak ožehavé bylo postavení vyšších úředníků státní správy, neboť mnozí z nich byli vystaveni napětí vznikajícímu mezi loajalitou vůči státu a úřadu na jedné straně, a sympatiemi k politické straně, popřípadě k národním či zemským zájmům na straně druhé. Je jedním z cenných poznatků knihy, že tyto loajality nebyly apriorně neslučitelné. Kniha pomáhá objasnit fungování státní správy, pravomoci některých jejích představitelů, obsazování míst, kariérní postupy a v prvé řadě potvrzuje, jak byl chod státní správy poznamenán národním antagonismem. Autor oprávněně zdůrazňuje paradox, že státní správa, jež měla mimo jiné tlumit národnostní konflikty, se sama stala předmětem politického střetávání ve snaze o posilování národních pozic.

Kvalita knihy a přesvědčivost autorových argumentů jsou založeny na neobyčejně rozsáhlém a důkladném základním výzkumu, a to jednak úředních materiálů (převažují mezi nimi ty z fondů Národního archivu a Rakouského státního archivu), jednak osobních pozůstalostí, především z Archivu Národního muzea. Zejména využití poměrně bohaté soukromé i poloúřední korespondence aktérů a jejich vzpomínkových a deníkových záznamů umožnilo autorovi,

jak sám zdůraznil, pochopit „svět nepsaných rituálů a zažitých uzancí“ (cit. s. 21). Materiály osobní povahy navíc obohacují práci o velmi důležitý rozměr; za jednotlivými úřady a funkcemi díky nim vystávají konkrétní lidé, jejich osudy a kariéry. Z tohoto důvodu textu prospělo zařazování krátkých životopisných črt do poznámkového aparátu. To vše dodává knize plastičnosti, nemluvě o relativně bohaté fotografické příloze, přinašející většinou portréty akterů.

Milan Řepa

Milan HLAVAČKA – Pavel BEK a kol.

Rodinné podnikání v moderní době

Praha, Historický ústav 2018, 608 s.,
ISBN 978-80-7286-318-1.

Publikace nabízí pohled do podnikatelské sféry, provázený řadou příkladů z období od první poloviny 19. století do konce první poloviny 20. století. Kniha je přehledně rozčleněna do pěti velkých oddílů: úvodní část tematizuje dějiny podnikání a podnik jako hospodářskou jednotku, která je během svého vývoje ovlivňována politickým, kulturním a sociálním prostředím. Autoři definují celkem jedenáct okruhů otázek v oblasti rodinného podnikání na území českých zemí a Slovenska. Tematizována je i nadřazená disciplína hospodářské dějiny a její umístění v badatelské sféře. Autor poukazuje na jejich „štěpení“ ale zároveň na „synergický potenciál“ a s tím související nové badatelské tendence. Úvodní část mapující zařazení a vlivy na tuto disciplínu ve výzkumu zakončuje pohled do budoucnosti na možný vývoj. Navazuje oddíl „Konceptualizace a terminologie“, který se zabývá kontexty a přiblížením významu pojmů „rodinná firma“ a „(rodinný) podnikatel“. Prostor je věnován

proměnám rodinného podnikání v historickém kontextu. Autorka má na zřeteli původ rodinných podniků, generační změny či nástupnictví. Rozebírají jednotky „rodina“ a „podnik“, jejich provázanost i vzájemné ovlivňování se. Uvedeno je několik příkladů známých podniků jako např. Swarovski, Opel, Dr. Oetker a v neposlední řadě oděvní firma C & A. Oddíl zakončuje příspěvek, který řeší otázku existence a vývoje „(Family) business history“ jako mezioborové disciplíny na hranici hospodářských a sociálních dějin, která se profilovala především v USA. Autor popisuje metodologické přístupy analýzy rodinného firemního prostředí a poukazuje na často preferované tzv. biogramy, kdy se člověk stává středem výrobních procesů. Následující kapitoly jistě zaujmou konkrétními příklady rodinných firem. Je v nich prezentováno na dvacet podnikatelských biogramů z různých řemeslnických/průmyslových oblastí. Kapitoly podrobně mapují jak komerční, tak např. charitativní aktivity, strategie a hospodaření rodinných podniků. Za pozitivní považuji, že mimo uvedené příklady autoři rozebírají situaci daného řemesla v jednotlivém období a nabízí tak čtenáři obsírnější perspektivu na danou problematiku. Například v oddílu „Počátky rodinného podnikání v českých zemích“ je po Krušovickém a Rakovnickém pivovaru rozebírána „Role rodinného podnikání při přeměně tradičního řemeslného pivovarnictví v moderní průmyslovou velkovýrobu“.

O podnikatelských rodinách Ringhofferů a Kleinů, které se staly jedny z neúspěšnějších ve své době, autoři shromáždili rozsáhlé informace o jejich vývoji a aktivitách na cestě k podnikatelským elitám až do jejich zániku. Podniky pod vedením Ringhofferů končí znárodněním na konci druhé světové

války, kdy vzniká „Tatra národní podnik“ se sídlem v Kopřivnici, příběh podniku Kleinů úmrtím jednoho z posledních aktivních členů rodiny.

Předposlední část pojednává o firmách v českých zemích během období, které bylo výzvou ve všech směrech: první polovina 20. století jako období, ovlivněné událostmi z oblasti techniky, vědy a kultury, „zlatých dvacátých let“, hospodářské krize a dvou světových válek. Oddíl „Podnikatelé a veřejné aktivity“ je poslední částí prezentující příklady rodinných firem, mimo jiné i podnikatelské snahy ze zmiňovaného slovenského prostředí.

Na konci publikace čtenář nalezne shrnutí v podobě odpovědí na sedm otázek, jako např. jakým způsobem vznikaly rodinné podniky, jaké byly typy vlastnictví podniků nebo jaké typy řízení se vyskytovaly. Tato část je psána v českém a anglickém jazyce. Následuje abstrakt v anglickém jazyce.

Příběhy podniků by – i když to nebylo přímo cílem studie – (dle mého názoru jako badatelky o firemní komunikaci a reklamě v historickém kontextu) obohatila část věnovaná aktivitám v této rovině. Je to součást podnikatelské strategie spoluutvářející identitu firmy a značky. Prostor je firemní komunikaci věnován v příspěvku k oleji Mogul, kdy je mimo jiné vidět snímek s dámou v masce „benzinová pumpa BZ“ jako chodící reklamy. Stejný motiv je použit na obálce knihy. Takové ztvárnění reklamy bylo vtipné a v té době používáno i v jiných odvětvích. Na konci dvacátých let 20. století tak ukázal např. německý výrobce automobilů značky DKW „živý plakát“ na jedné z automobilových výstav v Berlíně. Středem pozornosti byl muž s batohem na zádech, který roznášel letáky a vypadal jako figurka na jednom z reklamních plakátů.

Kolektivní monografie na trhu osloví především odbornou veřejnost na mezinárodním poli. Může být však zajímavá i pro laiky, kteří se zajímají o firemní principy, řízení, strategie a sociální systémy v historickém kontextu nebo jednoduše o příběhy rodin a jejich podniků jako takových. Publikace svým tématem umožňuje pohled na vývoj a tudíž porovnání podnikatelských aktivit během celého jednoho století. Tento cenný poznatek by mohl být, pokud se tak ještě nestalo, zpracován např. ve formě veřejné výstavy, která svému publiku zprostředkovává jak oborový, tak emoční a vzpomínkový akcent v kulturně-historickém horizontu.

Knihou je čtivým příspěvkem pro interdisciplinární výzkum, který shrnuje příslušnou konceptualizaci a terminologii, dokumentuje a poskytuje obsáhlý seznam literárních a archivních zdrojů. Především ale přispívá tím, že se zabývá na české a slovenské straně doposud málo zpracovanou problematikou (tj. dějinami podnikatelů). Současní a budoucí historikové by to mohli chápat jako stimul pro aplikovaný interdisciplinární výzkum.

Marta Potužníková

Hana KUBÁTOVÁ – Jan LÁNÍČEK
*The Jew in Czech and Slovak
imagination, 1938–89.
Antisemitism, the Holocaust,
and Zionism*

(= Brill's Series in Jewish Studies, vol. 60)
Leiden, Brill 2018, 278 s.,
ISBN 978-90-04-36243-7.

Monografie se věnuje problematice představy Židů v rámci české a slovenské společnosti v letech 1938 až 1989. Kniha s podtitulem *Antisemitismus, holocaust a sionismus*, součást série Brill, zaměřující se na židovská

studia, si klade za cíl zveřejnění nových poznatků a prohlubování chápání židovských komunit a Judaismu prostřednictvím jejich kontaktů se společností, v níž Židé žili. Díky dlouhodobému výzkumnému projektu se tak čtenářům dostává do rukou monografie věnující se z mezinárodní perspektivy specifickému postavení židovské komunity žijící v Čechách a na Slovensku.

V úvodu a širším zakotvení tématu v problematice válečných událostí s akcentem na židovskou zkušenost, ale i v problematice poválečných návratů, historie okupace, role obětí a zločinců si autoři kladou otázku, kdo vlastně byli Židé v představách české a slovenské společnosti. Zajímá je, jak se protizidovské postoje vyvíjely s ohledem na měnící se politickou situaci. Pozornost je tu věnována obecně rozšířeným protizidovským stereotypům, je zkoumána jejich povaha i dopad těchto konstrukcí na postoj většinové společnosti. Autoři nenechávají bez povšimnutí ani přístup současné historiografie, dělíci dějiny Čechů, Slováků a Židů na tři různé a zdánlivě téměř nesouvisející tematické okruhy. Kniha je chronologicky rozdělena na dvě hlavní části: první se věnuje období 1938–48, druhá létům 1948–89. Obě části jsou pak spojeny obdobím vyhrčeného antisemitismu v padesátých letech, kterému je věnována neobvyklá pozornost z pohledu současné historiografie.

První dvě kapitoly se věnují rozboru protizidovských postojů během druhé světové války a jejich následným dopadům. Jsou analyzovány protizidovské postoje, objevující se v oficiálním tisku, filmu a rozhlase. Nabídnu to ale také srovnání s opačným názorovým postojem na vlnách československého vysílání BBC. Analýza se opírá o české i zahraniční publikace. Všimá si, že antisemitismus byl součástí obou společností ještě před

válkou. Věnuje se i konkrétněji vůdčím postavám předválečných antisemitských ataků, stejně jako mediálním platformám, kde antisemité publikovali své názory. Autoři ovšem konstatují, že je obtížné zjistit, jaký dopad skutečně měla antisemitská propaganda na společnost.

Analýza účinnosti válečné propagandy se mimo jiné opírá o výzkumy, založené na rozboru pravidelně vydávaných zpráv pražské kanceláře Sicherheitsdienst SS, pro slovenské prostředí pak na podobném zpravodajství pro Ústředňu štátnej bezpečnosti. Opomenuty nejsou ani výzkumy veřejného mínění, určené československému exilovému vedení, či výzkumy z období krátce po konci války. Autoři nenechali bez povšimnutí rozdíly mezi situací v českých zemích a na Slovensku a jejich odlišné válečné zkušenosti. Ty jsou velmi dobře ilustrovány například na problematice arizace. Vedle pak také k odlišným přístupům k židovské komunitě.

Třetí kapitola se zaměřuje na narativy, spojované s židovskou komunitou, které vyvstaly z válečného a poválečného vývoje. Válka je tu vnímána jako katalyzátor proměny postojů většinové společnosti k židovské komunitě a změnám jejího vnímání. Autoři se zabývají konstrukcí druhé světové války jako boje mírumilovných národů proti okupantům z řad Němců a Maďarů. Zde nezbývalo místo ani pro lokální kolaboraci, ani pro utrpení Židů. Holocaust se tak v českých zemích i na Slovensku stal ryze židovskou tematikou. Pozornost je dále věnována narativu, spojenému s odbojem, a především s povstáním proti okupantům na konci války. To je především na Slovensku glorifikováno a vytvořilo národní „hrdinu“. Role Židů během těchto událostí a podobně i v armádách, přicházejících osvobodit Československo, je oproti tomu

ignorována. Autorské duo také věnuje část kapitoly historikům, kteří tento fakt reflektují a snaží se navracet Židy zpět do historie. Čtvrtá kapitola analyzuje obraz Žida především jako sionisty, tedy tak, jak byl prezentován komunistickým režimem. Vývoj problematiky sionismu je tu zkoumán obšírně, autoři neopomíjí vztahy Československa a Sovětského svazu se státem Izrael. Podrobně se pak věnují nejvýznamnějšímu období kolem procesu se Slánským, ale všímají si i normalizace a přežívání antisionistických stereotypů až do revoluce 1989. Autorské duo si všímá vlivu Moskvy, neopomíjí sledovací akce StB, ale ani pro-židovský akcent Pražského jara. Jejich zájem sahá až po normalizační antisemitské tendence na stránkách časopisu Tribuna. Na závěr kapitoly autoři ovšem konstatují, že není jasné, jaký skutečný dopad měla tato nepřetržitá komunistická kampaň na společnost obou národů. Vzepětí celospolečenského antisemitismu lze totiž doložit pouze jednorázově v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským.

Monografie *The Jew in Czech and Slovak imagination* je cenným příspěvkem k mezinárodním židovským studiím. Nabízí komplexní obraz Židů tak, jak byl většinové společnosti prezentován politickou propagandou na stránkách novin, časopisů, v rozhlase, ve filmu, ale i v historiografii. Skutečné představy o Židech, které tato propaganda zakotvila ve společnosti, nejsou ovšem, jakkoliv tomu název nabádá, hlavním meritem publikace. Kniha sumarizuje řadu různých propagandistických vlivů na společnost, v níž vytvářely obraz Židů. Problematika vnímání Židů a s tím související antisemitismus měl ovšem v každém období komplexní pozadí, jehož rozbor již analyzovala Hana Kubátová a Jana Láníčka nepřináší. Díky pohledu, zkoumajícímu dlouhé

časové období a proměňující se politickou realitu přináší ovšem kniha neobvyklý pohled na celkový vývoj problematiky.

V knize čtenář najde obsáhlý soupis pramenů a bibliografii. Jsou tu seznámeny zkoumané archivní dokumenty nejen z československých archivů, ale i z Izraele a USA. Bibliografie obsahuje rozsáhlý seznam tiskovin, ze kterých je v publikaci hojně citováno, a soupis sekundární literatury, z níž autorský tým čerpal. Autoři nepropadli „tunelovému“ vidění problematiky, zatížené českou historickou zkušeností a s tím souvisejícím bádáním, byli schopni své téma reflektovat objektivně. Kniha týmu Hany Kubátové a Jana Láníčka tak seznamuje s jedním z velmi významných a bolestivých témat moderní historie, které je – ve svých společenských a aktuálních dopadech – dodnes opomíjeno.

Sára Wienerová

Alexandr DANIEL –

Zbigniew GLUZA (edd.)

Slovník disidentů. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 906 s.,

ISBN 978-80-88292-11-1.

V rámci 30. jubilea zhroutil komunistických režimů ve střední a východní Evropě vydal Ústav pro studium totalitních režimů první část dvoudílné publikace *Slovník disidentů: Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989*. První díl je věnován disidentům evropských států, které se nacházely během studené války ve sféře vlivu Sovětského svazu. Konkrétně se jednalo o Albánii,

Bulharsko, Maďarsko, Německou demokratickou republiku, Polsko, Rumunsko, Československo a bývalou Jugoslávií. Na září 2019 je připraveno publikování druhé části, jež přinese biografické portréty odpůrců politického establishmentu v jednácti zemích bývalého SSSR.

Historie vzniku této knihy se začala psát na podzim 1996, kdy se v Podkowě Leśné u Varšavy sešli představitelé opozičních hnutí, disidenti a badatelé čtrnácti zemí bývalého sovětského bloku. Autorský tým byl rozsáhlý, o čemž svědčí i fakt, že jen na první části se podílelo na devadesát autorů. Koordinátorem projektu se stal Jerzy Kochanowski, redakční práce celého díla ležela na bedrech Zbigniewa Gluzy (oba zmínění vědci jsou z polského Centra KARTA) a Alexandra Daniela z moskevského Centra výzkumu, informací a šíření (NIPC). Do češtiny knihu přeložila Petruška Šustrová, která tvořila programovou radu české redakce s Petrem Pospíchalem.

Knihy je rozdělena na dvě stěžejní části. První je „Úvod“, v němž jsou vysvětleny pohledy autorů k vydání této knihy a je vloženo metodologické ukotvení práce. Navazují kapitoly, seřazené dle dnešního uspořádání států střední a východní Evropy. Oddíl, věnovaný Československu, byl rozdělen na českou a slovenskou část. Jugoslávie je rozčleněna na kdysi svazové, dnes suverénní republiky. Jednalo se o Bosnu a Hercegovinu, Chorvatsko, Makedonii, Slovinsko, Srbsko a Černou Horu.

V úvodu každé kapitoly se nachází popis disidentského hnutí se základní bibliografií dějin disentu dané země. Následuje „Kalendarium“, obsahující přehled hlavních událostí, spojených se vznikem a formováním disidentského hnutí každé země. „Glosář“ představuje seznam nejvýznamnějších

událostí, akcí, institucí, periodik, publikací a represí, které se objevují v jednotlivých životopisech. Ty jsou seřazeny v abecedním pořadí. Obsahují informace o disidentské činnosti, kterou se autoři pokusili zasadit do kontextu dané doby. Popis disidentských skutků jednotlivých osobností zahrnuje pouze protirežimní aktivitu, některé medailonky dále sledují i kariéry disidentů po pádu komunistického univerza.

Zaměříme-li se na využití archivní prameny, zjistíme absenci fondů archivů komunistické provenience. Autoři se cíleně zaměřovali na dílo disidentů v rámci opoziční činnosti, na samizdatovou a exilovou literaturu. Citované jsou i odborné publikace, jež se pojí s disentem.

Autoři si dali záležet na výběru hlavních protagonistů disidentského hnutí. Měli detailně rozvrženo, koho mohli do publikace zahrnout: původní koncept projektu počítal s přibližně tisícem disidentských jmen. Nakonec musela být stanovena kritéria vložení osobností do slovníku. Stěžejní kritéria jsou dvě: Zprvu chronologické – aktivita disidentů započínala až od úmrtí Josifa Vissarionoviče Stalina a měla probíhat do období perestrojky. Zadruhé musela započitatelná disidentská činnost vykazovat otevřený odpor vůči komunistickému zřízení při obraně lidských a občanských práv.

Přílohy knihy obsahují rozsáhlý jmenný rejstřík, do něhož byli zařazeni autoři jednotlivých textů, samotné osoby ze životopisů a překladatelé. V rámci rejstříku jsou uvedeny některé osoby jen prostřednictvím iniciál, jelikož v původní verzi nebyla uvedena kompletní jména. Každý stát je uveden mapou, v níž je zakreslena jeho geografická poloha. Když jsem se zamýšlel, co bych mohl této práci vytknout, jen velmi těžko se mi hledaly příklady, jež mohu demonstrovat. Kniže

můžeme vytknout jistou disproporci mezi jednotlivými státy, poněvadž např. u Albánie je představena pouze stručná historie období vlády Envera Hodži, „Kalendárium“ a spisovatel Fatos Luboňa. Přitom v zemi, v níž jakýkoliv projev občanské nespokojenosti se systémem vedl k dlouholetým trestům vězení či popravě, by se hodilo sepsat životopis alespoň kněze Štefena Kurtiho, jenž byl odsouzen k trestu smrti v roce 1973 za to, že pokřtil dítě. Bosna a Hercegovina je pro změnu opatřena pouze „Úvodem“, přičemž složitá národnostní struktura státu sama vybízela k zmínění zástupců tří významných etnik: Srbů, Muslimů a Chorvatů. Je to důležité s ohledem na kontinuitu s vývojem Bosny a Hercegoviny v devadesátých letech. Je škoda, že zde není zastoupena alespoň postava Aliji Izetbegoviće, který byl v roce 1983 zatčen za sepsání *Islámské deklarace* a v devadesátých letech stanul v čele Bosny a Hercegoviny.

V publikaci se zřetelně projevuje nevýhoda encyklopedického díla, které nedává prostor pro hlubší biografickou analýzu. Tuto tezi lze dokumentovat na příspěvku Jana Kowalskiho o polském historikovi a publicistovi Leszku Moczulském. Autor totiž napsal, že Moczulski zatajil vědomou spolupráci se Státní bezpečností v letech 1969–1977, což potvrdil Nejvyšší soud v roce 2007. Tyto informace však autor dále nevyvětlil ani neuvedl do kontextu. Toto negativní sdělení zákonitě vyvolává otázku, proč se tak stalo.

Výše zmíněné výtky jsou však převáženy pozitivy této práce. Na jednom místě jsou zde předestřeny životy významných disidentů. Při čtení medailonků lze sledovat paralely v biografiích různých protagonistů, které tak otevírají dveře potenciálnímu výzkumu se sociologickým a kulturně antropologickým akcentem. Kvitovat lze i přístup

Ústavu pro studium totalitních režimů, který českou mutaci publikace umístil na své webové stránky, kde je volně přístupná pro všechny zájemce. Publikace je též vzorovou ukázkou kvalitní mezinárodní spolupráce. Zřejmě nejceněnější se jeví důkladná dokumentační práce, protože jednotlivé „národní“ redakce dokázaly dohledat a utřídit obsáhlou disidentskou literaturu. Jedná se o mimořádný encyklopedický počin, jehož význam bude zřetelný zejména poté, kdy vyjde druhý, sovětský díl.

Jan Zerbst